

TISZA ISTVÁN EMLÉKEZETE.¹

(A Tisza István Társaskörben 1929 október 31-én mondott emlékbeszéd.)

TISZTELT ünneplő közönség! Parlamentáris országokban a közélet embere nagyon gyakran jut abba a helyzetbe, hogy szót kell emelnie és így a nyilvános beszéd a megszokás erejénél fogva második természetévé válik. És mégis a mai napon, a mai évfordulón, mikor épen ezekben a helyiségekben² Tisza Istvánról kell szólanom, mélységes meghatottság tölti el egész valómat. Tisza Istvánról, akivel pályám első szakában a bürokrácia terén, később pedig a politikában együtt működhettem, akit nemcsak mint nagy magyar embert és államférfit bámulok, hanem akihez lelkem minden szálával, mint atyai barátához, mint nagy támogatóhoz hálásan ragaszkodom. S szólnom kell épen ezekben a helyiségekben; mintha ma is látnám, mint jön fel gyorsan a lépcsőn, mint halad át sietve az előcsarnokon és áll meg ennek a teremnek a közepén. A nagy háború idején hat-hét-nyolcszoros gyűrű veszi körül, képviselők, főispánok és kültagok felváltva kérdik, mit kell tudni, mit kell a nemzetnek hirdetni. Neki épen azon a napon rossz hírei vannak a hadsereg főparancsnokságtól, aggodalommal a lelkében jött ide és mégis bizalom sugárzik belőle. Mindenki bizalmat merít csodálatos szavaiból s akik hallották, hintik, terjesztik, viszik szerteszét a bizakodást az egész országban, úgyhogy a férfias ellenállás elszánt hangja járja át a nemzetet, amíg a kormányrúd az ő biztos és nyugodt kezében van. Szólni Tisza Istvánról, akiről annyi alkalommal itt és egyebütt olyan kiváló férfiak szólottak, mindenesetre nagy feladat. És ha erre mégis vállalkozom, teszem ezt azért, mert annál a személyes viszonynál fogva, mely bennünket összefűzött, gyakran volt alkalmam meghallani másokkal nem közölt gondolatait, bizalmas megjegyzéseit, elhatározásainak mélyebb indokait.

Mint minden nagy férfinak, azonképen az ő működése is két csoportra oszlik. Az egyik rész annyira beleszövődött a korba, amelyben élt, hogy azzal együtt hatásában el is mult s így már egészében történetté vált. Ide tartozik küzdelme a dualizmusért és a parlamentarizmusért. Működésének másik része messze túlhat az ő saját korán, erőteljes befolyással van a nemzet mai életére is. Ebbe a második csoportba különösen két nagy mozzanat tartozik, az, hogy ellenezte a háborút és hogy amikor eljött a nagy összeomlás ideje, nagyszerűen helytállt és meghalt mint hős és mártír.

A maga korában, amely összeesett a kiegyezés korszakának második felével, harcolt és küzdött a paritásos dualizmusért, mert az volt a meggyőződése, hogy a magyar nemzetnek akkori erői és az akkori erőviszonyok mellett a paritásos dualizmus volt a maximuma annak a hatalmi és alkotmányjogi pozíciónak, amit a monarchia keretén belül és Európának akkori helyzetében

¹ Mutatvány *gr. Klebelsberg Kunó Jöjjetek harmincas évek!* c. kötetéből.

² A szónok az emlékbeszédet Tisza politikai pártjának, a munkapártnak, volt helyiségeiben tartotta.

magyar energiákkal el lehet érni. Ismerte I. Ferenc József gondolkozását. Ismerte a bécsi magas bürokrácia, az osztrák centralisztikus diplomácia és katonai körök érzelmvilágát. Ismerte a nemzetiségi és a horvát-kérdés nehézségeit. Mindmegannyi olyan tényezők, amelyek óvatosságra kellet, hogy intsenek. Az uralkodóra alkotmányjogi nyomások gyakorlásától, a királyi koronázási esküre való hivatkozástól semmi jót és semmi hatást sem várt. A nemzet belső megerősödésétől, főleg kulturális és gazdasági erőforrásainak növekedésétől, szóval az organikus fejlődéstől remélte helyzetünk fokozatos, szinte automatikus javulását és ennek révén azt, hogy mindig nagyobb és nagyobb pozíciót fogunk majd kivívni a monarchiának, mint nagyhatalomnak keretében. Magyar részről gondosan kerülni akart minden provokációt, amit a Bécsben lesbenállott centralisztikus és föderalisztikus körök ürügyül használhattak volna a Deák Ferenc által oly nehezen kivívott dualizmus megdöntésére.

Küzdött a parlamentárizmusért. Hiszen előtanulmányai, egész politikai iskolázottsága erre utalta. A berlini egyetemnek volt ugyan hallgatója s kormányzati és közigazgatási tekintetben a porosz iskola tanítványa, de alkotmányjogi kérdésekben teljesen angol studiumok hatása alatt áll. Mint korának összes nagy államférfiai, úgy ő is az angol mintára kialakult parlamentárizmusban látta az alkotmányjogi fejlődésnek legmagasabb formáját. Ezenkívül a magyar és osztrák erők belső játékában, folytonos csendes tusájában saját parlamentünket tartotta a magyar ellenállás gócpontjának. Ebben az időben a külföld nekünk jóformán Ausztria volt és a külföldi befolyások Ausztria közvetítésével jutottak el hozzánk. Ausztriából, osztrák formájában jött ide a szocializmus, nem pedig letompított porosz alakjában. Osztrák formájában jött a katolikus politikai szervezkedés, amely itt nem úgy folyt le, mint a német birodalomban a centrupárt alakulása, hanem lényegében christlichsociál jelszó alatt. Osztrák formában jelentkezett a parlamentárizmus bomlása is az obstrukció folyamán. Csakhogy az osztrák nemzetiségek tudták, mit cselekszenek, mikor megbénították parlamentjük működését. Hiszen ők fel akarták bontani az osztrák államot, amelyet hazájuknak nem tekintettek és teljes öntudatossággal támadták meg annak központi szervét, a parlamentet. Nálunk az osztrák belpolitikai helyzettől egészen eltérően a parlament nacionalista életünknek leglényegesebb, legnemesebb központi szerve volt és ha azt megtámadtuk, rongáltuk, tekintélyét sárba tiportuk, csak önmagunk ellen dühöngtünk anélkül, hogy annak a bizonyos hatalomnak, amit Bécsnek, vagy Ausztriának neveztünk, ezen a réven komolyabb kárt tehattünk volna. Bizony, a politikában is igaz az, hogyha ketten ugyanazt teszik, az nem ugyanaz. Innét volt az, hogy Tisza az obstrukciót nem a magyar politikai gondolkodás termékének, hanem ausztriai szellemi importnak tartotta és az ellen a leghatározottabban, erejének végső megfeszítésével küzdött.

A parlamentárizmust különösen két lényeges oldalán, két legsebezhetőbb pontján védte fokozott erővel: a választójognál és a házszabályoknál. Ellenezte a választójognak időelőtti, túlzott kiterjesztését, mert az volt a meggyőződése, hogy a magyar tömegek nincsenek kultúrával annyira átitatva, telítve, hogy korlátlan mértékben lehetne azokat a szavazó urnához bocsátani. Ő is azt kívánta, hogy kulturális demokrácia előzze meg a politikai demokráciát, mert jaj annak az országnak, amely a maga sorsának intézését műveletlen tömegek kezébe teszi le. De azonkívül a szavazók számának rohamos felduzzasztásától féltette a magyar értelmiség vezető szerepét is. Folyóiratában, a Magyar

Figyelőben, ismételten rámutatott arra, hogy a választójognak hirtelen radikális kiterjesztése esetén meginogna a magyar intelligenciának politikai vezetőszerepe, amelynek az ország ezeréves fennállását köszönheti. Feltette a parlament szintjét is, mert az olyan nehéz feladatok elé állított nemzetnek, mint a magyar, csak akkor sikerülhet a maga közügyeit sikeresen vinni, ha jellemben és tudásban az ország legjavát küldi be parlamentjébe. Amikor így a választójog terén a fokozatos fejlődés híve volt és ellenzett minden merész újítást, ugyanakkor az obstrukción és turbulencián okulva, elkerülhetetlennek látta a házszabályok szigorítását. Eközben csodálatos intuícióval, bámulusos jövőbelátással, amely hatodik érzék nélkül nagy államférfiú el sem képzelhető, megérezte azt, hogy erőt vesz rajtunk a rendbontás szelleme. Nemcsak a parlamenti tárgyalások nyugalmát és méltóságát akarta védeni, hanem küzdött a rakoncátlanság ellen is, amely a kiegyezés korának második felében fejét mind gyakrabban ütötte fel. A történetíró a kiegyezés korát két részre oszthatja, az 1867-től, a deáki kiegyezéstől 1896-ig, a millenniumig eltelt 29 esztendőre, amely alatt tüneményesen fejlődött nemzetünk és azután a millenniumtól az összeomlásig, 1918-ig lefolyt huszonnégy évre. Ez a második rész tele van vészjelekkel, tele baljós tünetekkel és Tisza István ösztönösen észrevette a lelki fékvesztés csiráit és amikor fegyelmet akart a parlamentben, ezáltal vissza akarta állítani a rend fontosságának tudatát és tisztelétét a nemzet lelkében is. Ezek voltak azok az okok, amelyek a parlamentárizmus fokozott védelmére készítették, ezeknek az indító és mozgató okoknak ismerete nélkül lehetetlen helyes világításba állítani Tisza egyéniségét és politikáját.

De politikai magatartásának és akcióinak teljes megértéséhez ezen felül tudni kell még egyet, amit a kívül állók mind a mai napig nem vesznek eléggé tekintetbe: szorongó, hazáját féltő aggodalmát attól az időtől, amikor Ferenc Ferdinánd trónra lép. Ferenc József osztrák-magyar monarchiája, azt lehet mondani, a hivatalos titoktartásnak volt az országa. Boldogult királyunk minisztereitől, nagyköveteitől, tábornokaitól a legteljesebb diszkreciót követelte és csak a velencei köztársaság ügyvitele, a tizek tanácsának kezelése helyezhető párhuzamba ezzel a hallgatagsággal. De most, amikor a titkoknak pecsétjei már sorra lepattognak és egymásután jelennek meg épen erre a korra vonatkozólag memoár- és akta-publikációk, egészen világosan láthatjuk az osztrák-magyar monarchia nagy agóniáját. A hivatalos titoknak immár oszladozó félhomályából baljóslatúan emelkedik ki Ferenc Ferdinánd sötét alakja. Őröla a nagyközönség már korábban is tudta, hogy bennünket magyarokat nem szeretett, nemzeti törekvéseinket veszélyeseknek tartotta, de azt, hogy konok következetességgel valóságos életcélként tűzte ki a dualizmusnak, Magyarország paritásos helyzetének és önálló államiságának megsemmisítését, ezt világosan akkor a nagyobb rész nem láthatta, ám Tisza István látta és tudta. Neki e részben nem voltak illúziói s bizalmas körben többször mondotta, hogy Ferenc Ferdinánd két eszközzel akarja a magyar alkotmányosságot sarkaiból kiemelni: nemzetiségeink felizgatásával és belpolitikai válságok felidézésével. Ellenünk akarta hangolni nemmagyarajkú honfitársainkat és ugyanakkor a magyar ellenzék temperamentumának mesterséges izgatása révén belpolitikai életünkben krízises hangulatot szeretett volna előidézni, amely alkalmul szolgálhatott volna katasztrófa-politikájának bevezetésére. Tisza azonban a vaslogika embere volt és így az ellenfél támadó taktikájából nyomban le is vonta a védekezés tervét. Békét kell teremteni a nemzetiségeinkkel. Ebből a meggyőződésből fakadt az az állásfoglalása, hogy minden sovinszta politikát a leghatáro-

zottabban ellenzett és elítélt. Amikor 1913-ban a kultuszminiszteri államtitkári tisztségbe meghívott, három irányban folytattunk tárgyalásokat a román vezetőkkel. Mindazokon a pontokon engedni akart, ahol az államhatalom a néppel közvetlenül érintkezik: a községi élet terén, az első folyamodású bíróságok nyelve tekintetében és a népoktatásban. Javában folytak a tárgyalások és sikerrel is kecségtettek, amikor éppen éjfélkor megjelent Hosszu Vazul szamosújvári püspök, aki jó magyar ember volt és elmondta, hogy vége van mindennek, a román vezetők vissza fognak a tárgyalásoktól lépni, mert Ferenc Ferdinánd sürgönyözött nekik, hogy ne adják el egy tál lencséért apai örökségüket, hiszen ha trónra jut, minden ellenszolgáltatás nélkül minden követelésüknek eleget tesz. A másik dolog, amiért Tisza István aggódott, az volt, hogy Ferenc Ferdinánd és köre az ellenzék nemzeti érzésének szándékos ingerlésével fog válságot felidézni és az így előálló zavart használja majd fel Lustkandl Verwirkungstheorie-jének nyomán annak hirdetésére és megállapítására, hogy a dualizmus alapján nem lehet az állami ügyeket nyugodtan továbbvinni, nem lehet az állami szükségleteket kielégíteni, nem lehet a hadsereget a rendes létszámra emelni, tehát más alkotmányjogi formákat kell keresni. Hogy ezeknek a machinációknak is elejét vegye, azért a hárszabályreform révén a parlament zavartalan működését biztosítani igyekezett. Ferenc Ferdinánd, úgy látszik, megérezte, hogy magyarelles terveinek keresztülvitelénél az igazi ellenfél nem az ellenzék akkor népszerű vezetői, hanem Tisza István lesz; a komoly ellenállás igazi gócpontját Tisza személyében sejtette. Tudta róla, hogy lojális és békeszerető a végtelenségig, aki a maga kezdeményezéséből nem idéz fel könnyelműen ellentéteket, tudta róla, hogy el fog menni az engedékenység legvégső határáig, de azt is tudta, hogyha, mint Tisza mondani szokta, frivol módon kihívják a végzetet és vérig sértették volna a magyar nemzetet, akkor Tisza István olyan vezér lett volna — és itt újból az ő szavait idézem —, aki elment volna «a golyóig és az akasztófaig».

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Engedjék meg, hogy itt rámutassak a magyar politikai élet egy igen szomorú fejezetére, ami összefügg a golyó és az akasztófa gyakori célzatos emlegetésével. Miért használta abban az időben Tisza István a golyó és az akasztófa kifejezést? Mert az Ausztriával folyt akkori tusák ellenzéki vezéreiben nem látott annyi szent elszántságot, hogyha komolyan küzdelemre került volna a sor, akkor kifarítottak volna a végsőkig, elmentek volna a valóságos harcokig és a mártirhalálig. Az volt a felfogása, hogyha az ember nagy garral belemegy valami politikai akcióba, akkor el kell menni végig és nem szabad félúton megállni. Ha már a harcot választjuk, gondolta, és belebocsátkozunk egy nagy nemzeti küzdelembe, akkor legyünk elszánva arra is, hogy a dolognak komolyra fordulása esetén el fogunk menni a golyóig és akasztófaig. Ez volt felfogása és szavainak valódi értelme és ő a maga részéről 1919 októberében el is ment a golyóig. De a politikai perfidia ezt a nagyszerű mondását elferdítette s annak galádul olyan értelmet igyekezett adni, mintha Tisza a saját nemzetét fenyegette volna meg golyóval és akasztófaival. Az ilyen és hasonló perfidiában és praktikában van a magyarázata annak, hogy Tisza István sokszor valósággal gyűlölt ember volt, hogy Tisza István népszerűsége siron túli népszerűség — a legnagyobb népszerűség.

Beszédem eddigi folyamán Tiszának azokat a politikai küzdelmeit ismerttettem, amelyek oly szorosan függtek össze az ő korával, a kiegyezés korának második szakával, hogy azzal együtt véglegesen történetté is váltak. Ezek után rátérek arra a két állásfoglalására, arra a két magatartására, amely halála

után, az újjáépítés mostani korában is megbecsülhetetlen erkölcsi értéke a magyar nemzetnek.

Az igazi költőről mondják, hogy egyben vátesz is, vagyis jósféle. Arany János abban az ódájában, amelyet Széchenyi halálára írt, ennek a mártír államférfiúnknak divinációjáról beszél, utalva ezzel arra, hogy Széchenyi előre látta a 48-as forradalom eljövételét és szabadságharcunk tragikus lefolyását. A másik mártír államférfiúnkban, Tiszában is megvolt ez a váteszi erő, ez a divináció, a misztikus belátás a jövőbe és satekintetével előre meglátta a közeledő világháború kedvezőtlen kimenetelét. Ilyen misztikus belső hangra hallgatva, államférfiúi megérzésből ellenezte a háborút, de ezenfelül voltak neki természetesen tisztán észbeli, politikai és katonai indokai is. Hányszor hangoztatta, hogy nekünk, a török hódoltság idején százhatvan évet elvesztett magyaroknak, békés fejlődésre és alkotásokra, iskolákra és közutakra, klinikákra és vasutakra, gyárakra, vízművekre és más közművekre van szükségünk és azt a csekélyebb anyagi és szellemi erőt, amije van a nemzetnek, nem költhetjük el, nem adhatjuk ki egy nagy háborúra. Azt is mondta, hogy háborúban semmit sem nyerhetünk, ellenben mindent elveszíthetünk; hiszen a történelmi Magyarország határain kívül nem éltek magyarajkúak, tehát ha mi lennénk a győztesek, még akkor sem annektálhatnánk számunkra értékes területeket. Délszlávság- vagy románságlakta földeknek a monarchiához való csatolása pedig megbillentette volna a nemzetek és népek erőviszonyát és reánk nézve kedvezőtlen módon változtatta volna meg az osztrák-magyar konglomerátum népesedési összetételét. Törpe kisebbség lettünk volna a számra nézve nagyobb szlávsággal szemben és így a belső erőviszonyok eltolódása folytán tarthatatlanná vált volna a dualizmus és a föderalizmus vizeire kellett volna átevezni. Tisza előtt a helyzet képe ekként úgy állott, hogyha legyőznek bennünket, úgy elveszthetünk mindent, de győzelem esetén is rettegnünk kell; mert hatalmi pozíciónk és közjogi helyzetünk a monarchia keretében lehanyaglanék és paritásos dualizmosos pozíciónkból a kialakuló föderáció egy néptörzsvé süllyedtünk volna alá. És valóban valamely nemzet belemehet háborúba akkor, ha azt remélheti, hogy véreit idegen uralom alól felszabadíthatja; de ha nincs mit várnia, mert a győzelem is csak újabb politikai gondokat hozhat, egy ilyen háborúba belemenni, örület. Ilyen kristálytisztán látta Tisza István a helyzetet.

Ezek voltak politikai megfontolásai, de voltak katonai érvei is, amelyeket első katonai munkatársa, Hazai Samu báró honvédelmi miniszter az ő nagy szaktudásával adott miniszterelnökének kezébe. Hazai minisztert az igazságos történetírásnak a világháború nagy katonai organizátorai közé kell sorozni, hiszen ő volt az, aki rettenetes veszteségeink után mindig újabb és újabb magyar ezredek szervezett és ennek volt köszönhető, hogy a kárpáti csatában meg tudtuk védeni az ország területét az orosz inváziótól és attól, hogy Alföldünket kozák hordák öntsék el. Hazai honvédelmi miniszter Tiszával folytatott döntő megbeszéléseiben leghatározottabban állította, hogy a monarchia hadserege technikailag nincsen felkészülve, a sok ex-lex hátráltatta a sorozást és újoncképzést, de a legfőbb baj Hazai szerint az volt, hogy az osztrák-magyar vezérkar nem vonta le az orosz-japán háború tanulságait sem stratégiai, sem taktikai téren, nem számolt a gyorstüzelő ágyúval, a gépfegyverrel, a drótsövényes lövészárokkal és az 1870—71-i német-francia háborúból levont taktikai elvekhez ragaszkodott a fegyvertechnika gyökeres megváltozása és rohamos továbbfejlődése után is. Ez volt Hazainak, mint szakembernek, katonai

meggyőződése és jól emlékszem, hogy a szatanovi szerencsétlen lovasroham után ennek a teremnek balsarkába vonta Tiszát és igaz fájdalommal mondotta: «Ugy-e, jól láttam a helyzetet? Lövészárkok, drótsövények, géppuskák és gyors-tűzelő ágyúk ellen lovasszerrel rohamoztunk. Nem úgy történt-e, mint mondtam? Tönkretették, szétlővették gyönyörű ezredeinket!» Katonai tanácsadójának ez a véleménye és saját politikai okai voltak azok, amelyek Tiszát a háború ellenzésére ösztönözték.

De ezek megállapítása után joggal kérdezhetik tőlem, hogy mindezek ellenére mégis miért egyezett bele Tisza a háborúba, lemondás révén miért nem szabadult a rettenetes felelősség terhe alól. A bécsi katonai és diplomáciai körök azt tartották és ezt az akkori bécsi német nagykövet is megerősítette, hogy abban a pillanatban a hatalmas német birodalom még mellettünk áll és hajlandó mellettünk kardot fogni, de ha a belső bomlás a monarchiában tovább tart, akkor Németország is arra a meggyőződésre jut majd, hogy az osztrák-magyar monarchiát megmenteni, fenntartani többé nem lehet, hogy a belső erejét elvesztett mesterséges államalakulatot át kell engedni sorsának. Tehát Tisza előtt úgy állították be a kérdés lényegét, hogy ma még Németország küzdeni fog a mi oldalunkon, de néhány év múlva a nagy élet-halálharcot létünkért, a monarchia feldarabolása ellen már egymagunkban kellett volna megvívunk. Ezenfelül Tisza jól tudta azt is, hogy Ferenc József bécsi felelős tanácsosai, a diplomáciai, katonai és osztrák politikai körök Szerbiával szemben rávették a legerélyesebb fellépésre és meg volt győződve, hogy visszavonulásával az események folyását fel nem tartóztathatja. A nagy tekintélyű agg király egyedüli politikai tanítványának nevezte Tiszát és a büszke monarcha valószínűleg kérte magyar miniszterelnökét, maradjon meg állásában, mert Magyarország megközelítőleg sincs olyan tekintélyű és erélyű ember, mint ő és így éppen nagy megpróbáltatások idején pusztán azért, hogy a felelősségtől meneküljön, nem távozhatik el helyéről. Ferenc József hivatkozott arra is, hogy ő maga valószínűleg a sír szélén vállalkozik ilyen kiszámíthatatlan horderejű politikai akcióra, amikor a dolgok természetes rendjéből kifolyólag is az ember már békére és nyugalomra vágyik. Ha ő, az agastyán, nem hátrál meg a felelősség réme elől, akkor Tiszának, akit talpig férfinak tart és ismert meg, szintén helyt kell állnia. És valóban Tisza nem is volt az az ember, aki valamely odíózus felelősség elől lemondás révén ki akart volna bújni. Ösztönösen érezte, hogy az ő acélos, férfias egyénisége valóban leginkább alkalmas arra, hogy háború esetén az országnak minden erejét összefogja és a nemzetben a harcias hangulatot fenntartsa. Jobb meggyőződése ellenére, azzal a tudattal, hogy demisziójával az események végzetes folyását feltartóztatni már nem tudta volna, kötelességérzésből, lojalitásból az agg uralkodó személye iránt, minden egoisztikus okból fakadó lemondást gyávaságnak tartva, nehéz szívvel, de helyén maradt és valóban az országnak akkor a legnagyobb szüksége volt éppen őra. Ám azzal, hogy ellenezte a háborút, ami minden számottevő okmánypublicációból nyilvánvaló, akár szövetségeseink, akár ellenségeink bocsátották azokat közre, megkönnyíti mai helyzetünket. A világ irányadó nemzetei mindig tisztábban látják, hogy Magyarország, élén miniszterelnökével, 1914 kritikus nyarán a béke gondolatának volt meggyőződéses képviselője.

Wilson doktriner egyéniségéből folyt, hogy a győztes nagyantant a Párizs körüli békéket nem azzal a jelszóval állította be, hogy «jaj a legyőzötteknek», jaj azoknak, akik minden háborúk e legnagyobbikában alul maradtak, hanem az úgynevezett békeokmányoknak a bírói ítélet, egész akciójuknak az

igazságszolgáltatás látszatát igyekeztek adni. Az egyik fél, a győzők, a bíró talárját öltötték fel és azt mondták, hogy a háborút frivol módon felidézett, de legyőzött központi hatalmakra jogos büntetést mérnek ki. Ellenünk úgy szólt a verdikt, hogy Magyarország vezetőpolitikusa veszedelmes háborús uszító volt és hogy a magyarság követte Tiszát, tehát meg kell büntetni a vétkes országot és olyan kicsinné kell tenni, hogy jövőben az emberiségnek többé zavart ne okozhasson, kárt ne tehessen. Ez volt a trianoni beállítás. De most utólag kezd kitűnni, hogy ellenfeleink az ő saját szempontjukból talán jobban tették volna, ha a «jaj a legyőzötteknek» elvét hirdetik, mert most, hogy a döntő minisztertanácsi jegyzőkönyvek és diplomáciai levelezések közzététele során megállapítást nyert, hogy a magyar miniszterelnök nem volt háborús uszító, sőt épen ellenkezőleg: jóformán egyedül ő volt az, aki meggyőződésesen ellenezte a háborút, most megdől a ténymegállapítás, amelyen a trianoni békeítélet felépült. Ha pedig valamely bírói ítéletben valótlan a ténymegállapítás, akkor az abból levont jogi következtetések is revízióra szorulnak. Ma már tisztázva van, hogy nem igaz és valótlan a trianoni ítélet indokolásának ténymegállapítása, Tisza nem volt háborús uszító s a magyar nemzet csak királya iránti lojalitásból s nem háborús szenvedélytől sodorva, hódítási vágyból ment bele a végzetes küzdelembe. Ebben a teljesen tisztázott helyzetben most már Tisza István ellenzésének jogcímén is követelhetjük a világ népeitől a revíziót.

☞ Tisza államférfiúi nagyságának hatalmas bizonyítéka, hogy ellenezte a háborút. De ha nem is politikai hatás, hanem erkölcsi érték szempontjából még nagyszerűbb férfias helytállása a kataklizma pillanatában. A világháború folyamán milliók mentek a halálba, éljenezve császárokat, királyokat. S a végén összeomlott a török és az orosz, a német és az osztrák császárság, összeomlottak királyságok és fejedelemségek, — ha nem is dicstelenül, de heroizmus nélkül, — ám akkor nem láttuk azt, hogy azok, akiknek nevével ajkukon milliók haltak meg, viszont meg tudtak volna halni milliókért. Nem olyan volt ez az összeomlás, mint amikor valamely nagy dóm kupolája mennydögésszerű robajjal beszakad és mindent maga alá temet; erélytelen ősi levélhullás volt csak ez a bukás. Minden csupa zűrzavar, fejtelenség, erőtlenség és menekülés. De Tisza István akkor is férfi volt véges-végig, aki nem adott fel magából egy szemernyit sem, aki szembenézett a végzettel, a halállal és mint hős, mint mártir esett el a becsület mezején; a szó szoros értelmében beváltotta azt a mondását, hogy nagy akciókban el kell menni a golyóig. Tiszának ez a mártirhalála erkölcsileg azonos Batthyány Lajos, Perényi Zsigmond és az aradi tizenhárom nagyszerű helytállásával s amiként az 1849-i heroikus bukás volt erkölcsi alapja az 1867-i kiegyezésnek, azonképen Tisza mártir vérében újhódott meg 1919-ben, amikor a kommunizmus összeomlott, a nemzeti Magyarország. Mivel a történelmi Magyarország Tisza reprezentatív személyében hősiessen és dicsőségesen bukott el, azért vált lehetővé a forradalmi megszakítás után a történelmi folytonosság visszaállítása és Magyarországnak nacionalisztikus alapokon való újjáépítése.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! A történelem kétféle nagy embert ismer. Az objektív nagy ember egész élete művek és alkotások, vagyis külső dolgok létrehozásában merül ki, vasutakat, hidakat, csatornákat épít és majdnem közömbös, hogy mikor és hol született, milyen volt magánélete, hogyan halt meg, nem életének emléke marad fenn, hanem életének eredménye. A szubjektív nagy ember az erkölcs fanatikusa, rendesen etikus energiákat sugároz széjjel. Ebbe a csoportba tartozik Tisza István is, aki sóvárgott ugyan az alkotó munka lehetőségei után, de tragikus, hogy erre neki csak hónapok jutottak és így

működésének aránylag kevesebb a külső nyoma. De itt hagyta nekünk nemes egyéniségének emlékét és azt a nagyszerű tudatot, hogy ilyen hatalmas ember vezette történelmi életének legkritikusabb szakában a magyar nemzetet.

A nagyok kiválóságának kimutatására sok esetben összetett bizonyítékok, komplikált okfejtések szükségesek. De a legnagyobbak jellemzésére elégségesek az egészen egyszerű képletek. A rómaiak tudtak igazán gondolatot sűríteni és Tiszára leginkább a római költőnek, Horatiusnak azt az egyszerű jellemzését lehet alkalmazni, amit az igazi férfiúról adott :

«Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae».

«És ha beszakad is a mennybolt, rettenthetetlenül érik a romok.» Ma tizenegy esztendeje, hogy valóban beszakadt felettünk az égbolt, de Tiszát úgy érték a romok, hogy meg nem rettenve lépett az örök bíró elé. Legyen közöttünk áldott és szent az ő emlékezete.

BÚCSÚZTATÓ.

*Az éjtszakának lengő lehe friss,
Árva utadra indulj el te is.*

*Az égen égnek arany rajzszegek,
Föled szúrják a sötét eget.*

*De csak indulj el árva utadon,
A szívemet a kezedbe adom.*

*Hogy meg ne tépjen bozót, esti lomb,
Lengsd ujjadon, mint egy lampiont.*

Falu Tamás.

JUHÁSZ GÉZA: VERSEK.

OROSZ ÉJ.

(1916.)

A fényes hómezők felett
kék égi bolt,
selyem párnáin szendereg
a szűzi hold.

Minden por és hús szendereg,
minden növény,
s a halál is, a dermeleg
ágyúk csövén.

Az útfélen holtan borong
egy puszta ház,
mint kit lesújt dühödt dorong
s hűlt sebje száz.

Roncsa zúzódott homloka
füsttel nem int,
szemének fényes ablaka
kiülve mind.

Acélsarokkal törte le
a háború
s aki ma szóbaáll vele,
megtévelyül.

Éjjél van, örült, vén varázs,
romantika!
Hörögni kezd a puszta ház
kék ajaka:

«A régi nyár izzó koha
végre kihúnyt?
Nem térnek vissza már soha
a vig fiúk?

Fulórozsa zuhatagok
zöld áramán
fölring-e még gyémánt napod,
te régi lány?

Hová sodort el, ó hova
a vérdagály?
Csillag vajjon ellát oda?
Reád talál?

S hozhat vigaszt e szűzi hold
Rólad, nekem?
Nem feledted még a mosolyt,
bús gyermekem?»

Csak hallgatott a holdkorong
s a csillagok.
A puszta ház, szegény bolond,
elhallgatott.

S mentem, gyötrelmem éjiben,
ezüst úton.
A ház sóhajtott, vagy szívem?
Nem is tudom.

PIÁVEI CSILLAGFÉNY.

(1917.)

Már az egek hidján,
hadak ives útján
kigyúltak a csillagok
s ki örömbe, gyászba
lépteim vigyázta,
az a hű is ott ragyog:
gránát csikoroghat,
kis puska ropoghat,
— most is csak lesz valahogy.

Túl a digó pajtás,
ezer csudalámpás
tarka tüzét gyújtja már:
vizslat, föl az égig,
a Piávé végig
fényszóróival kaszál,
most a falu tornyán,
majd a kastély ormán
fog gyanút és okra vár.

A kastély alatt még
zöld a babér mindig,
lombosak a lugasok.
Árnyára a fáknak
be ugyan nem látnak
ólálkodó kuvaszok;
csak a szél bolyg ottan,
csak a tört gally roppan,
csak a hulló lomb susog.

Árnyak alatt mélyen
ört áll a vak éjen
meztelen egy lányszobor.
Babonásan villog
s gyöngé kezén bomlott
húros hangszer haldokol.
Lábainál gyér vad-
rózsabokor hervadt
szirma közt már ősz kotor:

A kastély-teremből
zongoraszó zendül
átszűrődve a falon,
valami halk ének,
ükanyámnál vénebb,
halálósabb fájdalom.
A szobor átborzong
s keserű mámor zsong
a borús domboldalon.

S a kastély-teremben,
pohár a kezemben,
míg a nótát hallgatom,
semmitől se félve,
semmit se remélve
merengek a mullakon
s szorongva tekint rám
szédületes hídján
íjjú, erős csillagom.

SZÉLVERTE PÁRA.

Jó volna senki, semmi,
szélverte pára lenni,
kerek pusztán kerengni,
hajnalra tovatűnni.

Az ősapám juhász volt,
kerek pusztán pipázott,
kövér nyájra vigyázott,
kedvére furulyázott.

Világban sohse bolygott,
gyilkos mordályt se hordott,
Ha zivatar gomolygott,
subájából mosolygott.

A jégverést kiállta
s mikor jött éjtszakája,
nyáját bízván jára
elmult, mint enyhe pára.

Be botorul is tettem:
példáját nem követtem,
korpába ögyeledtem,
harcoltam és szerettem.

Be nagy árát is adtam,
hogy vesztleg nem maradtam,
be sok könny hullt miattam,
be sok könny hullt patakban.

NAGY JÁNOS MEGADJA MAGÁT.

Az ÚTRÓL bebúgott a villamos s behallatszott a fékek csikorgása, ahogy hirtelen lefékezték az autókat. Kocsik zörögtek s a meleg ebédutáni időben a város lármája álmosítóan zúgott. A fák levelein zöldtestű, fényes bogarak mászkáltak s a kavicsos úton zegzúgos kis fénytócsák ugrándoztak, ahogy mozgatta a gyöngye nyári szél a leveleket. Délután félkettő volt, július, a meleg szinte palástokban terült s a betegek csikos ruhájukban úgy ültek a kórház kertjének padjain, mint valami furcsa-furcsa, nagy és fáradt, szomorú bogarak. A kápolna órája épen ekkor ütött félkettőt. Két magas csengés röppent el a kis toronyból.

— Fél — mondta Nagy János. — Félkettő van.

Egy pipacsra nézett, mely a zöld gypágy közepén mint egy élénk csattanás viritott. Pipacs itt a kórházkertben a beteg emberek között.

Az anyját várta, az öccsét, meg a lányt hazulról.

Megmozdult. A mankóját elnyújtotta maga mellett s ballábalával csöndesen piszkálta a földet. Papucsá sarká le-leliffent. Most cigarettát kotorászott elő s rágyújtott. Lassan nyelte a füstöt, megnézte s megtapogatta a jobblábát, melyet térden felül levágtak. Megtapogatta egyszerűen, megszokottan, mint egy tárgyat s csöndes szomorúság támadt benne. Már nem volt vad fájdalom ez a levágott láb, nem volt éles kétségbeesés. Nem úgy, mint mikor kihúzták a villamos alól, mely elgázolta a véletlenül Pestre jött, járatlan parasztot s látta, hogy agyon van zúzva a jobb lába. Hogy csak egy vérző, fájó húscsacat. Elgyúrt roncs. Akkor felüvöltött: jaj! Mintha kés járta volna át a szívet s elájult. Vagy később, mikor felébredt az operáció után s megtudta, hogy egyik lába nincsen. Hogy csak egy félméteres csonk fityeg a hajdani erős láb helyén derékvastagságúra bepólyálva s mikor rájött, hogy innen már vége mindennek. A szántásnak, az aratásnak, a vasárnap-i táncoknak. Hogy nem lehet többé kijárni erős léptekkel a földekre, nézni a vetést és nem lehet többé virtussal dobbantani, zsákot emelni, kévét hányni és vígan belevágni a kaszával a sűrű lucernába, melyben szalad a jó kasza, mint a vajban a kés. Nem ám, mert mindezekhez két láb kell s neki az egyik ottmaradt az operáló asztalon. Talán elteték spirituszba tanulmányképen. Atyaisten! Olyan volt, mint a tébo-lyult. Csak a foga vacogott.

De lassan aztán valahogy beletörődött. Belefásult. Megszokta. Nem tudta ugyan, mit csinál majd, mi lesz most ezután a birtokkal,

a munkával és övele, az első nyugodtabb napokban elgondolta, hogy most minden az öccsére marad, az Istókra : birtok, munka és talán ő is eltartásra a földrésze fejében, de aztán nem gondolkodott ezen. A betegekkel való közösség, az ágyak és az a különös takaró, fülledt levegő, mely a kórházban volt, megállította a gondolatait s olyan érzést adott neki, mintha ezen kívül valahogy nem is lenne világ s ő itt bent meleg ködökbe burkolózva lebegne valami földöntúli bizonytalanságban. Se tervezni, se szándékozni nem tudott semerre. Csak azt az egyet érezte, hogy van. Van, mert fekszik az ágyban, látja, hogy süt a nap és hogy egy csúf, vézna, parasztlányból lett ápolónő jövőget oda az ágyához, gondoza, itatja, takarja, a lázát méri s innen csöndes fevők-helyéből mindig elnézte, hogy annak olyan a kezén a bőr, mint az apadt hurka. Mert valóban olyan volt. De a szeme jó, állapította meg magában. A két szeme emlékeztet a kenyér ízére, amelyet este vacsora után csak az ízekért rágcsál az ember. Ilyen volt a szeme és igen szépen tudta mondogatni.

— Ne legyen szomorú, Nagy János! Meggyógyul maga még, Nagy János! Legény lesz maga még, Nagy János!

Pedig ő nem is volt eddig szomorú, nem gondolt semmire s csak ezekre a külvilágot és jövő életet sejtető szavakra érzett fel s villant át rajta, hogy haza is kell menni s be kell állni az elhagyott emberek közösségébe. Ilyenkor keservesre fordult a szája s megmérte a közte és az otthoniak közt lévő távolságot.

— Hm — nézett rá szomorú mosolygással. — Ostoba kis fehér-cseléd. Legény!... Hol van az már?...

S legyintett.

— Én már — mondta csöndesen — többet nem kaszálok...

És csak nyelt, mikor ezt mondta s azótától nagyon fájt neki az elhagyatottsága. Innét kezdődött a csöndes kínja tulajdonképen, hogy a külvilágot, volt életét így egyszerre világosan eléje állította a lány vizsgálatának szánt pár szava. Nem is haragudott rá, sőt néha, jobb óráiban sajnálta is, mert nagyon csúnya volt. A szemén meg a szaván kívül minden csúnya volt rajta, mintha különösképen meg akarta volna verni az Isten. Szeplős is volt és nyomottorrú, a bőre fonnyadt és a kezei vastagújjúak, melle alig látszott s a haja, ahogy ki-kicsúszott a főkötő alól, szintelen volt és szomorú, mint a hamu. Csak ahogy cselekedett, ahogy beszélt, ahogy nézett, az jó volt s azt el lehetett nézegetni.

— Azért — mondta neki — jó jány maga. Itt a kórházban sokan szeretik.

Mert úgy is volt. Minden beteg szerette a lányt s ha baj volt, őt követelte. Pedig csak segédápolónő volt, följebb itt se tudta vinni.

— A szomorúságban — mondta — jó lesz az ember. Akiknek levágják valamijét, azok közt jónak kell lenni.

Ezt mondta neki, ránézett a legényre, zavarba jött és elment a fertőtlenítő szobába.

— Én úgyis csak itt lehetek valaki — mondta mentében s egyszerre szomorúbb lett, mint a betegek. S este virágot tett Nagy János éjjeliszekrényére.

Hát így teltek Nagy János napjai. A társai nyögését hallgatta, meg az órát figyelte a falon egyenesen fekve, ahogy folytonosan tikk-takkol, mintha mérőónt eresztene a mélybe lefelé, a lánnyal szólt pár szót és sokat aludt, mert azt érezte, hogy ez jó. Egyedüli mélyebb szórakozása az volt, ha a rigót hallgatta, amelyik minden nap fütyölni szokott kint a nyitott ablak mögött a kis törpe fenyőn. Ezt órákig elfigyelgette fektéből s elképzelte maga elé a sárga madarat, amint begyét felfújva énekel; mert látni nem láthatta, egyelőre nem volt szabad megfordulni neki. Ez volt a legjobb szórakozás. Míg egyszer aztán odáig jutott, hogy veszély nélkül megfordulhatott már s megláthatta a madarat.

— Rigó! — mondta ekkor végtelen meghatottan s úgy érezte e pillanatban magát, mintha templomban lenne Úrfelmutatáskor. Le kellett hűnynia a szemét.

A lány ránézett s megigazította feje alatt a párnát.

— Rigó — mondta neki melegen. — Sárgarigó fütyöl...

— Hát... itt is vannak madarak... — mondta Nagy János mély hálával s ahogy a lányra nézett, úgy találta, hogy az nem is olyan csúnya s a kezei se olyan éktelenek. Az arca is pirosabb. A hála tette ezt és a rigó, de ő ezt nem tudta.

— Hová valósi? — kérdezte meg a lányt melegen.

— Somogyi — válaszolt az csöndesen. — Somogy megyei.

— Én is — mondta Nagy János. — Én is. Somogy megye. Somogy-szentkirály.

— Én Péterd. Somogypéterd... Takács Verona...

— Hm. Takács Verona... Szép név — mondogatta s csak nézgette a lányt onnan a betegágyból, a csonka lábát nyugtatva csak nézgette. A lány is ránézett, lógott a keze s az öle előtt összetette. S erre az állásra jó érzés fogta el Nagy Jánost, mintha tejet hallana csurogni a zsétérbe otthon, ahogy este fejnek s ő kint ül munka után az istálló melletti gerendán. A lovak ropogatják a szénát s a gyp már elnedvesedett az esteli harmattól.

— Harmat itt is jár úgyé? — kérdezte hirtelen, önkénytelen érzés szerint.

A lány mosolygott szelíden. Megszokta betegeitől a naiv kérdéseket s ezenkívül Nagy János arca olyan volt, mikor azt kérdezte, mint az esti rög.

— Jár — felelt csöndes beszélgetéssel. — Reggel jó harmat van kint a kertben a gyöpon.

Nagy János nézte a fal sarkát, aztán a galambpárt kint égmagasán csaknem egy házgerincen.

— De hát ez csak kicsi lehet — mondta a messzenézésből. —

Tetőn meg kerten. Mi az? De otthon az egész határ! Hatezernégyszáz-tizenkét hold!

A leány kinyílt, mint egy imádságos könyv. Csodálatos sejtések ragyogtak föl benne s nem bírt mozdulatlanul állni a legény előtt. Babrálni kezdett, rendezgetni az éjjeliszekrényen. S ahogy babrált, leverte a legény noteszét. Leverte és abból a sok minden között kiesett egy fénykép. A lányé, aki otthon van Somogyszentkirályon s akit mindeztideig nem engedett közelébe valami különös ösztönből a legény s akiről nem beszélt. De hát most kiesett a fénykép s ott nevetgélt a hideg betonpadlón.

A lány nyaka megrándult s válla szebb húzódtott.

— Menyasszonya? — kérdezte egyszerre fájdalmasan s kialudt örömmel, ahogy babrálna össze a leesett holmit s nem nézett fel. Csak úgy guggoltából beszélt s úgy érezte, hogy szédül.

Nagy János lenézett rá.

— Hát — mondta — Szabó Tera. Annak híjják, szentkirályi jány. Harminckét hold fölgye van az apjának s megcsak ez a jány van. Az ápolónő elnézett.

— Igen — mondta csöndesen. — Harminckettő...

Az ágyon napfény játszott s a sárgarigó veszetten szólt kint a fenyőfán. A legény mosolygott.

— Jó erős. Erős jány. Dógos. De köll is, mert nekünk is harmincnyolc holdunk van, prima föld. Sok majorság. Meg tehen. Őkrök, lovak. Csak tojásból árult ez a jány a tavaszon háromszáz pöngőt!

Rendezgette az ágyán a takarót.

— Mondom, harmincnyóc hold. Tizenhaton búza van, négyen rozs, aztán van árpa, kukorica, répa is, meg három hold jó lucerna. Ojan volt az a lucerna, mikor eljöttem, hogy megbírta az embert, ha nekifeküdt. Gyerek elhőmpölyöghetett volna a tetején.

Úgy volt, hogy mindezt Szabó Teráról mesélte. A búza is arról szólt, a répa is, meg a három hold lucerna. Mindezt a Szabó Teráért mondta. Egészen róla mesélte, noha a saját földjeikről szólt.

Akkor rápillantott a lányra. Az a padlót nézte s hallgatta az elbeszélést, de a keze megoldódott ölénel, csüngött lefelé s olyan volt, mint akit megvertek. A rigó még mindig szólt, a verebek traccsoltak s csöngetett ozsonnára a jelzőharang. Ettől aztán egyszerre eszébe jutott Nagy Jánosnak a kórház és a levágott lába. Mert eddig csaknem úgy érezte, hogy kazalnak dőlve mesélget otthon egészségesen. Elsötétedett. Fordultak a szemei s kirebbent belőlük a hazai látás. Fél lábú beteg lett egy budapesti nagy kórházban, a kettős kórteremben, az ajtó melletti ágyon. És az óra ment a falon, kótozta fahangon az időt, mint a szű. Tik-tak...

— Somogypéterdi? — kérdezte a lánytól csöndesen.

— Igen.

Soká nézte, bár nem látta, mert hazanézett megint, Szabó Terára,

a földekre, a lucernásra, de most már fájdalmasan, a beteg szemével. A betegével, akinek hiányzik a fél lába. Besüppedtek a szemei.

— No — mondta sokára s a hangja rezgett, bár iparkodott keményre fojtani — nekem már végem. Már én akár haza se menjek. Fél lábbal mit csináljak én már? Se menni, se emelni, se szántani. Csak baktatni mankóval gazdaembernek .. Hogyan lehetne az?

A lány, aki Somogy Péterdről került valahogy ápolónőnek, ránézett s torkát egyszerre valami sikoltás szállta meg. Megreszketett a szíve, átremegett valami csupafény reménységtől s olyan hála öntötte el, olyan reszkető, kapaszkodó hála, hogy szívében letérdelt hitét tördelve.

— Úristen! Édes Úristen!

Csodálatosat látott, ahogy Isten kinyilvánító villanásában kiteljesedett erről a faluról elkerült legénynek a nyomorúsága az ő árva kis élete mellé.

— Úristen! Édes Úristen! Mindenki néző jó Úristen! — rebegte. — Drága! Add meg nekem! Add meg!...

Egész élete a szemében volt.

— Vannak — mondta reszketve és önkénytelenül — vannak jó műlábak... Jó műlábakat csinálnak mostanság már... Lehet velük akár tíz kilométert is menni... Sokat... — hadarta hálásan, mert jó akart lenni a legényhez most az istenajándék első pillanatában — mindig, mindig!... — De aztán megijedt: elszalasztja, elrebbenti, elküldi ezzel!... S mint a gyerek, ahogy szorítja a talált krajcárt, úgy mondta, erőlködve.

— Csak... csak, ha nincs a srófja megolajozva... akkor... nyikorog egy kicsit... Ez igaz... Egy kicsit nyikorog...

Nézett rá várakozva, gyerekijedten, csúnya arcában remegett a szája és párás volt a két barna szeme.

A legény leejtette a fejét.

— Nyikorog? — kérdezte s ijedt csönd süketedett benne erre a rettenetes szóra. — Nagyon nyikorog?...

— Nem! — mondta a lány kapaszkodva, kapkodva. — Nem! Csak egy kicsit... Kicsikét... De azért hallani lehet. Ahogy megy valaki mellette, lehet valamit hallani...

Mégállt. Nézte. Hallgattak.

— Hát akkor — tördelte a szót lélekveszetten a legény — hát ha nyikorog... akkor hogyan lehet?... Hogyan lehet hazamenni, hogyha megyek az utcán és a lábam szól? Mi?

Behúnyta a szemét. Feküdt.

— A Gagyai Pista, a Tóth Ferkó, a Bakaj Imre! — jutott hirtelen eszébe s maga előtt látta az otthoni legénypajtásokat. Jó, inas gyerekek, karcsúak, széles vállúak, híres verekedők, kemény legénypajtások, ivóságok. Olyanok, mint egy-egy sudár fa. Csak elfájdalmasodott s hirtelen megijedt. Hogyan megy vissza ezek közé az ép, erős legények közé? Hogyan tartja magát köztük? Atyaisten, hisz ezek úgy elszáll-

nak mellőle, úgy elhagyják; mint a gólyák a társukat, amelyiknek a gyerekek levágták a szárnyát! Ezek a duhaj, nagyszerű legények úgy állnak majd otthon mellette, mint az erős farkasok a beteg, fogát elhullajtott kutya mellett! Horgas, kemény íakkal s ő legfeljebb csak vinnyoghat mellettük. Csak nézheti őket, mikor táncba mennek vasárnap, erősen forgatják a lányokat vagy a kaszához nyúlnak, képét rakosnak, asztagot raknak vagy búzát zsákolnak, szántják a tarlót vagy verekszenek egymaguk öt ellen is! Mit számíthat ő már mindezekben? Majd ha megy az utcán s a múltába fütyöl, mint a madár, az emberek megkérdik csúfolódva, mert már nem félnek tőle.

— Rigót hordasz a nadrágszárban, Jancsi, hogy olyan szépen fütyül?

Hej, keserves Atyaisten!

— Veron — fordult rémült hangon a lányhoz s egész testét előntötte az ijedt forróság. — Veron... hátha itt Pesten... Hogy ne kölljön hazamenni... Itt nem lehetne-e valamit?...

Az fölrepesett. Jézus! Édes Jézus! Az ő szomorú kis élete most forduló előtt áll! Ezt azért rendelte az Isten! Minden azért van! Az Isten mély szándékkal elindította ezt a legényt hazulról, azért, hogy neki hozza ide. Ó, a Jóisten meglátta az ő elkallódott kis életét, ránézett s bölcs, áldott fejével szelídet bölintott. Jól van, lányom — mondta s a villamos kerekei alá nyomta jóságos keze a legényt, levágatta a lábát, nyomorékká tette, ide fektette a kórházba, megszorította szörnyen, hogy a szomorú lélekbe bevehesse magát az alázatosság, gögje hogy letörjön, birkózó ereje hogy megcsorbuljon s a fájdalom, emberi sorsból azt mondja neki, a csúnyának, a fonnyadónak, rémülettel és társat keresve: Veron! Hogy hívja őt! Áldott az Isten! Nagyon áldott! Ezerszer az!

Gondolkodott repesve, repdesve lelkében, mint az ablakon kiszabadult madár, rebegő szívvel s olyan odaadással, hogy szinte a tenyerében tartotta magát, mint egy jó falatot, mint egy ital vizet: egyél... ilyál...

— Nézze — mondta alázatosan s kezét a melle elé húzta — nézze, János, talán... csősznek...

S nézett rá félénk biztatással.

— Csősznek valamelyik ligetbe. Őrizni a gyerekektől a gyöpöt. Azt féllábbal is lehet... Múltábal is... És becsületes kereset... A főorvos úr kijárná, ha megkérnénk...

Megállt. Remegett a szája.

Nagy Jánosnak elállt a szíve vére s olyan lett, mint a fal.

— Mi? — kérdezte rekedten, hogy alig tudott száraz száján kifordulni a szó. — Csősznek?

— Annak — fulladozott a lány.

S a szíve marékban volt. Kapaszkodott. Dolgoztak a kis gondolatai; birkózott az életéért, a hirtelen álmáért, a jövődjéért.

— Az csöndes foglalkozás. Lehet egész nap ülni a padon, csak néha kell kajáttani a gyerekekre... Meg párszor körüljárni a ligetet... Csöndes állás... Városi... Biztos kereset... Öregségre nyugdíj... A főorvos úr kijárná... Biztosan kijárná...

Nagy János nézett rá, mint egy hirtelen eléje bukkant rémre. Csak felemelte a kezét maga elé, mintha védekezni akarna valami csapás ellen. A szája fehér lett, szinte zörgős, mint a stanicli papírja. S ahogy nézett, egyszerre meglátta a lány szándékát. Látta, hogy az őt akarja. Hogy úgy akarja a csószséget, hogy együtt, hogy ők ketten majd együtt legyenek azután. A szeme megállt.

— Csósznek?

Bámult, hogy talán nem igaz. Hogy talán csak tréfál vele a lány. De igaz volt. Valósággal igaz. Komolyan úgy gondolta a lány, hogy ő majd városi csósz lesz s ketten valami kis városi lakásban együtt éldegélnek. Látta a szeméből, hogy úgy kapaszkodik bele, mint a templomi Krisztus jobb kezébe. Egyszerre előntötte az indulat.

— Hej — ordította el magát — a jézusszakramentomát, mit csináltak énvelem, bűdösök!

Mindenki odafigyelt a kiáltó, nagy hangra, de nem bánta. Úgy volt, hogy felugrik és menten agyonüti ezt a rusnya lányt. Ő csósz?! Senki familiája se volt soha! Mind gazdaember volt, harminc-negyven holdas, egyenes derekú, szűkbeszédű, kevély, aki az Úristennel is egypár szóval beszélt csak s akit mindenki süvegelt. S most ő legyen? Gyerekre kiabáljon, mint egy asszony? Gyöpöt keringeljen? Hej! Fel akart ugrani indulatában, hogy menten agyoncsapja, aki ilyen ajánlatot tesz neki.

— Te! — kiáltott. — Te! Mingyá!...

De ahogy fordult, megnyomta az ágy vasában jobb lábának még bepólyált, lágy csonkját s szinte megszédült a fájdalomtól.

— Jaj! — lépett ijedten hozzá a lány. — Vigyázzon!

— Ergye! — bűgött rá rekedten az összekínzott ember. — Ergye tőlem, mer mingyár összeváglok, te vacak!

Lenyomta a fejét a párnára, a melle járt, mint a fujtató s foga alatt elpattant volna a rézkrajcár.

Ez tíz napja volt. Épen ma tíz napja. Azóta nem beszéltek egy szót sem. Csak nézett az ápolónőre sötéten, mint az éjtszaka és bűgva, mint a bántott bivaly. S még azon nap megírta dacosan a levelet haza, hogy most már jöhetnek látogatni, mert jobban van. Hogy jöjjenek s a Szabó Terát okvetlenül hozzák magukkal. Nagy visszavágásra készült. Meg akarta mutatni ennek a fonnyadt, csúnya lánynak, aki guszttust kapott rá, hogy nem olyan olcsó portéka ő még a fél lábával sem, akit így akárki megkaphat. Meg akarta mutatni, hogy a csonka lábával is első legény ő még s akit akar, az hullik az ölébe. De Isten tudja, hogy esett: azt kifeledte a levélből, hogy a lábát levágták. Valahogy kimaradt. Csak a végén vette észre s akkor már nem merte odaírni. Elküldte anélkül. S nekifogott várni dacosan, míg jönnek.

Várt. De ahogy multak a napok s a válasz is megjött az otthoniak érkezésének pontos dátumával, egyszerre csak valami furcsa érzés kezdett rajta erőt venni. Valami különös, bizonytalan izgalom. Olyanforma, mintha az évek óta megszokott, mindennapi útján valami különös csoda folytán egyszerre eltévedt volna s ahogy körülnézett a kórházkertben, egyszerre úgy látta, hogy semmi sincs úgy, mint még csak tegnap is volt. A fáknek is más formája van, a kavicsok is másként zörögnek, az emberek is mások. Bizonytalanul topogott, tétovázott az emberek között s nem tudta, mit csináljon. Nézegette a levágott lábat, de úgy tudta megfogni, mint egy idegen jószágot, hogy szinte kedve lett volna megkérdezni: mi ez? Ez a tíz nappal ezelőtti dühét se találta sehol és a tíz nappal ezelőtti önmagát sem. Mintha maga is idegen lett volna magának. Egy idegen ember, akit azelőtt sohase látott s akivel most ismerkedik. Tapogatta napközben sokszor a lábát s az az érzése támadt, hogy ő senki más, mint ez az idegenszerű, csonka láb. Hogy ez a láb egy egész emberré nőtte ki magát s elfoglalta a régi Nagy János helyét.

Megzavarodott ettől az érzéstől s nem tudott semmit határozottan kimondani. A rigó, a napsütés s a régi gondolatok nem tudtak közel férközni hozzá, nem tudtak vérévé válni: nem érdekelték. Idegenek lettek a lelkétől. Üres volt, új, várakozó s megmagyarázhatatlan ízek-től izgatott s megszokott ágyában is úgy feküdt, mint egy új, feltöretlen fekvőhelyen.

Míg bent volt, bent feküdt, gyengébbek és fakóbbak voltak ezek az érzések, mert sokat aludt, de mióta kijárt, kint üldögélt a padon, fölötte a fák lombja, mellette a gyepe, a nap szabadon járja át a testét s körülötte hozzá hasonló csonka vagy bekötözött emberek sétálgatnak s próbálják újra az életet, teljesen összezavarodott önmaga helyzetére és értelmére felől és sehogyan se találta régi, biztos magát. Mintha elnyelte volna a kórterem, az ágy, a bent ketyegő óra, a többi ember, a falak, az egyforma sors s a szag, melyet az éternek és más orvosságoknak a gőze adott össze s mely betöltötte az egész kórházat. De legesleginkább elnyelte a csonka lába.

Ült hát csak kint a padon s nem tudta, hogy viselkedjék, mit csináljon. Cigarettazott, meg elnézett a kert távolabb eső pontjaira, a fák leveleire, melyeken zölden ragyogott a nap. Egy-egy mászkáló legyet percekig elfigyelt s a cigarettafüstöt úgy szívta a mellére, mintha valami vastag és meleg kábító italt inna. Zavart volt s ahogy a mutató ment előre a kápolna óráján, egyre jobban izgatott lett. A vele szemben lévő padon ült az ápolónő, azt is nézte a cigarettafüst mögül s ügyefogyottságában úgy érezte, hogy mégis ez az egyedüli barátja itt. Ebben a pillanatban egy csöppet se haragudott rá.

Az idő háromnegyedkettő felé járt már, a többi beteg is csaknem mind kijött már a kertbe, mind várt valaki látogatót s lehetőleg kicsinosították magukat.

Az ágy szomszédja ballagott el mellette.

— No — kérdezte Nagy Jánost — maga is vár?

— Várok — felelte s csaknem elpirult. — Mára írták, hogy gyönnék.

Begombolta mellén a kabátot s kis bajuszát simogatta. A kápolna órája háromnegyedet ütött s ő egyszerre nem találta a helyét. Ha meglett volna mind a két lába, most izgalmában sétált volna. De így csak ülni tudott s percenként nézett a kapura. Oda és vissza. Oda, vissza. Aztán egyszerre a csonka lábára esett a pillantása s elfogta az ijedelem. Jóisten, hogy is lesz? Hisz ha jönnek, azonnal észreveszik, az első pillanatban meglátják! Próbálta elhelyezni, eldugni az ép lába alá, de nem sikerült. Leeresztette a bő nadrágszárat, de az csak megtörött, mert nem volt benne láb s lógott lefelé. Tanácstalanul nézett, nem tudta, hogyan csinálja.

Az ápolónő nézte az erőlködését s megértette, mi baja van. Nem szólt semmit, fölkel és bement az épületbe. Mikor visszajött, egy vékony gyapjútakaró volt a kezében. A saját takarója.

— Tessék — mondta zavartan. — Takarja be magát. Szél van és megfázhatik a sebe.

S letakarta, úgy, hogy a mankó se látszott.

A legény hálásan pillantott rá.

— Az ám — mondta elvörösödve. — Hívös van . . .

Pedig kiverte arcát az izzadság s a nap csak úgy égetett. De nem akarta bevallani a szándékát, noha érezte, hogy a másik tudja. Eligazította hát magán a takarót. Hallgattak sokáig s egyszer csak megszólalt a legény.

— Javában állhat már az aratás otthon. — S nem nézett oda, csak maga elé. — A rozstot már biztosan levágták.

— Le — felelt csöndesen a lány. — Július van.

— Mára gyönnék — folytatta s fölnezt.

— Gyönnék — mondta az ápolónő. — Szerda van.

— Azt tartom, hoznak egy kis búzás körtét, mert nálunk sok van s most érik. Az ides biztosan hoz, mer igenjó asszony.

— Jó?

— Az az. Igenjó egy asszony. Az ojan ebédeket főz, ha akar, hogy a püspök is megnyalhatja utána a száját. Teszem túros gombócot ojant, hogy húszat is meg lehet enni belőle. Pláne, ha egész nap kaszál az ember. Meg csibét paprikás lébe. Azt is igen tuggya.

Igy beszéltek, ugrálva egyik tárgyról a másikra, csak hogy mondjanak valamit s ne vegyék észre közben, hogy tulajdonképen mindketten nagyon várahoztak. A lány a másik lányra fájdalmasan, a legény meg mindenre, mindannyiukra, az egész jelenetre, hogy hogyan is mondja meg nekik s azok mit mondanak. S egyszerre eszébe jutott, hogy az óráját a lánccal ki kellene tenni a kórházi kabát zsebébe, mint otthon szokta. De nem volt nála.

— Az órát meg — mondta — bent hagytam. Pedig mindig ki szoktam tenni. Otthon minden rendes legénynek van órája.

A lány elértette. Bement. Kihozta neki. Kiakasztották és most már nem beszéltek, csak ültek csöndesen szemben egymással, ölkben volt a kezük és elnézték, mert lassan két óra lett és kezdtek szállingózni a látogatók. A szomszédjának megjött a felesége, egy Reinthaller nevű zsidógyereknek a huga, Huszárnak, az egyes szobából, az apja a testvérével, a kettős szoba másik sarkában fekvő hentesnek a sógorasszonya, egy soffórnek, aki autójával egy fának ment neki s az egész feje be volt pólyázva, az anyja jött ki a menyasszonyával, az orvostanhallgatónak, aki a harmadik ágyban feküdt mellette, a háziasszonya két lányával; a gyerek egész megfátódott s remegett a szája. A félkezű Sikorának a cseléd hozott ki befőttet, mert a felesége meg otthon feküdt betegen. S így lassan mindenkire jött valaki. A padok benépesedtek, itt-ott nevetés is volt, hangos szó, papirosok ropogtak, ahogy takarták ki az eleségeket; tíz perccel mult két óra s Nagy János még mindig egyedül ült az ápolónővel szemben s furcsa, fájdalmas izgatottsággal mondta:

— Mán aligha gyönnék. Aligha le nem késtek a vonatról.

De ekkor megjelentek. Az ajtóban egyszerre meglátta mindhármukat Nagy János.

— Nagy Jánost keressük Somogyszentkirályról — hallotta az anyja remegő, öregasszonyos kis hangját. — Akit elütött a villanyos.

— No — mondta a legény kiszáradt torokkal az ápolónőnek, de nem mozdult. Másfelé nézett.

— Földszint kettő, egyes számú ágy — hallotta a portás hangját s azt is, hogy a közeledő léptek alatt csikorog az úton a kavics. Nézett az ápolónőre zavart kinnal mosolyogva, mint a gyerek, akit csinytevésen rajtacsíptek. Aztán az öccse erős hangja hallatszott közvetlenül előtte.

— Itt van e! Idesanyám, itt ül a Jancsi a padon.

Megálltak előtte és nézték zavartan és szótlanul, a parasztok csön-
dességével.

— No — mondta végre az öregasszony rívásra hajló hangon. — No, ides fíjam...

S az öccse:

— Szervusz...

Majd legutoljára a lány, Szabó Tera, megzavarodottan és pirulva:

— Jónapot, János...

Nagy János rájuk nézett lassú szemekkel. Külön megnézte mind-
egyiket, de mindegyiknek csak az arcát. Keresett az arcokon, a rég
ismert vonásokban, de úgy találta, hogy idegenek lettek. Mások, mint
mikor eljött hazulról. Valahogy nem találta bennök a régieket. Az ott-
hont. A faluja ízét. Nem tudtak annyit jelenteni neki, mint várta. Mintha
a kórház és a csonka láb ezekről is levett volna valamit s ezeket is meg-
változtatta volna. Pedig csak ő változott. Az alsó szájszéle megreme-

gett, ahogy nézett rájuk s a rigó megint szólni kezdett valamelyik bokron. S ő nem tudta, mit mondjon.

— Hát meggyöttek? — kérdezte végre hosszú hallgatás után.

— Meg — felelt az öccse, mert az öregasszony nem tudott szóhoz jutni a sírás fojtogatásától, a lány meg csak ijedt, várakozó s alázatos szemekkel bámult a legényre ebben az ismeretlen környezetben.

— Üljenek le — mondta nekik száraz torokkal s helyet csinált maga mellett. — Elfáradtak bizomosan.

— Nem a — mondta az öregasszony, erőt véve magán. — Nem fáradtunk el. Gőzös hozott bennünket.

János ült mellettük előrehajolva.

— Ais — mondta csöndesen s arcát egész az anyjának fordította — ais fáradtság. Pláne ijen öregasszonynak. Rázza az embert.

S keresett, keresett szavakat, de csak ezek jöttek a szájára. Nagyon akarta szeretni őket, különösen az öregasszonyt, akiről mindig végtelen melegséggel emlékezett, de közöttük állt valami. Mikor pedig megírta a levelet, annyi mindent akart mondani, olyan kemény és kidobbanó erős akart lenni, olyan hódító, de most nem ment semmi. Félszeg volt és tanácstalan. Csak nézte az anyját. Körülcspogtak a látogatók, egy kisgyerek a kavicsokkal játszott, a rigó fütyült fáradhatatlanul és a verebek harsogva trécseltek; a kert olyan volt, mint egy bölcső, mely lágyan ringatja az Isten szenvedő gyermekeit. De mégis rettentő furcsa volt minden. — Hogyan mondja meg? — töprengett. Hogyan mondja meg nekik?

— Hogy van, idesanyám? — kérdezte meg végre. — Aratnak mán?

— Tíz napja — mondta az öregasszony. — Éppen ma tíz napja. — Most a Tera öccse van az aratókkal.

— Rozsot?

— Mán a búzát vágják — babrálta az öregasszony a szavakat. — Köllénél . . .

— Hát — mondta a legény — pedig az még sok üdő.

— Sok? — nézett rá az anyja.

— Azaz. Még vagy két hónap, amíg eresztenek.

— Jézus! — szisszent fel az öregasszony. — Hát annyi? Hát ojan igen megzúztad a lábadat?

Várt. A legény elnézett.

— Alaposan — mondta feszes szájjal. — Bizony alaposan. Nem játék . . .

Az anyja elijedt. Tapogatózott. Mert egyszerre nem mert. Férfiakkal nem lehet úgy: csak egyszerre nekikrontani az elevenjével.

— Meg is vágtak a doktorok? Mert mongyák, kórházba meg is vággyák az embert.

A legény nyelt.

— Meg. Megváltak. Anélkül nincsen. Aki ide begyön, azt mind megvággyák. Azér kórház.

— Fájt? — firtatta az öccse. S a lány csak nézett rá.

— No — mondta neki — tuggya fene. Aluttam, míg meccettek.

— Aluttál?

— Hát. Mindenki alszik, ha meccik. Az már így megy itt. A szomszédom is, aki itt ül a másik padon, a Sikora, az is alutt, mikor levágták a karját. Semmit se tudott belülről. Csak egyszer fölébredt bent az ágyon s látta ám, hogy egyik karja nincsen. Csak öt centi ha maradt...

— Öt centi? — iszonyodott az öregasszony. — Ijent is csinálnak itt?

— Hát csinának — mondta a legény száraz nyelvvvel s elhallgattak.

Azt hát megmondta már, hogy a szomszédja karját levágták. Hogy tudják, hogy az itt így megy. Nem játék ez. Nagy dologról van itt szó. Hogy készüljenek el rá, hogy neki is nagy baja van, nemcsak olyan kis ütés, vacak kis seb, mintha otthon éri valami az embert. Nem ám! Ez itt nem babra megy!

— Bajos emberek vannak itt — mondta vontatottan — nemcsak olyan kis karcolósosak. Itt levággyák! Csak beviszik az embert, azt levággyák! Nem kérdik! Mer ha le nem vággyák, itt van a prand, akkor az viszi.

Ezt már hallották otthon, ezt a rettenetes szót: prand. Ez olyan sötét titok volt, hogy reszkettek tőle. Néztek rá ijedten.

— A prand?

S szörnyűt sejtettek. De csak hallgattak s egyik se mert egyenesen a dologra térni. Egyik se merte tőle megkérdezni, hogy hát te hogy vagy. János? Egyik se merte neki mondani: no mutasd a beteg lábadat, János. Mert szörnyű dologtól féltek. Hát csak ültek egymás mellett. Végre az öccse kibontotta a csomagot s eléje tette, hogy mégis csinálnak valamit s legyen értelme ennek az együttülésnek. Két kacska volt benne sülvé, meg egy halom mákosrétes.

— Ne — mondta. — Ezt a récét idesanyám sütötte, a rétest meg a Tera tegnap. Egyél...

János megmozdult.

— Köszönöm — mondta — nem vagyok éhes.

De csak kivett aztán a rétesből egy darabot s csöndesen enni kezdte. S ahogy az íz, az otthoni étel jó íze elomlott a szájában, végtelen súlyos fordulással elnehezedett a szeme. Arcán az inak jártak s a szeme végtelen emberi tágasságokat engedett be magába, melyektől mély lett, mint a tenger.

— Jó — mondta hálásan a lánynak. — Te sütötted, Tera?

Olyan volt a hangja, mint a mélyhegedű.

Aztán mást gondolt.

— Megkínálom ezt a jányt itt — mondta fejével az ápolónőre mutatva. Igenjó jány. Ez ápolt, míg feküdtem.

S odahívta.

— Veron — mondta neki — itt van egy kis mákosrétes. Idesanyámé.

Pedig a lányé volt.

Az ápolónő zavartan jött oda.

— Takács Verona — mondta s szabadkozott. Lekezelt velük s Szabó Terára nézett.

S ettek, ettek. Mindannyian vettek egy darabot s csöndesen, nyámogva majszolták a falatot. A szájuk, bús, egyszerű parasztszájuk járt, járt az evés megszokott mozdulatait, nyelvük kavarta az ételt: ettek. És míg ettek, kint, túl a városon, túl rengeteg kilométeren, messze Somogyban kalászmezők ragyogtak most a délutáni nap alatt, fürjek szaladtak a kasza alól s felbolygatott egérfészkekben sírtak a kicsinyek, foglyok csaptak fel berregve, a nedves árokparton fácánok kiáltoztak s a már learatott rozstáblákon tyúkok és galambok csapata szedte boldogan az elhullajtott szemet. Az aratókon csorgott a verejték, a kasza suhant, a galambok felett vércse függögetett s a kepeket nyikorgva s zökkenve hordták a tarlókon a megrakott szekerek. S itt bent a kórház udvarában idegesen, megzavartan majszolt három szomorú parasztszáj, az étel ízével csitítgatva magát, az evés megszokott ritmusával rágva el a feltoluló kérdést, közeledve egymáshoz, megtapintva egymást, megölelve lélekben egymást, félszeg, sűnyó, megijedt kis parasztcsalád, míg végre elfogyott a szájából a falat, a kézből az étel s akkor megint néztek egymásra csöndesen, szótlánul, a megijesztett lélek csöndjével, nem merve kérdezni egy szót se s nem merve gondolni egy gondolatot se. Földek egyszerű, életnek kiszolgáltatott gyámoltalanjai csak ültek, vártak, féltek.

S ebben a nagy csöndben Nagy János egyszer csak, mint az Úr testéről a leplet, leemelte lábáról a takarót.

— Hát — mondta csöndesen és végtelen egyszerűen — így vagyok.

S nem nézett rájuk. Elnézett a kerten kívül álló messze fákra.

Az öregasszony csak rápillantott a fiára s kibuggyant belőle a rettentő csöndes sírás. Egy hang nélkül csak ontotta a könnyet. Ráncos, vén parasztarca olyan lett, mint egy öreg, agyonütlegelt állaté. Szabó Terából nem jött könny, csak előntötte arcát az iszonyat. Az öccse nem tudott egy szót se mondani, csak nyelt és megköszörülte a torkát. S az ápolónő is sírva fakadt. Elfordult, hogy ne lássák.

Hosszú percek teltek el így, talán negyedórák is — a kis gyerek, ki az előbb a kavicsokkal játszott, odajött eléjük s kezét hátra téve, nagy szemekkel csodálkozott rájuk — míg végre nehezen megszólalt az öccse.

— Hát már most hogyan lesz veled, Jancsi? — kérdezte rekedten.

A legény ránézett. Keresett egy vonást az öccse arcán.

— Van — mondta csöndesen — van... múltában... Mostanság már igen jó múltábat csinálnak...

Betakarta a lábát s várt.

— Vasból? — kérdezte sokára az öccse.

— Vasból. Az ember beleteszi a lábát, ami maradt, aztán a derekára csatolja a szíjat s megyen. Mehet benne.

Csönd.

— Hm — mondta hitetlenül az öccse. — Lehet? De kaszálni, teszem, ganét háyni.

Meggondolkodtak.

— Azt — mondta később a legény — nem tudom. De tán lehet vele.

— Vagy rakonni? Asztagot rakni? Hányini a kévét? A lovak után járni a szántásban, vagy aratni egész nap? Mer ez is fontos. Harmincnyolc hold van. Tudod, harmincnyolc. S ha nem tudnál, szógát köllene fogadni még egyet. Mer az öreg Istók is gyöngé már. Több kára van, mint haszna . . .

Megálltak.

— Hát nem tudom — mondta a legény. — Ezt én se tudom. De levágni muszáj vót, mer ha nem, gyön a prand . . .

Lenéztek. Ezt megértették.

— Nem köll haragudni — mondta sokára. — Majd elleszek . . .

— El — felelt az öccse. — Az bizomos. Félni nem köll. Rendes ember vagyok én. Testvér. Meg harmincnyolc hold elbírja, ha semmit se csinálsz is. De a rosseb ette volna meg ezt az egész Pestet! Mer otthon nem esik ilyesmi, hacsak a szecs kavágó vagy a cséplő nem tesz kárt az emberben.

Igen sajnálta a bátyját, de mérges volt és a föld is eszébe járt. Ami a maga gondja most már. S majd az osztozás is, a szent Isten tudja, hogy lesz meg. Aztán csak kettő helyett is kell dolgozni, ha az a múltb mégse válik be.

— Ej — rántott magán — az Isten megverte az egész világot! . . .

S kiköpött.

Az asszony meg a lány csak hallgattak. Az öregasszony csak sírt, a lány meg csak bámult s olyan nagy volt a rémület az arcán, hogy szinte meg lehetett fogni. Nagy János csak nézte őket.

— Hát — kérdezte aztán nehezen — semmi szavuk? Egy szavuk sincs az egészhez?

Mert úgy érezte, hogy olyan egyedül áll, mint egy kinyujtott ujj. Hogy azzal az egy mozdulattal, amellyel feltakarta a lábát, egy egész világ elszakadt tőle. A mezei szerszámok, a földjük, a családja és minden. Hogy kizárták.

— Jaj, fiam! — sírt az öregasszony. — Egyetlen szegény fiam te!

Nem tudott többet. Nem volt neki megmentő gondolata. Csak vénségére is megint fájdalom.

Sokáig hallgattak. A fiatalabbik gyerek a kavicsokat rugdosta, meg nézegette a kalapja belsejét. Az ápolónő elállt tőlük odébb, hogy ne zavarja őket. A kisgyerek odaállt Nagy János elé s azt mondta neki:

— Bácsi . . .

Két galamb szállt le a gyepre.

Egyéb nem történt. Csak ültek, hallgattak s egy szó nem jött a szájukra. Végre a lány a kosárhoz nyúlt és oda tolta eléje.

— Egyék — mondta neki csöndesen. Egyék egy kis rétest...
De bizonytalanul, csak hogy valamit mondjon.

A legény ránézett s nem nyúlt a kosárhoz.

— Te — mondta neki, mintha a szava ízébe vér keveredett volna —
te, ha azt mondanám neked...

De elhallgatott. Elfordult. Nem kérdezte tovább. A lány is elpityeredett. Lehajtotta a fejét.

S az idő mult, a verebek fecsegtek, a galambok búgni kezdtek egymásnak s a villamosok kint szaporán csengettek. A kápolna órája három lányat ütött. Olyan volt, mintha templomban csengettek volna. Az öccse az órára nézett.

— Menni köll — mondta. — Ötkor indul a vonat.

Kászolódni kezdtek. Az öregasszony odaadta neki a kosarat.

— Edd meg — mondta. — Edd meg, ides fiam, neked hoztam.
Aztán csak gyere. Ahogy engednek, gyere. Mindig várunk odahaza.

Felálltak. Nem tudtak egymásnak semmit se mondani. Tulajdonképen nem volt mondanivalójuk. Mintha idegenek lettek volna. Csöndben igazgatták a ruhájukat, hogy a zavarukat palástolják.

— No — mondta a fiatal legény — hát furcsa... város...

Nagy János rájuk nézett.

— Ne féljenek — mondta — nem lesz semmi baj. Énmiattam nem köll rettegni semmi miatt se...

Nem lehetett tudni, mire értette. De keményen mondta. Szinte a lelkére húzta a kalapot. S azok aztán szótlanul indultak. Csöndesen, ballagva mentek, elnehezedett parasztléptekkel. És vissza-visszanéztek. Nagy János meg nézett utánuk. Nézgélt. S ahogy az erős, fiatal öccsét látta a meleg testű, érett lány mellett bandukolni, megértette, hogy ez a csüggedtség csak alkalmoszerű. Csak a pillanat komolysága nyomta meg őket s ahogy kilépnek s rájuk özönlik az igazi világ, ahogy röpíti őket haza a vonat és ahogy befogadja majd őket a falu, elmúlik a meghajlottságuk, mint ahogy elmúlik a rétekről a porfelhő, melyet a szél kavart föléjük. S nevetnek majd, mert fiatalok és erősek s ösztönös, büntelen közlegéssel egyengetik majd az utat egymás között, mert ez lesz a természetes. Az élet szalad és az egészségesek szekerei gyorsan repülnek vele. S aki lemarad, az nézhet a vágató szekerek után s nem mondhatja nekik, hogy jussuk nincs a szaladáshoz, mert maga is érzi, hogy azoknak van igazuk. Nézgélt. S ahogy ballagtak előtte a kavicsos úton s ahogy kiérték a kapuig, hogy csaknem eltakarta már őket az ajtó, akkor átvillantak szívéen az anyja szoknyájának öreg ráncai s felkiáltott:

— Édesanyám!

Az öregasszony meghallotta s remegő arccal visszafordult.

— No — mondta repesve — no, gyerekem!...

S akkor Nagy János nagyot nyelve és végtelen zavartan a kosárra mutatott.

— Nem is mondtam . . . Nézze, a nagy beszédbe el is felejtettem. . .
Köszönöm a récéket, idesanyám! . . .

S föltartotta arcát az ég felé. S akkor egyszerre, mintha a lelkétől válna, úgy érezte, hogy árad ki belőle valami, mintha galambok röppennének el a testéből. Búgó, fehér, örvös nyakú galambok. A föld szállt ki belőle, a falu, a mezők csüntörgő, zöldhajú istene, aki a kelő, rozsdás rozsok közt lép ősszel és tavasszal a bokros búzák közt rejtőzködik, mint tücsök és nyáron meglakja a kint áradó kepeket, fölröppen a foglyokkal és az apró állatkák hátán legyeskedik, mint fény, aki az esővíz szívéen a nap, a kalászkok közt a pára, a domb alján a visszhang, bogarak szájában a ciripelés és este a falusi ember lelke és nyugalma, kinéz a vacsorák tűzéből, égnék száll az esti füsttel, megízesíti a lovak takarmányát, az ember eledelét, éjtzaka felül a héjazatra, befödi a házat s mondja :

Legyen béke, legyen nyugalom, legyen kalász az embernek, fű az állatnak, ég a földnek, legyen a kutakban víz, a csűrökben mag, a földekre barázda, legyen minden, minden az árva parasztnak az öregisten szeme alatt, ámen.

Készüldött.

— Veron! — mondta csöndes, mélyhangú szóval. — Veron!

A leány odament hozzá és fölsegítette. Levette róla a takarót, hóna alá adta a mankót s megindultak befelé.

S mikor beértek, mikor Nagy János meglátta az ágyakat, az órát, az olajfestékes falakat, hallotta háta megett a rigót és a nyitott ablakon át a kint üldögélő betegek duruzsolását, akkor megadta magát egészen. Letette a mankót s megkapaszkodott az ágy vasában.

— Veron — szólt és nem nézett fel — ha akarod . . . én is úgy látom jónak . . . szóljal a főorvos úrnak arról a dologról . . .

Lefeküdt s mikor jött a délutáni vizit, lehúnyta a szemét és úgy tett, mintha aludna csöndesen . . .

Dallos Sándor.

SIESS, HA VAGY MÉG, JULIÁN BARÁT...

Ős Napkeletről ádáz Napnyugatra
Siess, ha vagy még, Julián barát!
Az erdőt itt már csak a csonk mutatja
S a pusztá éjtel eb vonttja át.

Ha későn jössz s itt nem szól már felőlünk,
Csak néhány széltört ekeszarva, kard:
Szállj tengerentúl, ott még lelsz belőlünk
Bányákban néhány átkos-bús magyart.

Ott nem ekevas, — csákány éle szabadal
Szegény raboknak árva kenyeret . . .
Egy darab szemet vigy onnan magaddal:
Magyar könny rajta s magyar lehelet.

Vidd Napkeletre s tedd ott ravatalra,
Legyen gyászünnep, mikor égeted:
Egy pusztuló faj végső lángja-hamva
Borul a földre, melyből vétetett . . .

Sajó Sándor.

SUHANÓ.

Sötétbe süppedt éjtszakákon,
Látatlanul és hallgatag,
Bokáig omló köpönyegben
Valaki lopva-kúszva lebben
S megáll az ablakunk alatt.

Falvakban, tornyos városokban
Bolyongja utcák nagy sorát:
Egy-egy ablakra rásuhanva
A bentlevőket nézi, hallja, —
Tűnődik, nem szól, megy tovább.

De hogyha zordon kedve itt-ott
Megzörrent egy-egy ablakot:
Sóhajtás hördül a szobában
S már kint a Suhanó nyomában
Árnyékként kullog — a halott . . .

Sajó Sándor.

A HORTOBÁGY.

(«Három év nyeregen» c. tanulmányomból.)

HORTOBÁGY. Úgy vagyunk e névvel, mint sok egyéb szokottsággal, hiszen ezt ismerjük. Legeltető gulyaménes, no meg a híres csárda és délibáb . . . betyárromantika s a modernebbek számára újabban filmszenáriák . . . Azután pár kísérő gesztus a további elgondolásokhoz. Mindezek alapján szép lassan kiderül: dehogy is ismerjük. Még rendszerint annyira sem, mint a Baedekeres idegen, kinek bebotlása a híres csárdába olyan exotikusan komikus valami.

Sok magyar dologgal vagyunk így, ami még a mienk. Nincs kiépítve s kellően megalapozva nemzeti önérzetünk.

* * *

Hogy mi vitt le a Hortobágyra? Ez az irdatlan nagy pusztaság, amiről a nóta azt mondja: «Nincsen annak se' szíle, se' hossza» — régi, mondhatnám gyerekkori szívügyem volt. Valahogy a végtelen szabadság érzetét szimbolizálta képzeitemben a megismerés előtt s ami döntően érdekes: most is, a megismerés után.

Egyébként ott kezdődik a dolog, amikor jó néhány évvel ezelőtt Párisban próbáltam «européerré» edzeni magamat.

Egy szitáló ködös novemberi délután egyedül bandukoltam a «Bois» esőáztatta utain. Olyan melankólikus időforma volt, amikor göthösebb a világ, nyirkosabb a szív s szeszélyes keringéssel hulló levelek ütemezik az elmúlást.

Egyszerre az útfordulóban, keshedt, vézna alak imbolyog előttem. Szinte alakba öntött emberformája a környezetnek. Fekete pincs kalap és a szürke felöltő úgy lógott rajta, mint a ruhafogason. Lerítt róla, hogy a szokatlan gúnya rabja. Úgy is volt. Megismerkedtünk és aztán sokat voltunk együtt. Nippon földje volt hazája s itt Európában festett, vagy írt, vagy mit tudom én, mit csinált; de mindenképp figyelt, figyelt és tanult . . .

Valahogy vérünk, mentalitásunk, talán egyéniségünk közös ázsiai eredendője közel hozott bennünket egymáshoz, a két idegenben lődörgőt. De mennyivel tudatosabb volt ferdeszemű barátom. Tudta, miért van itt, mit visz el innen s kinek, minek.

Készült haza, mert rákerült a sor, hogy az ősei oltárán a tüzet felgyujtsa, ápolja . . .

Nagy kétségek és keserőségek között árvultam magamban. Hát nekünk már nem lehet ősi oltártüzet gyujtani . . .

* * *

Nincs tiszta fajta, állapítja meg a tudomány. Érthető. Nagy, évezredes keveredések. S bár tiszta «rossz» visszaütések nem ritkák, mégis igaza van a laboratóriumoknak. Azonban: van fajtabéliség. Igen, van szín, forma, hang,

mozdulat . . . kultúra, minden kozmikusság felett. Tehát mentalitásban nyilvánul meg a fajta, a nemzet élete . . . Aki őrzi, ápolja és fejleszti a mentalitásbeli dolgokat — nemzeti életét fejleszti.

De most már mik is azok a nemzeti mentalitásbeli értékek? Itt a sok külső forma, sokszor sallang között, az érzések, megérzések és sejtések eleméntáris — szinte tudatalatti — ereje kell, hogy kormányozza életünket. Kormányozza is. Csak legyünk emberek cselekedni is áserint.

* * *

Ahogy van a művészetnek francia, német, angol, olasz stb. árnyalata, kell, hogy magyar is legyen. Ki kell építeni, gondoltam Párisban . . .
S ez vitt főleg a Hortobágyra.

* * *

Kerestem mindenütt a fajtabéliségemet. Ami úgy, ahogy még romlatlan ösiséget mutat fel. Fel kellett tudatosan fedezni a magam magyarságát. Lerázni minden fölös nyugatiaskodó cafrangot. S mindent, ami nem korszerű s nem lényeg a más oldalon. Ezt a nagy kontemplációs folyamatot hol lehetett volna jobban átélni másutt, mint a Hortobágyon. A hortobágyi szilaj pásztor-ság népe között.

S nem tartott vissza sem a hideg, sem a forróság, nem a szél és kellemetlenségek sorozata; sőt még a nagy magyar úriközöny sem — a kultúrközöny. Elismerés a gyér kivételnek.

Olyan ez a nagy úriközöny, mint a délibáb. Mikor először látod, ahá víz . . . No majd megússzuk, avagy gázoljuk. De azután amint felé tartasz, hogy megbirkózzál véle — tova húzódik. Mi a szösz, hisz ez csak délibáb — ekként örvendezel. De aztán hol itt, hol ott bukkanik föl, terjeng s elveszi a tisztánlátásod, bizonytalanná teszi előrejutásod . . .

* * *

A Hortobágy. Ezer téma, fény, szín, zene és fordulatosság azoknak, kik látnak, hallanak és ismerik az élet szavát — a magyar élet szavát.

Nem kirándulóhely. Itt élni kell. Megélni, átélni dolgokat, történéseket. S ennek ára van. Nagy ára. Idő, idő és idő. Nagy ár, mert itt nem «business» az idő. Átszámíthatlan.

* * *

A «Hortobágy» egyébként összefoglaló név. A Hortobágy folyó után van elnevezve. S ez a folyó pusztában születik s ott is vész el. Most ugyan már nem, mert ásott árok viszi a Körös felé. Maga a puszta sok néven parádézik. A Bágyi erdőségtől, túl Nagyivánon, Nádudvaron terjeng a maga fenségében, mint a tenger. Margitta, Cserepes, Kecskés, Ohat, Mátá, Derzs, Árkusd, Zám-Karinkó, Hort, Kónya, a kunok földje . . . És még sok, érdekes régi név, ma értelmelvesztett ősi szó. Erei, vizei, tócsái, laponyagjai és halmai vannak, különösen a Tiszaszéleken. Őrdomb, avagy ősi sírhalom, kelta, avar, hun . . .

Sok népek, vándorlások dübörögtek errefelé, a sejtelmes idők mélyén. Szikes legelő széltében.

Ma gulya, ménes, nyáj, konda, aztán meg ürge, sün, vakond, milliárd bogár, madár, no meg itt-ott ember is a lakója — mellékszerepben. Mert itt uralkodó lény az állatfajta, a maga csordaszellemevel. Hihetetlen, hogy a

városból, falvakból kivert jószág, mily hamar alkalmazkodik a pusztai élet törvényeihez.

* * *

A pásztorság. Remek emberfajta. Magyar fajta. Nagy érdekléssel tanulmányoztam őket különböző keveredéseikben. Van itt tatár, kirgiztól sváb, rác, oláh mindenféle variáció, csodálatos áthasonulásban — tiszta magyar, diadalmas mentalitásban . . .

Megismertem őket. Ittam vizükből, ettem bográcsukból, háltam az egük alatt, ahogy a nóta mondja :

Hortobágyon kivirult az ibolya,
Közepibe' szípen legel a gulya,
Én is gulyás vagyok a Hortobágyon,
Gyepen hállok, nem a paplanos ágyon.

* * *

Megszerettem e népet s rájuk építem fel azt a művészeti törekvésemet, amely magyar is, korszerű is — és hiszem maradandó. Örök-érdekes téma ez a nép, azok számára, kik festői törekvéseikben sem régi, sem új akadémizmusok útvesztőiben nem feneklenek meg.

* * *

Természetesen az emberek lelkéhez férközni itt igen bajos. Tartanak a városiaktól. Érthető. De ha tiszta az inged és szándékod, megnyilatkozik benne a romlatlan ázsiai vendégszeretet. S nagy mélységek és magasságok nyílnak meg előtted primitív igazságokban — formákban. Béfogad.

* * *

Barnán válik le a föld az égről. Csillogó harmat szikrázik a rőt avaron. Fázósan bújik össze a birkanyáj a karám enyholdalán. Halványulnak a csillagok a pirkadó égen . . .

Meglódukt a kolomp a vezérürü nyakán, egy hegyeset vakkant Zsuzsi kutya, az öklömnyi fekete szörgubanc, éber öre ő a karámtájnak. Megmozdul a suba is a vasaló oldalában s föltápáskodik Gergő, a bojtár, álmosakat pislantva a süveg alól, erről és arról is nyujtóztatva lapickáját. Megindul az égen a nap. Reggel van, kezdődik a fejés . . .

Lassan, terjengősen fekszik a fény a csillogó gyepre. Ott, távol a ködben egy gulya indul gilingalangolva. Csörren a ló nyakán a csörgő, durrog a karikás, nyomja át a vizen egy csikós a megszaladt lovakat.

Ezer pacsirta égbe röppen.

Ezer fecske szerte suhan.

S az öreg csárda golyái hangos kepelésbe kezdenek . . .

Nem romantika ez ott a Hortobágyon. Ez ott az élet, az örök, ritmikusan változó valóság . . .

* * *

Es az eső, fú a szél, hull a fárul a levél. Csuha! !

Káromkodik a juhász, hogy a juha szíjel más'. Csuha! !

. . . Szürke minden. Ázott a föld, süpped a szikfok, ázott az ég, még a víz is vizesebb. Esőfátylon át imbolyog a képe itt is, ott is valaminek. Talán ló, talán ökör. De szűr is lehetséges, melyben valaki cammog, nagy bizalmasságban a vendégmarasztó sárral.

Egy autó is köhög ott. Letévedt a kőútról s elkeseredetten forog egy helyben a pneu vagy félórája. A pesti söfför nem akarja elhinni, hogy az a menkű arasznyi fehér szikfok ilyen szégyent tegyen nem tudom hány cilinderjén. Pedig hát a vége is két ló — inkább tán ökör, aki helyes útba rántja . . . Hiába, itt furcsa mórese van a közlekedésnek . . .

* * *

Egy hatalmas villásszarvú tehén, ősi magyarfajta, meg a borja, cubakolnak előre, nagy igyekezettel. Bozontos hosszú szőrük csapzott, csatakos. Mőgöttük távoli kurjantás, karikásszó. Gyors, éles pattogás. Meglőgtak a tanjáról, ki a szabadságba. Jön értük a gazda.

A folyónál megtorpannak. A tehén tompán bög át, a gulya felé a túlpartra . . . Ott a boldogság, az élet ; mert itt a tavasz, itt a kihajtás ideje. Csak még nem nyílt meg a pusztai legelő, így akarják a kétlábú felsőbb hatalmak.

A tehén hátranéz ; dobog a föld a vágató lovas nyomán, szemében dühös láng lobban és az alig pár hetes borjú egy szökéssel a vízbe veti magát s úszni kezd. Utána az anyja.

Széles a víz. Mély is. Kotorták s kegyetlen nagy a fenéksár. Megesik, béfulnak.

A víz közepén lankad a borjú. Az anyja vissza-visszanéz, majd megfordul, körülússza borját, mintegy bátorítólag s hátraszegzett fejjel diadalmasan érnek a túlpartra.

Aztán neki, harsogóan legelve az áldott friss tavaszi füvet . . .

* * *

Déli rekkenő. Még a tücsök se cirpel, pedig van bőviben. Kicsi is, nagy is. Szürke, fekete és tarka. A sasmadár is szétterpesztett szárnyal, tátott csőrrel liheg a döggödör korhadt fakorlátján.

Nem így a légy. Ördögfajzat, apró, szemtelen, élelmes. Ezer meg ezer. Megülik a háttasom napos oldalát, hasát, fejét, szemét. Véres a keztyűm egy-egy odacsapásra. Mindegy. Nyomban új ezer jön. Éhesebb, szemtelenebb.

A delelő gulya csendesen kérődző jószága be van hintve léggel. Azt hinnéd, fekete okulárét hordanak, úgy üli a szemük táját karikára.

Egyszerre sötét suhanás. Mint egy hatalmas karikás durrog, harsan, majd lecsap a gúlyára a seregély . . .

Szent madár, a Hortobágy szent madara. A bibic, meg a seregély. Ősszel gyakran együtt szállnak. Sok kis pont az égen s közbe egy fekete pacni. Mintha több seregély összefolyna. Így néznek ki együtt.

Szinte a megkönnyebbülés sóhaja száll a gulya felett. Ellepik a jószág fejét, hátát s pusztítják a férget. Nagy áldás. Ha megindul a barom, kísérik a levegőben, földön a feje búbján. Túri, az ő embere, neki szolgál.

* * *

A híres kilenclyukú híd — most száz éves — úgy szalad belé a pusztába, mint egy móló a tengerbe. Porzik a távol sziksarja, szürkésen, ködösen a halk esti szélben. Lappangó sötétség üli meg a mezőséget. Egymás után tűnnek el a halmok, a kunyhók s már csak a hármás kút gémje ágaskodik fel az égfeleketén.

Megindul a békaümmögés tarkázva brekegéssel s az ég vörössége összeöllekezik a pusztaszélével arra Ohatkócs felé.

Nagy és szent a csend. Elülnek minden emberi akarások.
Egy csikós kocog be a pusztába s hosszan, vontatottan éneklí :

Hortobágyi pusztán sokat jártam,
Vármegyével sokat találkoztam,
De én ettul nem filtem magamat,
Hogy elfogják világos pej lovamat . . .

A növekvő hold sarlója fehéren rajzolódik a rőt égen s ott rezege a tocsogós pusztában, mint a lidércfény. Mindjárt az is lebukik. Fejem felett hosszan, bánatosan kiált egy sirály . . .

Álmos homály borul a pusztaságra . . .

Boromisza Tibor.

MA MINDEN FÁJ.

*Ma minden fáj, mar és szúr — Halk meleg hang, bariton.
srófolja két szemem — Mostébredő hitek . . .
s a fent elűzött reszketés Az ajtót — be sem nyitom,
bolyong a térdemen . . . én régen nem hiszek.*

*Ilyen-nagyon egyedül Kint a sötét kék égen
nem voltam még soha, magányom szétmered —
elindulok . . . Kilincsen lelkem egy-egy csillagon
koppanok tétova. lassúan szédeleg . . .*

*Más házában más izlés, S már vár kopott kis szobám:
más színek intenek — idegen ház zuga —
más szőnyege, más ágya, küld sorsom, a mostohám:
s másé a kisgyerek . . . vár a szennyes ruha:*

*Nyugtalanul felállok: Bűnös világ lelkein
Megyek én máshova — szégyenletes mocsok —
tán a gyermekért fájok . . . lélekkel kell lemosni
Barátnőm vár. Oda! s egész éjjel mosok . . .*

*(Torz mesének új hőse:
sanyargatott leány —
mesevégen, messzire
vár az öröm réám . . .)*

Nagy Emma.

VÁLSÁG.

KORA reggel távirattal keltették fel: a délutáni gyorsal érkezem, anyád. — Anna perdült és felnevetett. Már kapkodta magára a ruhát, mialatt a lánynak beszélt:

— Most aztán sietni kell; nagytakarítást mindenütt! Anyámnak jó szeme van.

A nagy párnahabokat dobálta, látszott, teli kedvvel állott munkához. Néha dal szökött ki a száján: lala, lala.

A szétszórt ruhákon napfoltok labdáztek, széles híddal tört be a fény, szivárványos pászták villóztak szerteszét. Májusi reggel volt. A város még alig ébredezett, a domb villás kertjeiben puhán maradozott a csend, de messzebb gyárkémenyek füstje kóválygott felfelé s a levegő kék boltja arra elszennyesedett. Lassan itt is ébredés zajgott, imént még úgy állt a levegő, mint zárt templomokban, most rajzó bogarak döngicséltek, szellőrebbenésre derékig hajladoztak a fűszálak és pillangózott a sok hulladozó szírom. Anna kihajtotta nyakát az ablakon. Olyan volt a reggeli szellő, mint tisztító, jószagú permet. Nagyokat lélekzett. Furcsa, vérig izzó várakozás csapkodott benne, jól esett volna nagy kiáltással könnyíteni: élet, élet!

Ugy mászkált a munkában, mint egy fényen kedvet kapott bogárka. Használt ruhát válogatott. A sarokba dobáltak közül egyszerre eléje esett az ura kintfelejtett inge, egy percet rámeredt s mint rossz bűnjelt, sietve tömte a többi közé. Rándított a vállán, de két kis bosszús ránc maradt makacsan a szemöldökök között.

Délfelé bírálva nézett szét az egybenyitott szobákon. Fürdő után volt. Imént a tükör előtt maga is elcsodálkozott, hogy milyen szép és üde a képe. Mint egy napfényre ébredt hajnalkavirág.

Egyre tudatosabb lett. Ilyeneket gondolt: valami igen készülődik velem, felnyitl a szemem. Ideje volt.

Ekkor kopogtak. Magas, barna férfi jött. Benedek György. Megállt tétován.

— Itt vagyok — kiáltotta Anna — és nyitva maradt szájában ragyogtak a fogak. És fontoskodva mondta: Anyám jön, táviratot kaptam.

Az ablak előtt álltak. Melegen fülledt befelé a déli illat, a fűbeérő lombok alatt munkásbogarak zsibbadtak, a virágok bezárták kelyheiket és a párás hőben aléltnak hangzott a harang.

— Szép — mondta Anna. A férfi átölelte. Így maradt vele félíg

húnyt szemmel, aztán egyszerre ránevette mind a két szemét és kibujt a karjából.

— Meg kell beszélünk a dolgokat, de előbb nézzen szét.

A szobákra mutatott és megindult. Mintha illatból keményítettek volna össze, egyre telibb lett vele a lakás. A férfi homlokát törülte, ahogy megállt dűnyögősen, látszott, megszeretné csípni a beszéddel :

— Ez kell maguknak : lakás meg ruha ! Csak ez !

Aztán egy lépéssel közelebb érve :

— Mintha valami változás lenne magán !

— Uj parfómöt használok.

— No, ne térjen ki ; a lényében van.

— Hát van a lényünkben ennél lényegesebb?

Öncsúfolás volt-e vagy csak tréfa? Nagy nevetéssel vetette magát a pamlagra. De ahogy felnézett, már farkasszemet nézett. Aztán, mint egy finom kis hernyó, begubózódott ravaszán. Mindig így volt. Csak a várakozásaiban érezte lobogni a vágyat, amint szemtől-szemben ültek, macskajáték kezdődött : hiú vigyázat, önkínzás, feszült tetszelgés.

— Ha tudná maga, hányszor mondtam el délelőtt : Istenem, uram, csak most az egyszer segíts meg — mondta puha hanggal. Sírás volt benne és tréfa is egyszerre. Szemben a tükörben látta villanós haját, mely, mint aranysejtem röpködött, az arca megsápadt, mint a kerti labdarózsák. Melyet sóhajtott akkor. Aztán izgatott lihegéssel beszélt. Kellott ez ; napok óta érzésekkel verte el a gondolatot, izzottak, lobogtak benne, de egyik a másikat el is hamvasztotta ; most sorra akarta venni mindet.

— Maga ma este itt lesz nálunk vacsorán. Azt akarom, hogy az anyám ismerje meg és csak aztán avatom be a dolgunkba. Csak arra rá ne jöjjön, hogy azért utaztattam el Jenőt. Még a bűnt is előbb megbocsátaná, mint a ravaszságot. De hát tehettünk-e egyebet?

Benedek szólni akart ; nem hagyta.

— Tudom, mit akar mondani, hallottam már magától eleget, hogy őszintének és egyszerűnek kellene lennünk. Hahaha ! Csak maga nem ismeri a helyzetet ! Talán nekem nem lenne könnyebb a tényeknél maradni és nem komplikálni csellel? Elég az idegenekkel, legalább az anyámmal beszélhetnék így : Nézd, drágám, rövid leszek : az uramat elutaztattam pihenni, mert el akarok tőle válni, de ne félj semmitől, férjhez megyek megint. Csak neked segítened kell, ezért táviratoztam . . . Hahaha !

Hosszú pillanatokig tartott ez. Keserű nevetés volt, ahogy elhallgatott, a szeme megfényesedett és a hangja akadozott :

— Maga ezt nem értheti ; maga előtt kicsinyeskedés. Boldog a férfi : valamit megkíván, aztán elhatározza s már csak ezt az egyetlen célt látja. Kicsit kegyetlenek . . . Hagyjon, most ne érjen hozzám !

Benedek már előbb melléje állt, most úgy kapta ölje, mint egy madarat, de Anna visszapattant, mint egy labda :

— Mondtam, hagyjon! A mi házasságunkat Jenővel jeligére építettük. A két józan öreg igaza kristálynak látszott, amit szó nélkül elfogadtunk. Hogy például csak egyet mondjak: Férfi keresi a kenyeret, asszony őrzi a becsületet. Aztán: A dolgok csak úgy jók, ahogy mindig is jók voltak; sokat tesz a próba.

Nevetéssel kísérte. Hogy elhallgatott, egyszerre megöregedve komoly volt, a körmeit nézte s az a két kis ránc megint bemélyedt a szemöldökök közé. Hallgatott. Azt már nem mondhatta el, hogy ezekért volt olyan fülledt élet az övék; ajjaj, ha tudnák az emberek, hogy a kényelmes, megbízható előrejutással haladó évek mennyi elégedetlenséget fojtanak el az emberek előtt. Hányszor gondolt egy kis fiatalos kilendülésre, de csak az urára nézett és hangfogót tett szájára rögtön. Évek kellettek, míg megsejditette, hogy egy asszony életében az első férfi csak félváltás, a második kell ahhoz, hogy egész választ adjon.

Benedek nyugodtan várt. Csak úgy véletlenül csúszott ki a száján:

— Nem kellett volna idehívni az anyját.

— Ezt ne mondja!

— De igen! Ez gyengeség és gyávaság.

Haragos keményen fogta az asszony kezét:

— Repülnünk kellett volna, nem másznunk. Gyenge kis asszony, maga ezt nem érti! Maga nem érzi, hogy minden új fordulat csak zavart és kétséget hoz; magának tanácskozás kell. Még nincs tisztában magával. És hogy képzelem, hogy az édesanyja most egyszerre kicserélődik és rögtön megért bennünket?

Az asszony elkapta magát, a férfi utána. Kis mahagóni asztal állt közöttük, elgurult, mint egy játék. Ügyetlen, nagy mozdulatok csapkodtak az asszony után. Aztán együtt nevetgéltek:

— Megvagy!

— Meg.

— Az kellene, hogy rögtön gyere!

— Hogyis ne! Persze, hogy a szeretője legyenek?

Benedek lehülve engedte el. Inkább csak önmagában dünyögte: a szavak ízléstelenségét csak asszony szereti így magába kóstitolni.

— Könnyű a férfinak — mondta Anna. Felnevetett. Különgyökerű virág volt most, akit igazában le nem tör soha senki. Tudta magáról, hogy szép és kellett neki ez a tudat. A nyaka megnyúlt, ahogy messziről nézett a férfin végig. Mintha csak kimondta volna: Ismerem én ám magukat. Beszélt az anyjáról aztán tovább:

— Igenis, kell, hogy itt legyen! Majd meglátja, milyen drága teremtség. Az ő élete csak apró-cseprő családi harcokból állt, kívülről nem került bele semmi. De én szeretem, hogy ilyen, még az akkurátus szigorúságát is szeretem. Elképzelni is rettenetes egy bohém mamát! Várjon, egy hasonlattal jelképezem: Olyan, mint a nyári reggelek, serény munkát és rendet juttat az ember eszébe.

Benedek józan figyeléssel a mozgását követte. Többször volt

úgy, hogy mialatt az asszony kajlán dobálta szavait, gyanuja támadt, hogy ez nem is szeret mást, csak a tulajdon hangját, csak ilyenkor lelkes, csak ebben melegszik fel; minden egyébnél látszik rajta az unalom, a hallgatásban csenevész lesz, mintha hirtelen dér csipné. Szeretett volna valami gorombaságot mondani, amivel kicsit megbosszanthatná, például: hiába beszél maga nekem annyit, engemet be nem csap; én tudom, hogy maga nem szeret senkit, se az anyját, se engemet. Az egyik-től fél, a másikkal fontoskodik; ennyi az egész... De csak nézte gyáván, hogy milyen apróka, filigrán és hogy tartja mégis a kezében és hogy nyugtalanít maga körül mindent. Csak egy korty ital, de erős, amitől az ember egy életre megbolondul. Beleizzadt, ahogy nézte. Ha csókolhatná, ha kedvére ölelhetné, ha visszaadhatná csak egyetlen percben ezt a sok, e meggyötrő idegességet, talán itt hagyná örökre; de meg kellett magát adni. Anna még egyre beszélt; érvek, okoskodások, tervek pattantak ki, aztán kész programot állított eléje.

— Szeretném a nyelvecskáját levágni — mondta akkor tréfába rekedten Benedek; aztán hajtott egyet a derekán — ahogy akarja. Itt leszek...

* * *

Már indulni kellett, a nap lefelé hajlott, a kert sötétedett. A kapu előtt tülkölt a kocsi. Akkor nagy gonddal tükör elé állt. Kis kalapjában, bolyhos felöltőjében olyan volt, mint egy finomfogású hegyi gyopár. Örült magának. Mintha mondaná: jó élni, de jó nekem, hogy végre rájöttem erre.

Csak épen, hogy kiért. A vonat gőzölt és rögtön feltűnt Boroványiné prémes kabátja. Ahogy jött, látszott rajta a jómodú élet nyugodt mozgása. A kényelmes vidéki derű már befejezettséget adott öreg arcának. A hangja is olyan volt, mint egész lénye: kicsit szűkméretű józan, de mindig a maga bölcs igazában hívő. Ahogy a lányát közelből nézte, két szembogarát rögtön behúzta.

— Ugy találok, vékonyabb vagy, beteg voltál?

— Dehogy!

— Akkor jó. Fess vagy. Jenő miért nincs itt?

— Két napja elutazott, azért táviratoztam érted.

A kocsi megindult. Az öregasszony jobban rászúrta a szemét; bírőtekintet volt, kérlelhetetlen és biztos.

— Valami baj van? — kérdezte.

Anna nevetgélt:

— Ah, ugyan! Kimerítette a dolog; az utolsó hónapokban igen felkapták; megduplázódtak a peres ügyei. Már olyan ideges volt, hogy féltetni kellett. Én mondtam, menjen Füredre, ilyenkor az csendes, kedvire pihenhet az ember.

Felhő volt Boroványiné arcán. Hervadó bőrén a finom hálózati sűrűbbre futott, szeme alatt az árkok megsötétedtek és szája, ahogy

beharapta, szinte eltűnt most. Nem árulta el, hogy mire gondol, csak annyit mondott :

— Sajnálom ; elterveztem egy kis hármastarokot, apád az este irigykedett is.

A kocsi szaladt. A meghűvösödött estalkony csipett, mint a jó hideg víz. De kellett ez ; örömrészt, elevenséget hozott. Boroványiné változtatott magán, kiegyenesedve féloldalt hajoltan nézte a tűnő utcákat. Mire a hídhöz értek, fiatalság csengett a hangjában :

— Jó néha kimozdulni hazulról, milyen más világ ez ! Apádnak se ártana . . .

— Egyszer már kimozdulhatna ő is — mondta Anna.

— Hagyd el ! Szóba se lehet hozni, rögzöttebb a szokásaiban, mint valaha.

Anna ellágyulva hallgatott. Ez a pár szó elhozta neki azt a szűkszavú, karakán öreg embert ; látta makacskodó basatartását, mokány fordulásait a széles boroványi udvarban. A morgásáról sohse tudja senki, hogy tréfa-e vagy káromkodás, de rezzen rá a cseléd. Aztán mennyi minden rajzolódik még így emlékből is köréje : a jegenyés utak, a selymes völgyek, a dimbek-dombok széles mezei . . . E pillanatokban előntötte a hála, olyan jó, biztonságos úri érzést hoztak neki így városbakerülten is és fontoskodva kérdezte :

— Milyennek ígérkezik a szőlő ? Nem érte fagy ?

Most már hazáig egyébről se beszéltek.

Az alkonyodás estévé szürkült. A nyíló tamariszkuszok, mint habos fellegek omlottak a fűbe. Földillatú párák áradtak, szinte hallatszott az esti lélekzés. Bent a szobákban duruzsolt a tűz. Az öregasszonyt mosoly öntötte el, jókedvvel szólt :

— Okosan tettétek, este még néha foga van az időnek.

Csak épen ledobta a kalapot, köpenyt, sorra járta a négy szobát.

— Jó lakás ; pompás, hogy ilyen közel van minden egymáshoz. Bizony otthon, mire végére érünk a takarításnak, holtfáradtak vagyunk. Az a hosszú folyosó, az a sok felesleges zeg-zug ! Ezért örültem én, hogy te városi asszony leszel. Meg kell hagyni, rendet tartasz.

Anna hallgatva nézte az anyját. Már előbb látta, hogy elől hiányzik egy foga, most a lámpafény alatt még jobban szembeötlött, és egyre több részvétet, hálát adott a szívének. Határozottan megöregedett, mióta utoljára látta.

— Drága jószágom, te — mondta akkor.

Boroványiné az öreg emberről beszélt, előbb beharapta a száját és sóhajtott :

— Csak egyszer ki lehetne már zavarni a pusztáról, egészen befüledt. Mennyit biztattam tavaly, menjen a köszvényével Hévízre, ígerte is, hogy majd aratás után, aztán jött a vadászat és nem hozhatuk többet szóba. Évről-évre nehezebb lesz vele. Most már a szokásai valóságos rigolyák. Még tavaly megyegyülésekre beberándult hébe-

hóba; legalább ilyenkor volt egy kis nyugalom, tarthattunk nagytakarítást, de most már hónapszám se mozdul, félti a kényelmét. Ilyen az öregség. Pedig áldott jó ember.

Anna vele sóhajtott. Még gyermekkorából ismerte a panaszokat, de akkor félelmesebbek voltak. Egy idő óta tudta, hogy az egész csak a hosszú életharc megadásán könnyítő lázadás. Veszélytelen, csak anyyi, mint a száraz szél, vihar nélkül taszítja a levegőt.

Az öreg megnyugodtan beszélt másról:

— Meddig marad Jenő?

— Néhány hetet.

— Nos és mért nem mentél vele?

— Eszünkbe se jutott.

— Pedig Füred ilyenkor szép.

Anna mozdult. Pár pillanatig nem látszott az arca s ahogy visszafordult, már homlokig lángolt. Az öregasszony, mintha igen messzi dolgokban keresgélne, leeresztett pillákkal mosolygott. A hangja is fürdött, csobogott és fiatal lett, ahogy beszélt:

— Jó régen egyszer én is egyedül pihentem Füreden. Ó, Füred akkor egészen más volt! Te még gyerek voltál. De apád nem hagyott soká egyedül, utánam jött.

Kint csengettek és rögtön férfi lépések hallatszottak.

— Benedek — mondta Anna — és aztán még egyszer — Benedek György, anyám.

A férfi látszott, hogy megőrzött valamit a gyermekkor önkéntelen bizalmából; kerekre nyílt tekintettel állt előttük. Boroványiné visszahúzta a tekintetét, kicsit késve mondta: nagyon örülök... Mintha átestek volna a nehezre. Rögtön beszédbe kezdtek.

— Erre jártam — mondta Benedek — gondoltam, felnézek kicsit.

Anna marasztotta: — maradjon itt vacsorára. Tarokkozik-e?

— Nem, de bridgezek.

Mégis, ahogy szó szót ért, valami bizonytalanság volt rajtuk. Mintha egyetlen dolog kezdődne és ezt röstellik a harmadik előtt. Anna egyszer kislány korában azon pórén, ahogy a fürdőkádból kiemelték, a nagy tükör elé szaladt, táncolni kezdett, de akkor rányitott az anyja és azt a tekintetet nem felejtette el soha. Mintha az öregasszonyon most is olyasforma ítéletet látna. Nem bírta nyugodtan, idegeskedett, sokat nevetgélt.

— Hogy tetszett utazni? — kérdezte Benedek. Érezte a szavak semmisségét bosszúsan izetlenült benne, de csak mondta tovább: — ilyenkor szép az utazás, szívesen mennék magam is, de ehhez cél kellene és idő. Sajnos, egyik sincs.

— Látja, kérem — kapott a szón Boroványiné — ezért csodálkozom a lányomon, miért nem ment el a vőmmel. Füred ilyenkor a legszébb, teli van virággal és még nincsenek szunyogok.

Otthagya nézését a férfin. Valamin megakadt az előbb s azt most

jobban szemügyre vette. A tartásában látott valamit, pedig kifogástalanul elegáns ember volt, de mintha nem hazulról hozta volna, túlságosan látszott rajta a jó társaság. Aztán, hogy kemény fürkészéssel a kezeit is jól szemügyre vette, már tudta, hogy mit mondana a lánynak, hacsak egy percet magukban lehetnének: — fiam, a vendéged, megengedem, hogy törekvő, okos ember, de sokat küzködhetett. A szülei iparosemberek lehettek, nem figyelted meg a kezeit?

— Talán kollégája Jenőnek? — kérdezte aztán.

— Nem, kérem szépen, orvos vagyok.

— Idegspecialista — egészítette ki Anna.

Boroványiné olyan jó fészket talált magának a divány sarkában, akár egész este elfigyelhetette volna onnan őket. Eldőlt a párnán, derűsen nézett mindent, de látszott, egy pillanatra sem hevül jobban. A jól megélt élet nagyon biztos fölénye látszott, becsületre kényes körülmények biztonsága. Mintha azt mondta volna ezzel: a csodálatot és kedvességet elfogadom az idegentől, de többet aztán ne adjon nekem, én már ismerem az életet... Még ez a kis foghiány is, mintha emelte volna a független mult méltóságát a temérdek ráncokkal együtt. Pedig sokféle kuszált, sokfajta ráncok voltak ezek. A száj két sarkában keserűen álltak, mintha azt mondanák: sokat, bizony igen sokat kellett szenvednem, de megbocsátottam mindent, csak épen nem feledtem. A homlokán aztán diadalmasan huzódtak a sűrű barázdák, látszott, van elég oka lenézni a fiatalt; haj, az még nem tudja, mi az élet; idegeskedik, keresgél, aztán majd rájön egyszer az is, hogy semmivel a világon meg nem változtatjuk a sorsot. Csak épen a szeme körül voltak ellágyuló, meleg ráncok, ölbecsalógató anyahívás, ciróka-maróka játék.

— Pszichiáter — mondta Anna még egyszer és dicsekedve ragyogott a hangja. Az öregasszony mozdult egyet. Ahogy most a lányára nézett, egyik szemét becsípve, a másikkal csak annál jobban megfogva, a száját ravasz nevetés öntötte el, le lehetett olvasni amit gondol, hogy most elárultad magadat, lányom. Pár pillanat mulva már nyugodtan diskurált:

— Ideg orvos, pszichiáter... bizony az én fiatal koromban még alig hallottunk róla; sok baj volt akkor is, de az idegekről nem igen beszéltek. Valahogy nem foglalkoztunk annyit magunkkal. Higyje el, doktor úr, mindennek a munkátlanság az oka, pláne egy asszonynál. Az én időmben úgy elfoglaltuk magunkat, betegségről csak akkor tudtunk, ha a láz levett a lábunkról.

Egyet sóhajtott: — akkor még kötelességérzés volt az embereken. Mindenki ott volt a maga helyén, nem is volt annyi baj.

Benedek helyeslőleg hajolt feléje, aztán kicsit családivan mondta:

— Mintha csak az édesanyámat hallanám, egészen az ő szavai. Szegény, még most sem helyesli, hogy ideg orvos lettem; azt mondja, nem komoly dolog ez, képzelgőknek képzelgő az orvosuk is. Szerinte ez nem tudomány.

Nevetett. Látszott, szeretné, ha kérdeznék és beszélhetne tovább az anyjáról ; egy-két emléket mondana el, ami asszonyok közé olvaszt és felmelegedést biztosít. A szemében jóság ragyogott. De Boroványiné hallgatott. Beharapott száján tudatos közöny volt. Változtatott a tárgyon, a színházak műsorait vették sorra, az operát és a koncertokat.

— Mért nincs itthon Jenő — sóhajtotta akkor?

— Ha jegyet parancsolnának — vágott a szavába Benedek — bármelyik este rendelkezésükre állhatok. Beszerzem szívesen.

Gyerekes nevetéssel ügyetlenül mondta még :

— Jenő helyett, ha megengedik ; hölgyeknek kényelmetlen este egyedül.

Tovább vitáztak. Sorra vették megint a színházakat, de amint Benedek kínálgatta magát, az öreg ügyesen, hogy észre sem vették másra fordult. Látszott, huncfut asszony lehetett valaha. Merészen nézett szembe, de azért a tekintet síkja elferdült, egyik pupillája beljebb volt a másiknál.

— Jenő nevetne most rajtunk — mondta — vele ugyan nem lehet vitázni. Az ősszel is, hogy itt voltam, se szó, se kérdés, hogy jó lesz-e így vagy jó lesz-e úgy, egyszerűen ránkukmált mindent. Igaz, régen ismert bennünket, hát az ízlésünket is tudja. Szemünk előtt nőtt fel, apja, anyja jó barátunk volt ; közelben laktak.

Most már úgy csűrte-csavarta a dolgot, hogy bármiről adódjon szó, belekeverje a vejét. Makacszkodva tért vissza rá, mintha magában mulatna ezen. Azok megértették : kivált közülük, odaállt a negyedik mellé. És milyen biztos, fölényes, itt nem lehet apelláta, jól kipróbált igazsággal intézi a dolgot.

— Igen, Jenő kedves, jómodorú fiú — mondta Benedek ; nem nézett rájuk, gyorsan felhajtott egy pohárával az imént töltögetett édes italból. Anna felnevetett ; csúfolódó kemény hang volt. Már ki is nyílt a szája, hogy mond valamit, akkor belátott az anyja szemébe és gyorsan féloldalt fordulva mondta :

— Majd itt lesz megint három hét . . .

Most már olyan megbénult volt, csak arra vigyázott, hogy el ne árulódjék valami. Az érzékenység egyre jobban fojtotta, észrevétlen percek óta tördelte már a gyufaszálakat . . . Mióta az anyja megérkezett, mindig jobban érezte, hogy ahogy ők itt hárman együtt ülnek, csúnya dolog. Érzik egymás kíváncsiságát és erre kölcsönös hazudozás a válasz.

Az imént még homlokig lángolt, most, mintha hidegrázná, elillant róla minden szín s mint valami nagy hőstett, úgy szaladt fel ajkán a sóhajtás.

Benedek az öreget hallgatta, de lopva a fiatalt figyelte. Különkülön mindegyikkel el tudott volna lenni, de így hármasban sehogy sem illettek össze. Legalább egy tekintetet cinkoskodhatnék az asszonnal, de az most önmagába mélyedt, két szemhéját leengedte, mintha igen belül keresgélne valamit . . . Jó, hogy vacsorához ültek akkor. Volt végre dolog, amiben találkoztak.

— Ilyen vesepecsenyét vidéken nem kapni — mondta az öreg. — Sok minden nem úgy van ám, ahogy városban hiszik . . .

Anna csak alig nyúlt az ételhez, koraöregség volt rajta s amint a férfit figyelte, egyre jobban elborult : Lám, milyen jóízűen tömi ez magát, látszik, nincs egyéb gondja ; a férfinak könnyű, ilyen mind, az evés kellemetessége feledtet velük mindent.

Bosszús volt és, hogy bosszantsa valamivel, az urát emlegette :

— Még nem mondtam ; kaptam levelet délután. Elégedett : a koszt jó, a szobája a tóra néz. Ugy látszik, sokat lesz vízen, már első nap bérelt vitorlást. Azt írja, ha utána mennék, tehetnénk kirándulásokat, már van hajójárat.

Az anyjához beszélt, de tudta magán a férfi nézését s valami körműző kegyetlenséggel csak azért is azt mondta :

— Még nem feleltem, magam sem tudom, mit csináljak?

— Ugy? — mondta halkan Benedek.

Az öregasszony kapott a lánya szaván, letette a villát, a tányérját is arrább tolta ; ünnepeles volt, mint nagy igazságok papnöje :

— Természetes, hogy mégy !

Anna két szeme tele volt könnyel. Különös érzelmi válság volt ez ; még imént a férfit ingerelte, most az anyjára volt bosszús. Tehetetlen volt és agyonkínzott. Az anya, mintha nem látná, nyugodtan beszélt tovább, nem mondott újat ; az ő igazságait régen közmondásokba szedték . . . Anna ingerülten szólt :

— Ajjaj, azért van elég baj mindenütt, amiről nem tud az idegen. Az ízlés sok mindentől eltiltja az embereket, a látszat legtöbb helyen csal.

Az anya összehúzta szemöldökeit, száján volt a rendreutasítás, hogy csak te ne beszélj, neked nagyon rendes urad van, jó lesz megbecsülni . . . de nem mondta, hagyott egy kis szünetet és akkor Benedekhez fordult :

— Nem is kérdeztem, régi barátok Jenővel? Talán iskolatársak?

— Nem, kérem szépen, egy éve ismerem, de akkor rögtön jóbarátok lettünk. Emlékszik, Anna? A Kendy-zsúron találkoztunk először.

Csak így, Anna. Nem lehetett tudni mire gondolt Boroványiné ; két szemhéja úgy állt, mint a színpad vasfüggönye. Annába forró láng szökött fel, ott hagyta szemét a férfin, úgy forrtak össze, mint egy hosszú csókban. Egész este ez az egy pillanatuk volt. Jókedvük lett ; beszélgettek, csak évdöve, de a béke bizsergő édessége látszott.

— Még most se tudom tulajdonképen, melyik színházra gondolnak, jó lenne holnapra az Opera?

— Jaj, de nem ismeri az asszonyokat, ha azt hiszi, hogy ilyen hamar tudnak határozni !

— Igaza van, de szeretném tudni, magukkal lehetek-e holnap?

— Majd meglátjuk.

— Hát állapodjunk meg abban, én minden körülmények között idejövök délután.

Erre a szóra az öregasszony felébredt, nem rejtegette tovább magát :

— Ne csináljunk semmi programot, nem tudjuk, hogy lesz ; fiam, neked se mondtam még, holnap nyakunkba kell vennünk a várost. Legokosabb, ha bent ebédelünk valahol. Nem tudhatjuk, mikor kerülünk haza.

— Mi az a sok dolog?

— Majd meglátod. A doktor úr, úgy-e, megbocsát?

Most elárulta, hogy egész este elnyelt valamit, nem akarta idegen előtt, de a vacsora végén, néhány korty édes bor után már nem tudta magába fojtani.

— Egy kis pénzt hoztam, vásárlunk egyet-mást. Neked is.

Összenevettek. Anna egyszerre elemébe volt, közelebb húzta magát. Benedek kimaradt, apatikusan szívta a szivart, ivott és lassan elfeledkezett a füstkarikák figyelésébe. Azok zavartalan beszéltek pénzről, vásárlásról, ruhákról. Anna kíváncsiskodott, az anyja ugratta. Később meghalkítva jóízű ravaszággal mondta el :

— Hát persze, apád nem tud a dologról. Nehogy elárulj egyszer előtte. Áldott jószívű, csak pénzt ne kérjen tőle senki. Mindig kellett egy kis fifika ; dehát könnyű becsapni. Nemrég adtam el az újbort, aztán több vagón krumplit meg zöldséget ; apád azt hitte, mindezt eladtam már az ősszel. Most dupláját kaptam értük. Itt a pénz !

Ahogy egymásra nevettek, férficsalás volt abban. Olyan egyek voltak így, egy öreg és egy fiatal macska. Doromboltak a pénznek és szeretve nevelték az otthonmaradt öreget :

— Pénzt nem szabad kérni, akkor dirmeg-dörmög. Most már egyébre se költene, csak pipákra. Mióta utoljára láttad, épen duplája a pipatórium. Nem bánnam én, csak ne állítaná teli hamuval az asztal mellé, gondolhatod, feldönti és kész a szemét.

Anna félszemmel figyelte, Benedek hány ásitást nyelt már. Az urára gondolt ; igaz, négy szemközt egy idő óta nem volt vele miről beszélni, de most sokkal kényelmesebb lenne, ha ő ülne itt ; hogy tudna az örülni velük, mennyi terve lenne egyszerre. Különös is az, hogy milyen az ember : az egyikkel tud mindenről beszélni, csak épen egyről nem és ezért erre az egyre keres egy másikat ; ezzel meg csak arról az egyről lehet beszélni, minden egyéb dologban félszeg vele . . . Érezte, hogy anyagiakban egyetlen egy emberrel érthetik csak egymást, az urával. Idegenül nézte most a másikat. Az úgy ült közöttük tanácstalan beletörődéssel, mint útszélen az együgyű faszentek. Hogy nem törődtek vele, megfélemedezett magáról, a fogát piszkálta. Ilyen modortalanul fakó nem volt eddig soha, mintha a kedélyét kifacsarták volna és ami megmaradt, az ízetlen és használhatatlan.

Csak annál jobban nekibátorodott az anyja. Ugy ült a bőrkarosszékben, mint egy hadvezér. Elárulta, hogy több napig marad.

— Lehet, hogy megvárom Jenőt, hacsak nem mégy utána.

Valami eszébe jutott, erre felállt, kifelé tartott a szobából :

— Elfelejtettem mondani, két kappant hoztam meg egy malacot ; a lányoknak már szoltam, tegyék jégre. A malacból galantint csinálunk ; szólok, nehogy reggel nélkülem fogjanak hozzá.

Benedek felállt, nyujtózkodott, de mintha nem nőtt volna meg akkorára, mint máskor ; összetörten fáradt volt. Hogy a felgyülemlett kifakadásait elnyomja, megfogta az asszony kezét. De a nézése zavaros maradt, mint hideg párával megtelt üveg. Anna rántott magán, a széket is arrább húzta. Erre kirobbant a férfi :

— Miért kívánta maga ezt? Látja, milyen felesleges vagyok.

— Nem gondolhattam, hogy ennyire nem ért meg bennünket.

Benedek haragosan nevetett:

— De hiszen, kedves, mi azt vártuk, hogy bennünket értse nek meg.

— Egészen mindegy.

— Ez is asszonylogika !

Az öregasszony jött. Sugárzott, látszott a szemefényén, valamivel kedveztek neki ; minden ránca nevetésbe szaladt :

— Nahát, nagyszerűek a te lányaid ! Azt mondja az egyik : de tetszik hasonlítani a fiatal nagyságos asszonyhoz

Nevettek rajta. Az öreg a lánya mellett állt, gyönyörűséggel nézte az elmúlt régi magát.

— Pedig apádhoz is hasonlítasz. A homlokod ! — mondta akkor.

Benedek így látva őket, torkig tele lett. Olyan egyik voltak ; látszott a fiatalon, csak hízék kicsit, meglesz az a tokája, ami az anyjának olyan unalmasan nyugalmas jelleget ad. Egyébként is olyan, mint az anyja : kisméretű, polgári, szenvedélytelen. Ezek számára nincs elementáris erő, kimérecskézett utakon járnak ; fő nekik a biztos fedezet. Beszéltek-e egyébről : csak a pénz, a jövedelem, a jó mód . . .

Most megakadt azon a foghiányon és elképedt ; még így is egy arc a lányával : egy arc, egy lélek . . . És kívánta a felszabadító lélekzést, mint utas hosszú alagút után, ha már torkig tömte a fulladt levegő. Ledobta a szivart és felállt. Nem marasztotta senki. Anna nézte, mint gyermek, aki tud a bűnéről, de azért kell neki, hogy másra fogja.

Benedek akkor, ahogy volt, meghajlott előttük, vigyázva, hogy egyikre se nézzen, megbotlott s most már belezavarodva egyensúly nélkül esett az ajtóig. Nem annyira látta, csak érezte, hogy nevetik. Szeretett volna ő is csikorgatósan kacagni, de csak gúnyos mosoly volt a száján. Annyi volt ez, csak asszonyok képesek erre.

Hallgatva várták, míg a lépések zaja eloszlik. Diadalmas volt az öregasszony akkor ; nézte az ajtót, mintha mondaná : ezt kidobtam, de remélem, örökre . . .

Fel is nevetett.

— Csakhogy végre egyedül vagyunk ! Órák óta vagyok itt s még alig beszéltem veled.

Leoltotta a nagy csillárt, csak egyetlen égőt hagyott meg. Akkor teát kért. A rézszamovár zümmögött, különben csend volt és a nagy csendben Anna hallgatása makacs dacnak tűnt fel.

— Kedves ember ez a Benedek, kétségtelenül művelt és szép férfi — mondta Boroványiné. Kicsit megállt; szemében már ott volt a csípős, de . . . de előbb még kitöltötte a teát és nyelt belőle:

— De énám mindig zavarólag hat az olyan ember, aki otthonoskodik, pedig nem érzi magát otthon. Ezt valami feszélyezte . . . Gyakran jön hozzátok?

— Csak ha erre viszi a dolga.

Annában a hazugság után még jobban nőtt az ellenséges dac. Kellett, akit okolhasson.

Ilyen az öregség — gondolta — minden szó, minden gondolat annyira elrendezett benne, hogy az ítélet nem repülhet túl a köznapiságon, ilyen bölcseséggel szemben hiábavaló minden küzdelem . . . Az biztos, hogy ma elrontottak mindent.

És nem bírta tovább, felzokogott. Szeretett volna elrohanni, lepihenni valahol, ahol nincs zavar és nem tudnak semmiről. Nagy szégyen volt. És egyszerre semmi, rettenetesen semmi lett a férfi. Amire gondolt, zavar és bizonytalanság volt, mintha önkarat nélkül került volna a dologba.

— El is utazom — gondolta akkor.

Az óra ütött, az öregasszony felállt.

— Korán keljünk holnap — mondta.

A dolog felett napirendre térve ment kifelé. Még visszanézett, mintha azt mondaná: csak az a család marad meg, ahol nem történnek nagy dolgok, lám, van elég rossz példa . . .

Bohuniczky Szeji.

ESIK.

*Most tartja az ős a lakzit,
Az ablakon víz patakzik.*

*Víz alatt a kert, az utca,
Víz folyik a galambducba.*

*Hunyorog az utcalámpa,
Víz van! Víz van! — ezt kiáltja.*

*A temető vízben gyászol,
Fut a festék a fejjáról.*

*A betűt a föld beissza
És nem folyik soha vissza.*

Falu Tamás.

AZ IDEGEN VÁROS.

Regény.

III.

HIRTELEN nem tudott tájékozódni. A tekintete a ládájára esett, a vén vasfülű, ismerős deszkaládára. Akkor felült s körül nézett borzasan. A másik ágy vetetlen volt mellette. Elbáméskodott a két szekrényen, a falon, zöldecs foltok ütöttek ki rajta s különös ábrákban folytak össze — a keshedt divány árván lógatta kőcobelét s a kályha... — amolyan konyhai sparherd, rajta könyvek meg papirok szépen nekidöntve a csőnek. Ma reggel érkezett. Egyenesen idejött a Bándyakhhoz. Azok éppen felkeltek, ő meg átfázva és kimerülten lefeküdt s mostanig fel sem ébredt. A nyakáig húzta a paplant — az alkonyat szennyesszürkén befolyta a szobát — s didergett egy kicsit. Tehát Pesten volna!...

Az ablaknál ült valaki. Lovagolva ült a széken s egy tükördarabból borotválkozott. Az ablak párkányán cipőskatulya állott, abból kotort elő pamacsot, szappant. A neszre megfordult s rászólt.

— Megébredt, úrfi?

Aztán felállott és odalépett az ágyhoz.

— Szervusz, öreg.

Csak nézte, míg a kezét megszorította... Sz' ez Koncz Elek!

— Szervusz! Hát... te is itt laksz?

— Na nem... hát így-úgy, tudod...

— Hogy-hogy?

— Nana hát nem egészen. A holmimat itt tartom — s a cipőskatulyára intett. — A gardrobom... toálett-berendezés... és egyéb komfortok.

— És... hol laksz?

— Hol lakom, hol nem. Különben mellékes... nem igaz? Szabad ember vagyok... elvégre...

Apró, száraz mondatokban beszélt Koncz Elek, csak úgy odavagdosta szavanként s visszafordult az ablakhoz.

— Ha megengeded, nem zavartatom magam. — S szappanozni kezdett.

Joó Áron rácsudálkozott. Koncz Elek! Együtt jártak Udvarhelyen. Ámbár az nem számít együttjárásnak, mert ő akkoracska fika volt, mint a kujakom Áron, harmadikos vagy... másodikos... mikor Koncz Elek a nyolcadikba járt... szép elegáns fiú volt... a szent-

györgyi főjegyző fia . . . azért adták ide, mert otthon úgy mondták, már nem bírtak vele. Legjobb tornász volt, negyven sas lengést csinált a korláton, hogy a szeme se rebbent . . . Az írásbeli után neki volt az első sétatálcája . . . hiszen alig is beszéltek ők Udvarhelyen . . . Mit is beszéltek volna? . . . Párszor dohányért küldte Koncz Elek, meg egyszer evéllel az Aranypávába a kenyeres kisasszonyhoz. Be remek nyakendői voltak Koncz Eleknek . . . s a majálist ő rendezte . . . a négyest. Odajárt minden délután a Bodendorfer cukrászdába, mondták, a Katiba volt szerelmes, a Bodendorfer Katiba . . . a polgáristák pedig ráleskődtek az üvegen keresztül.

Be megváltozott! Ott ült lovagolva a széken — kint valahol egy lámpa villant fel és ráesett az idegen fény az arcára — amint ott ült a félhomályban . . . az orra megnyúlt s a szája kicsit kétfelé lefittyedt olyan «túl vagyok rajta, nem bánom» — formán . . . az álla is meghegyesedett és olyan száraz lett az arca, mint a pergamen s szürkés . . . A homloka szép magas, igen. Boltozatos. Hiszen szép, okos feje van, csak olyan furcsa! Olyan . . . mint egy okos, szelíd ördögfej . . . Megfordult Koncz Elek.

— Aztán a sarkokat megszámláltad-e?

Igaz, persze, hogy megszámlolta, de bizony nem álmódott semmit, legalább is nem emlékszik. Összeráncolta a homlokát, gondolkodott.

A másik szappanozta magát, már fehér volt az arca egészen és a vékony ajaka kivillogott a habból s a kést végigfente a tenyerén.

— Hát fiam, ha azt álmodtad, hogy itt a tél, a Jehováját . . . meg hogy szerda van . . . vagy hogy . . . hogy Koncz Elek megvágja magát azt a . . . ennek a bitang késnek . . . akkor igaza van a babonának. De ha azt álmodtad, hogy a dohány olcsóbb lett . . . hogy pénzed van s más efféle, akkor nincs igaza . . . — az orrát fogta, a balkeze két ujjával felhúzta s alatta kaparászott pillanatig. — Ha meg a babádról álmodtál, ami valószínűbb, akkor aludj tovább. Hátha folytatása van. Az a legokosabb.

— Nem álmodtam semmit.

Koncz Elek megfordult s a szája két csücske furcsán vonaglott egyet, kihegyesedett a szappanból, a szemöldökét felrántotta és most igazán olyan volt, mint egy ördög.

— Nem álmodtál? Fiú! Neked jövőd van! Hallod-e? Jövőd van! Akik nem álmodnak, azoké a jövő.

Joó Áron a szeme közé nézett.

— Te nem álmodsz?

— Én? — S legyintett. — Fenéket. De az más. Hagyjuk öregem.

Kicsit hallgattak. Áron fázott.

— Mért nem fűttök?

— Miért? — Egy pohárból mosta az arcát Koncz Elek s a vizet szertespriccelte a padlón. — Hát először is azért, hogy a rák a vetésre ne menjen. Meg aztán, ha valahogy mégis odamenne, hát jöjjön vissza.

Tudod? Egyébként — s intett a kályhára, a csőnek támogatott könyvkupacok felé — egyébként kandallónk foglalt, amint látod . . .

A Bándy-fiúkkal jóformán nem is beszélt még Áron. Azok reggel elrohantak s ő lefeküdt.

— A fiúk mikor jönnek haza?

— Azt nem tudni.

— Hol vannak ilyenkor?

— Hogy hol? — S bizonytalanul megvonta a vállát Koncz Elek. — Óbudától Pesterzsébetig és vissza. Vadásznak.

— Vadásznak . . . ?

— Az. — A gallérját tette fel Koncz Elek s nyakkendőt kötött ügyesen köréje. — Bandi még tegnap mondta, hogy egy ötszázkoronást látott az Oktogon táján. De egyedül volt, nem mert nekimenni. Azt hajtják most ketten: Géza, meg Bandi. De azt hiszem, Füle Antal is segít nekik. Ismered Tónit. Füle Tónit Betlenfalváról.

— Hát az mit csinál itt?

— Ugyanazt.

— Hogy, hogy ugyanazt?

— Azt, hogy hisz.

— Hisz ?

— Hisz. Ebből él. Ebben lakik, ebben jár, ezt eszik: hogy hisz. Ha azt mondod neki, szaladjon csak, a Kálvária-téren manna hull, öt perc múlva ott van. Ha azt mondod, hogy Hindenburg repülőgépen berontott Erdélybe, Füle Tóni már nyitja a bicskáját és megy segíteni. Ha azt mondod, hogy a Dunában bableves folyik kolbásszal, már veszi a kalapját. Mikor van neki . . . mert most épen nincs . . . Azt hiszem, megette. Mert mindig éhes. De hinni annyira hisz, hogyha nagyon kapacitálják, még azt is elhiszi, hogy jóllakott. Különben majd meglátod.

Elkészült, végigporolgatta magát, a skatulyára rátette a fedelet, egy madzaggal körülkötötte s feltette a szekrény tetejére.

— Miheztartás végett mondom, öregem, hogy a szekrény tetejének ez a sarka tabu. Ez az én raktáram.

Megállott az ágy előtt szétvetett lábakkal, a kezét a csípőjére rakta, magas volt, csontos és vállas.

— No kis öregem, készen vagyok. Hát most eldiskurálhatunk egy kicsit. Te most Kolozsvárról jöttél egyenesen?

— Onnan. Mért nem gyujtasz fel?

Már egészen besötétedett.

— Na hallod! Neked igényeid vannak, úgy látom. Hogy képeled? Hét óraker felgyujtani! . . . Tudod, ki vagy te? Egy albérlő vendége. Tudod, mi egy albérlő? Semmi. Hát még a vendége! Még hozzá egy olyan albérlőnek vagy a vendége, aki ma harmadikán még nem fizetett. Most számítsd ki magadnak. A nagyságos asszony bejön, megfog úgy, ahogy vagy, hálóingben és kihajít.

Áron kinyúlt a ládájához — oda kirakta reggel a holmiját szépen, rendben, noteszt, ceruzát, zsebtárcát, bicskát, kispésüt — s az órája után nyúlt.

— Hét óra mult. Ki az a nagyságos asszony?

— Majd lesz szerencséd hozzá. Bizonyos Böhmingerné, állítólag tanár özvegye. Az övé a lakás. Udvarhelyen nem voltál mostanában?

— Nem. Te rég eljöttél?

— Rég...

— De utoljára Kolozsváron voltál?

— Ott. Te igaz, hogy az Eszperantót most Rádióknak hívják? Tudod az az étkezde ott a Mátyás-házzal szemben srégen.

— Tudom. Most Rádió.

— Színházba jártál?

— Voltam párszor.

— Kik vannak? A régiek?

— Azok. Csak változnak. Ki elmegy Szatmárra, Vásárhelyre, ide-oda, aztán visszajön... s megint elmegy.

— Tudod... a függönyön — s meglágyult cseppet a hangja... a függönyön azok a reklámok, amik vannak... ott alul jobbra a sarokban, ott volt a Hunwaldnak, az üvegesnek a táblája... egy álló tükör olyan aranykeretes toálettükör... egy majom állott előtte, számárfület mutatott magának a tükörbe... az ott van még?

— Ott... Az Ujság alatt.

— Meg Pálmai és Forizs... Lepage nyomda... Mik nem jutnak az ember eszébe... Hát Pap Ádámék hogy vannak? A Pap Irénke?... Mert tudod — kacagott fel Koncz Elek rekedten s megveregette a térdeit — nem azért kérdelem... nem azért kérdek ilyesmiket... csak hát... bujdosó legény megvallatja az új társat hehehe, lalalala, lalalala.

A fiú csodálkozott.

— Na! — mondta Koncz Elek, hagyjuk. — Nem vagy éhes? Egész nap nem ettél még, mi?

— Nem vagyok éhes.

— A fiúk biztosan hoznak valamit. Hát én megyek, fiam. Holnap találkozunk, ha igaz. Hogy mit csinálsz, mibe kezdesz, hol fogod meg, nem is kérdelem, úgy se azt fogod csinálni, amit akarsz. Itt ma kevés ember csinálja azt, amit akar... Egye meg a fene! Szervusz.

Az ajtóból visszaszólt.

— Ha egy csattanást hallasz, olyan robbanásfélét, ne ijedj meg. Az az ajtó. És ha rögtön utána egy üvöltést, az meg a nagyságos asszony, a Böhmingerné. És ha: «piszok, disznó, egész nap döglik» —... akkor az te vagy. Hát szervusz.

Joó Áron egyedül maradt az idegenszagú szobában és didergett. A ládáját kereste a szemével a sötétben, az öreg diákládát. Mikor először elvitték Udvarhelyre s letették, a Mamuka otthagytta ezzel a ládával abban a nagy idegenségben, akkor volt ilyen nehéz a szíve.

Félkönyökre vágta a fejét s kibámult a csupasz ablakon. Rendezgette, terelgette a szerte kalandozó gondolatait. Hogy is áll tulajdonképen? Mi is lesz? Domány Gézáékhoz kell elmenni elsőbben is. Persze, most már csak holnap, de legalább jól kialussza magát s helyén lesz az esze. Hanem ez a Koncz Elek be csudálatosan megváltozott! Fura egy legény! Most látná a Bodendorfer Kati. Hát Pap Irénnel mit akart? Bolond ember ez! Úgy tudta, technikára volt beiratkozva. Füle Tóniról is miket beszél itt összevissza!

A Koncz Elek száraz, odakoppantott mondatai, félmosolyú fitymálásai, úgy bevették magukat a fejébe, hogy most, amint lassan elészdedte mindazt, amit a másik csak úgy elhullajtott itt, egészen eltompult. Hát mi az Isten ez? Mi van itt? Mi lesz? Elernyedte a karja s a feje a párnára esett. Úgy feküdt egy percig és elmosolyodott. Semmiség! Tisztára semmiség az egész. Csak felébredt itt a Bándy- fiúk ronda szobájában és épen ezzel az ördöggel akadt össze elsőnek. Ennyi az egész. Ez pedig semmi. Holnap elintézi a dolgait — elmegy Domány Gézáékhoz — szállást fogad. Érdeklődik egy kicsit a fiúknál, aztán elnéz az egyetemre. Nahát, hogy ez a Koncz Elek de elkeserítette!

Valaki jött erős dobbanó léptekkel, kulcs zörgött, aztán irtózatossattanással bevágódott az ajtó.

Na, ez biztosan az lesz... az a Böhmingerné, vagy hogy hívják. Végigdobogott az előszobán és bevágta a másik ajtót is. Aztán megint kijött, hangosan beszélt, dörögött, jött-ment s csapkodta az ajtókat.

Áron felkelt, valamit magára kapott, aládáját kinyitotta s tiszta után kutatott. A villanyt nem csavarta fel, csak úgy a sötétben kotorászott. Akkor egyszerre nagy dérrel-durrallal jött megint az asszony, benyitott s felkattintotta a villanyt.

— Na — azt mondta (nagy kövér nő volt, rettentő karokkal s a keble remegett, ahogy odavágta): — na, hát maga kicsoda? Miféle kovártély ez már megint? He? Az ember benyit a tulajdon lakásába este félnyolckor, hát itt talál egy pucér férfit, egy pucér férfit! Ó, ó, ó, én Istenem, én Istenem, hogy ezt kellett megérnem, ezt kellett megérnem! — ordított tele szájjal, de egy mozdulata sem volt, hogy talán megy. — Hogy a tűz égesse meg a tekergő bitangjait, hogy így kínlódjak, így vesződjek, úriasszony létemre, hogy így kelljen!

Joó Áron állott a ládája előtt, balkezevel magához szoritotta a tisztát és a nyakához nyúlt, hogy az inggallérját összekapja.

— Kérem — mondta — kérem...

— Mit kérem! Mit kérem! Ez nem kovártély, ez hónapos szoba. Nem váltott szállás ez, hogy egyik ki az ágyból, a másik be!

Tátogott Áron. Úgy eltátogott, mint a hal a szárazon... Hát hogy is? Bitang, tekergő, azt mondja ez az asszony a Bándy-fiúkra? Bitang, tekergő? Hát hogy lehet ez?

— A villanyt hajnalig égetni, azt igen! — folytatta az asszony. — A diványra sáros lábbal felkuperodni, azt is igen! A falat szegekkel

kiverni, amennyi éhenkórász barátjuk van, mind ide telepíteni, azt mind igen! De harmadikán még sehol a házbér. Sehol!

Áron lerakta a holmit a kezéből.

— Kérem — s a tárcája után nyúlt. Érezte, most megtalálta a hangot ezzel a nőszeméllyel szemben, bár előkelőbb volna, ha fel volna öltözve — kérem, a Bándy úrék — megnyomta, hogy úrék — itt hagyták a házbért, hogy ha haza tetszik jönni, fizessem ki. Mennyi is az?

— Hétszázezer korona . . .

Áron kotorászott a tárcában, meg a zsebében s összekaparta a pénzt. Összesen nyolcszázötvenezerre volt.

— Tessék. És kérem, ezt a hangot kikérem magamnak. Nem vagyok éhenkórász, csavargó! — S valami bemutatkozó mozdulatot tett, de lenyelte.

Az asszony megszámlálta a pénzt, de nem nagyon engesztelődött.

— Jó, rendben van. De a szobát én kettőnek adtam ki. Két személynek! Nem egy egész regementnek, érte? Hát ehhez tartsák magukat.

Áron akart még mondani valamit, de az asszony elrobogott.

Hát mosdani szeretett volna, de nem ismerte a dörgést, hogy mi, hol van. A kancsóban talált valami vizet, abból megkente az arcát, kezét, a füléhez nyúlt s felöltözött. Majd holnaptól aztán rendben lesz minden. Igaz, pénze most már nincsen jóformán semmi. Egy-két ebédre elég lesz s holnap elmegy Dományékhoz a levéllel. Úgy lehet, a Bándy-fiúk is megadják a szoba árát, de ha nem, nem, most már mindegy. A könyveket nézegette a kályhán. Orvosi tankönyvek, füzetek, jegyzetek voltak — Géza orvosnak készült —, meg füzetes ringy-rongyok, valami táblázatfélét talált . . .

Géza jött, az öregebbik Bándy fiú, de nagyon óvatosan, az ajtót percekig csukta odakint és lábujjhegyen osont be.

— Szervusz, fiú, kialudtad magad? Nem volt semmi? — S intett kifelé.

Áron elmondta a csetepatét.

— Kifizetted? Hú öregem — s egyszerre srófolt egyet a hangján Bándy Géza — hát te ilyen vagyonos vagy? Köszönöm, öregem, nagyon köszönöm. És bocsáss meg, hogy ilyen kellemetlenségbe keveredtél miattunk. A pénzt persze pár napon belül egész biztosan megadjuk. Igazán, valami felsőbb hatalom vezérelt ide a huszonnegyedik órában.

— Bandi hol van?

— Valami ennivalót kerít. Te ugyan kutyaéhes lehetsz, mi?

— Hát ennék!

Tényleg éhes volt már s alig várta, hogy valamit haraphasson.

— Hú te, egész banda akart feljönni, amint megtudták, hogy itt vagy. De elküldtük őket. — S befelé intett. — A fene tudta, hogy te kifizeted.

Tett-vett a szobában, az ágyneműt a két ágy közepére hányta s rádobta az egyik piros rojtos takarót, vette a kannát és vizet hozott a konyhából. Még füttyürészett is odakint.

Bándy Bandi is olyan csendesen óvakodott be, — ő sem tudta még az eseményt, — hogy csak akkor vették észre, mikor benyitott az ajtón. A bátyja intett.

— Mozoghatsz. Ki van fizetve.

— Miiiiii?

— Ki van fizetve.

— Ki?

— Áron.

Bándy Bandi lecsapta a kis zsíros csomagot, meg a fél veknit s nagy zajjal megölelte Áront.

— Köszönöm, öregem. Nahát, nézd csak! A mesebeli herceg jön és odavágja az erszényt! Visszakapod, öregem! Pár nap múlva visszakapod.

Bandi kitergette a papírokat s körbe ülték az asztalt. Hogy jólaktak, összeemelegedtek. Az utóbbi években nem találkoztak. Géza öregebb is volt vagy három, négy évvel s ki voltak esve a rendes kerékvágásból. De belejöttek hamar. A Bándyak legendás testvérek voltak. Géza volt a komolyabb, meggondoltabb, de Bandi a fürgébb, mozgékonyabb s úgy ragaszkodott a bátyjához, hogy az csoda. Egyszer Bibarcfalván — ott volt akkor az apjuk jegyző — Bándy Gézát — tán harmadik elemista volt — valamiért pofonverte a tanító. Hiszen mégsem merte volna a jegyzőfiúval, de szemtelen volt a gyerek nagyon, a tanító meg dühbe gurult s odacserdített. Otthon persze nagy céció lett belőle s a Bandi gyerek is hallotta, aki akkor valami négy esztendősen lehetett. Estére eltűnt a gyerek. Keresték mindenfelé. Bándy már a csendőröknek is átüzent, segítsenek előkeríteni a mihasznát. Hát kilenc óra tájt a tanító hozza ölben. Alszik. Ott kapta a tornáca tövében, egy nagy fene konyhakéssel a markában, szundított a vadszőlőtövek alatt. Ahogy lehajolt, hogy felemelje, nekiesett a gyerek a késsel s meg akarta szúrni, hogy — te ütötted meg a bátyámat! Mikor ölbe kapta, rügött, harapott, karmolt, bőgött, a végén elaludt. Az anyja összecsókolta, az apja jót kacagott, aztán fölébresztette — mert szigorú ember volt — s úgy elverte, mint a kétfenekű dobót.

Hát összeemelegedett a három fiú s megvallatták egymást.

— Mennyi pénzed van? — kérdezte Géza.

Áron megmondta.

— Hm... s nálunk — mindig többszámban beszéltek a Bándyak — nálunk van hétszázezer koronád. Hát ez valami fiam. Aztán, ha elfogy, mibe fogsz? Hazulról kapsz pénzt?

— Nem. Hanem majd itt nézek valami után.

— Itt?

— Itt!

Bándy Bandi a fejére mutatott.

— Mellbaja van... az emeleten...

Áron elrestelkedett.

— Pontosan harmincnégy darab ajánlólevelet hoztam magammal!

— Hát édes öregem ez annyi, mintha pontosan harmincnégy darab üres levélpapírt hoztál volna magaddal. Illetve, azzal még lehet kezdeni valamit, de ezzel nem. S kikhez hoztál?

Elsorolt egy párat.

— Hát ez elég rendes névsor. Ezekhez szokás ajánlólevelet hozni. Ezek már be vannak rendezkedve az effélére. Átveszik az ajánlólevelet és kirúgják a pasast. Hidd el öregem, mi már vén rókák vagyunk itt, igaz, Géza? A felvidékieknek is van egy ilyen névsoruk, ők azokhoz hoznak. A délvidékiek ismét másokhoz. Az erdélyiek meg ezekhez, akiket itt most elmondottál. Ezek ajánlólevéllel fűtenek. Mondok valamit, cseréld el őket. A leveleket, meg a borítékokat. Nem is fogják észrevenni.

Összeszedte a zsírospapírokat s a kályhába gyömöszölte.

— Hanem barátom — s felegyenesedett a kályha előtt — mi fogtunk egy tippet. Ez igen! Holnap eldől végkép és akkor szüret, igaz, Géza?

Géza, a csendesebb, rá-rábólintgatott az öccsére... igaz, igaz...

— Öregem, ha ez beüt, akkor hétfőtől ruhatárosok vagyunk.

— Mik?

— Ruhatárosok.

— Hogy, hogy?

— Hogyhogy? Protekcióval. Megkapjuk Gézával s Feleki Jóskával a London-Park ruhatárát. Tudniillik úgy, hogy a kauciót elengedik, illetve a kauciót maga a Londonos fogja letenni s aztán majd vissza kell neki fizetni. A Londonos Felekinek havere, főúr volt Szentgyörgyön a Gambriusban, a háborúban meg Feleki alatt szolgált. Roppant nyavalyás alak volt, azt mondja Feleki Jóska. Jóskát ismered? Hát Jóska főhadnagy volt, aztán odavette pucernek maga mellé, meg haza-haza küldözgette szabadságra, hát innen a nagy barátság. Az meg most úr itten, barátom, olyan lakása van, hogy bizony Isten, nem mertem leülni, mikor nála voltunk a minap megbeszélni. Meg a felesége! Azt mondják, cseléd volt! A fenébe is, nem érzik azon egy makulát se. Hanem Jóska az leült, nem félt semmit, az tud az ilyenekkel beszélni! Tudod, ő csinálja ezt az egész paklit. Hú, barátom, hogy szemtelen volt a gazember, hát azt mondta neki Jóska, de így a szemébe: — Nézze, barátom — azt mondta neki — tudod, milyen az, mikor Jóska úgy odamondja valakinek: barátom, aki nem barátja — nézze barátom... az imént a kedves felesége önagsága előtt nem akartam mondani, mert látom, hogy ő igazi úrinő — s tudod, vágott a szemével reánk, hogy most fogtam meg a bitangot — de most megmondom magának! Nekem a maga perzsa-szőnyege, Anczeiger úr, nem imponál. Figyeljen csak ide — s elkezdte csicsogtatni a cipőjét. — Tudod, tele volt vízzel, hát ahogy egyet nyomott rajta, fröccsögött a lé belőle. — Nézze — mutatta a Londonosnak. — Figyeli? Nahát. S úgy tudja meg, azért én vagyok olyan úr, minden hétköznapon, mint maga vasárnap. Na, de hagyjuk, gyerekség — foly-

tatta Jóska. — Arról van szó: öt golyó van elosztva a testemben s abból legalább kettő magát illetné. Igaz? Hát én viselem a magáét is. Ellenben maga három embernek tud kenyeret adni, hát ide velem. Magam leharapok egyet belőle, a többi a barátaimé. Ha nő az üzem s még több ember kell, én állítok. Kauciót nem tudunk adni, de az én egyéni becsületem a garancia...

— Hú, barátom, az volt a cirkusz! Akkor közbeszólt a Londonos, de olyan savanyú pofát vágott, hogy tiszta röhögés.

— Jaj, édes Feleki úr — mondta — az szép, az az egyéni becsület, de mégis, tetszik tudni, utóvégre... pénz beszél, kutya ugat.

Nahát barátom, akkor lecsapott rá Jóska. Levágott rá, mint a sas a csirkére, csak úgy nyekkent. Rettentő dumája lett Jóskának, majd meglátod. Levágott rá s azt mondta neki: — Nézze Anczeiger, ezelőtt vagy kilenc esztendővel, mikor Stryjből elindultunk leváltani a hatvan-kettősöket, maga kért tőlem négy napot. Igaz? Azt mondtam, jó. Én a magam szakállára megadom, de mi lesz, ha maga négy nap múlva nincs itt. Erőltesse csak a memoriáját, Anczeiger. Főhadnagy úr, azt mondta maga akkor, becsületemre mondom, hogy négy nap múlva itt vagyok. Igaz? Hát, barátom, lapos lett a pali, hogy alig élt. Rendben van, azt mondja, majd megbeszéli a társával. Hát így szerezte be a bandát Feleki Jóska. Csuda egy fiú ez, igaz, Géza?

— Hát Feleki Jóska nem végzett még? — kérdezte Áron.

— Á, dehogy! Az öregje tönkrement, azt tudod. 'Szen az iskolából ment el katonának a nyolcadikból sorozták s hogy leszerelt, azóta próbálgatja az életet. Végzett vagy három félét Gézával az orvosin.

— Hány éves Feleki?

— Jóska? Hát már úgy a harminc felé jár bizony.

Koncz Elek jutott eszébe.

— Te Bandi, ezzel a Koncz Elekkel mi van? Mit csinál ez?

— Semmit. Mit csinálna? Tán két félve van a technikán.

— Nem tanul?

— Dehogy nem. Tanulna. Dehát enni is kell. Tavaly nyáron pincér volt Balatonfüreden. Most rosszul megy a sora nagyon. A holmija ott van a szegletben — felmutatott a szekrényre a spárgával átkötött cipőskatulyára.

Áron döbbenve hallgatta a Bándy Bandi gyorsan pergő beszédjét s néha Gézára nézett ijedve, hogy vajjon ez valóban mind így volna? Géza csendesén hallgatta, olyan egykedvűen, megszokottan, inkább kicsit azon csodálkozva, hogy van olyan, akinek ez új.

Aztán ők is kikérdezték Áront az otthoni dolgok felől. Aprókat kérdeztek és nagyokat hallgattak utána. Hogy ő itt állást akar s beiratkozni szépen rendesen, azt megmosolyogták. Jó, tegyen próbát, hátha sikerül valami. Addig lakjon itt, a pénzt majd visszafizetik s ha minden kötél szakad hát... addigra talán bővül a London s kell még ember. Akkor majd szólnak Feleki Jóskának.

— Nem — tiltakozott — ő neki nem kell. Majd csak ő elintézi a

maga dolgát. S szeretne volna, ha rögtön mehet, futhat . . . Domány Gézához, vagy akárkihez, aki valaki! Akit a háziasszony nem éhenkórász, csirkefogózhat le, aki . . . ó Istenem, hát hogy tényleg . . . hogy Feleki Jóska a «borvizes mágnás» Feleki Ézsajás bácsinak a fia. Ruhatárba szegődik a volt puccerjéhez! . . . rágódott magában Joó Áron ezen az első estén Pesten s hogy Böhmingerné beszólt a villany miatt, lefeküdtek. Áronnak maguk közé ágyaztak a középre s Bandi sokáig színezte az eljövendő életet, a London-Parkot, a ruhatárat. Aztán elaludtak.

IV.

Jaj, hogy a lelkére kötötte Mamuka; írjál. Ahogy megérkezel, rögtön adj fel egy lapot. Nekiült hát reggel, ahogy felkelt: Édesanyámék lelkem — írta egy füzetlapra — itt volnék s jól vagyok. Egyelőre a Bándy-fiúknál vagyok szálláson, kialudtam magam s most megyek Domány Gézá megkeresni. Azért nem is zárom le a levelet, majd megírom azt is, mit végeztem s elküldöm.

Hogy leért az utcára — a fiúk elmagyarázták, merre menjen, de ettől sokkal okosabb nem lett — körülnézett, hogy hát merre is. Kiment a körútig — a József-körútra — s gondolta, tíz felé járt, talán ott sincs még a hivatalában. Az Egyesült Forgalmi Banknak az igazgatója volt Domány Géza. Elindult szépen, lassan, ki tudja milyen messze van, mire odaér, eltelik az idő. Itt-ott elnézelődött egy-egy kirakat előtt, hirdetőoszlopnál. Tizenegyre járt, mikor befordult a Nádor-utcába s megállott az innenső járdán, szemben az Egyesült Forgalmival. Kicsit nézte a fekete üvegtáblákat, autók álltak a kapu előtt sorban, a portás — mézáros arcú, bajszos ember — egy soffőrrel veszekedett valamin s Áron odanyult a zsebéhez, a Maklárty Béni bácsi levelét kivette s kívül tette a külső zsebébe. Azzal elindult át, a kocsióton félúton megállott, még egyszer elővette a levelet — egy autó rátükkölt s visszaszorította a járdára — jól megnézte a levelet s átcserélte a jobb zsebébe, átment a portáshoz s meglobogtatta előtte a levelet. Az ránézett.

— A Domány igazgató ur Bécsben van — mordult el. — Csak három nap mulva jön haza . . .

Áron odébbment a sarokig s összeszedte magát. Hiszen rendben van, nem történt semmi. Bécsben van. Előfordul, hogy valaki elutazik. Tehát három nap mulva . . . A Wurm-utcában talált postát, bement s befejezte a levelet: voltam Dománynál, de nem találtam otthon. Bécsben van s csak három nap mulva jön haza, hát feladom a levelet s aztán majd megint írok, ha egészen biztosat tudok. Ámbár annyi, mintha biztos volna stb., stb. . . . Paáléknak is kellene írni, Anikónak, de nem akart üres lapot . . . képeset vett egy trafikban. Sokáig bámulta, valami szépet akart írni, valami nagyot, hogy hát Pest így, Pest úgy . . . aztán azt írta: Szerencsésen megérkeztem, majd írok bővebben. S üdvözölt mindenkit.

Ha már így áll a dolog, gondolta, hát nézzünk szét másfelé is, idő van

elég s egy levelet találomra elővett. A címzettet sem ismerte, valami Friebing, városi úr, egy volt tanárának katonapajtása. Meg is találta hamar. Roppant nyájas, derék természetű úr volt az illető, felállott az íróasztala mellől s úgy ment eléje.

— Isten hozott... Isten hozott, öcsém, ülj le, parancsolj helyetfoglalni. Szivart akarsz vagy cigarettát? — s tüzet adott kis nikkelmasinából. Hát, hogy van az én öreg Berde komám? A tanítványa voltál, úgy írja... egészséges, na hála Istennek, mert, fiam — s felemelte vörös szemöldökét Friebing tanácsos, felszalajtotta a homloka közepéig — az egészség a legfontosabb! Ép testben, ép lélek — harsogta széles gesztussal — amint a régi rómaiak megformulázták, mens sana in corpore sano... — Pardon — s a telefonhoz nyult. — Megengeded?... — Halló, József, halló 49—208, halló! hét kerületi előüljáróság? Halló, kérem Zolmayer tanácsos urat... halló... alázatos jóreggelt kívánok... szervusz, Albert... kérlek tisztelettel, hogy érzed magad? Nahát ennek igazán a legmesszebbmenőleg örvendek... vigyázni kell, kérlek, a gyereknél az ilyen koratéli meghülésekkel... ez a legravasszabb... a legkiszámíthatatlanabb... igen... köszönöm szíves érdeklődésedet, jól... ő is köszöni, kérlek alázattal... és kedves nejed, ónagysága?... ó, ó, ó, harminchat hét? Vigyázni kell... vigyázni kell, kedves Albert... kis dolgokból lesznek a nagyok. — Egy úr jött közbe bizalmas mosollyal és az ajtóban meghajtotta magát. Ennek köszönt felragyogó képpel, mint aki azt mondja: áhá, csakhogy-csakhogy s a jobbkezét fascista módon felemelte üdvözetül. Az idegen ugyanígy viszonzta... Nem gyermekjáték, Albert... — folytatta — s a te munkaerődre, kérlek, szüksége van a kerületnek... az ám... igen... igen... igen, igen, igen... az ég áldjon meg, Albert... kézsókomat kedves nejed ónagyságának... köszönöm, átadom, viszont... szervusz tisztelettel... — Letette a hallgatót, az idegen felé nyujtotta a tenyerét s megrázta jól. — Szervusz, Isten hozott! S a baljával a telefon felé nyult. — El vagyok halmozva, kérlek alássan, hogy a fülem se látszik ki a munkából. — Csengetett s hogy az altiszt bejött, odafordult. — Menjen át az iktatóba Gábordi úrhoz, mondja meg neki, kedves János, hogy kérem a Bindner-féle aktákat a mellékletekkel együtt... — S hogy már az altisztnek a kilincsen volt a keze, még utána szólt — citó citissime — s az idegenre nevetett. — Ez derék jelzés: cito citissime, ezt kellene használni ma is, mi? Na de ezek ma már csak az ilyen magamforma, diákizáló öreg urak nyelvén otthonosak, hehehe... hehehe...

Az idegen intett kézzel-lábbal:

— Te és öreg? Ugyan, kérlek, hehehe... hehehe...

— Nana... hát mit gondolsz, kérlek szépen, mennyi vagyok?

Az összehúzta a szemét, még hátrált is egy lépést s úgy méregette fejrágogatva, nehogy többet mondjon, vagy odataláljon.

— Hát, kérlek, mondjuk harmincnégy... harminckettő, harminchárom...

— Höhő... höhő... Negyvenhat, barátja az erénynek, höhő, negyvenhat! El is multam októberben. Úgy-úgy! Harminckettő!... Mikor volt az, kérlek alássan!... — sebesen lapozott a telefonkönyvben, leemelte a hallgatót, kérte a számot, közben egy fiatalember jött egy ősz úrral, azoknak kézzel-lábbal intett, hogy örül, parancsoljatok helyet foglalni... ott, ott... jaj, hogy örül, majd a bőréből ugrik ki — halló Nagyszínház? halló, titkárság? itt Friebing tanácsos... jónapot kívánok, kérem, titkár úr, a holnapi előadásra szeretném megtoldatni a kedvezményes jegyeimet eggyel... ó, köszönöm, nagyon szépen köszönöm... adott alkalommal a lehető legmesszebbmenőleg... örvendtem a szerencsének, magamat ajánlom. — S már fel is pattant. — Szervusz, drága bátyám, szervusz... szervusz, öcsém, szervusz... ó, kérlek, csak parancsoljatok helyet foglalni... igen, ismerem az ügyet... Mi az, János? A Bindner-akták? tegye csak a polcra... Kérlek, bátyám, nyakig vagyok a munkában... nyakig! Ha valaki, hát te tudod, hogy mi az. De ezt szeretem, kérlek, ezt szeretem, az az én elemem!... A munka! Ez az, ami életet és reményt nyújt, igen... a munka! Egy öröm van, a jól végzett munka öröme. Megfelelő embert a megfelelő helyre és fokozott munkát! Ha mindenki a kellő komolysággal fogja fel élethivatását s azzal a tudattal áll a számára kijelölt helyen, hogy egy kerék vagyok a nagy gépezetben... melynek forogni kell és forog... és forog... forog... Bocsánat, a telefon! Halló, itt Friebing tanácsos, igen... — s mélyen meghajolt ültében. — Alázatos tisztelettel van szerencsém jó reggelt kívánni, méltóságos uram... Milyen friss vagy, méltóságos uram... Friss. Friss! Friiiissss! Friss, mondom friss, hogy te ilyen korán fent vagy, kegyeskedsz lenni, igen, igen, hogy friss vagy, kérlek alázattal... Parancsolj velem, méltóságos uram, teljes odaadással hallgatlak, kérlek alássan, parancsolj... igen... igen... igen, igen, igen... megértettem... Feltétlenül meglesz... ó, kérlek alázatosan, ne kegyeskedjél rám pirítani, méltóságos uram... tartom megkülönböztetett szerencsémnek, hogy bármiben szolgálatodra lehetek... fogadd tiszteletemet, méltóságos uram. — Letette a kagylót. Két nő jött be egy magas, szálas úrral, azokra pattant. — Csókolom kezüket, nagyságos asszonyom, csókolom kezüket, szervusz Kázmér, nahát milyen jószímben van, nagyságos asszony... hát ez csodálatos! Oppardon, máskor is, máskor is, mindég, de ma feltűnően jószímben méltóztatik lenni. Ugyebár, Kázmér? Na, hiszen, a férjek... a férjek sose vesznek észre semmit, hahaha. Parancsoljanak helyet foglalni. János! Székeket gyorsan... tessék, igen ismerem az ügyet a gyűjtésre vonatkozólag, nagyságos asszonyom... ó, igen... őméltósága személyesen világosított fel annak idején a dolgok mibenlétének, hogyan és mikéntjéről s mondhatom, hatalmas eszme, kitűnő tervezet, mondhatnám, páratlanul egyedülálló a maga nemében... nem, nem túlzás, igazán nem túlzás... dicséretreméltó eszmemenet... S egy óra múlva, mikor a szoba már szorongásig megtelt s Áron az ajtó felé lopakodott, utána szólott. — Hát mész? Szervusz,

fiam, szervusz. Ha hazamész szűkebb hazádba, köszöntséd nevemben derék tanárodat, régi barátomat s ne felejtsd, bármely göröngyös utakon s tövisek között viszd is sorsod, ne feledd soha, a haza üdvén munkálkodni mindnyájunknak szent kötelessége! Szervusz.

A feje zúgott Áronnak s lent kicsit megállott. Akkor jutott eszébe, hogy nem reggelizett. Úgy kiesett hirtelen a rendes életéből, hogy el is felejtette. Elévette a leveleit s megpörgette, mint a kártyát, találmra kihúzott egyet, de az Budára szól, hát eltette s másikat vett elő. A bátyjának valami jó embere, képviselő, ügyvéd. Az nem fogadta. Egy másik megint nem volt otthon s egy kiüzent, hogy jöjjön két-három hét múlva, most nem ér rá. De most már nem hagyta magát Joó Áron. Jött-ment, lótot-futott, rossz villamosokra kapaszkodott, leugrott, futott odébb s két órára megjárta ezt a nagy vadidegen várost a Boráros-tértől az Országházig, a Keletitől, a Vámház-körútig. Átlóhott Budára is, nem is látta a hidakat, a hajókat, Gellért-hegyet, semmit, csak rohant, rohant. Itt nem fogadták, ott vállon veregették, amott nincsenek otthon — s félháromkor ott állott az Első Magyar Építési Vállalat kapuja előtt.

— Benedek igazgató úr itten van?

— Igen. Milyen ügyben?

— Személyes ügyben.

A portás meghümgötte a dolgot.

— Tessék bemenni a titkárságra, ott majd megmondják.

A titkárságon egy fekete taftköpenyes kisasszony vallatta meg, s hogy Áron elunta, odaadta a levelet.

— Tessék ezt átadni az igazgató úrnak.

A kisasszony bevitte s amint kilépett, nyomában már jött is egy jöltáplált, kerekhasú, erősen őszbajuszú, pirosarcú bácsi, maga Benedek Sándor. Vállon fogta a fiút s a szeme közé nézett.

— Te vagy az, fiú? Na, gyere csak be, gyere! — S jól kezét rázott vele.

Bent megállott az ablak előtt, a világosság felé fordította az arcát s elnézte.

— Joó arc... tökéletes Joó arc. Ismertem az apádat, fiam, nagyon jól ismertem... ámbár, ha így elnézlek, hát... várj csak, hékás... az orrod vágása... ez a horgas... meg a szemed... az az anyád... Ez igen... Híres szép lány volt az anyád... az bizony! Aztán beszélj, ülj le fiú. Mondd, hogy vagytok odahaza, hol laktok?

Elmondta Áron nagyjából s Benedek Sándor elrévedezett maga elé.

— Hm, hm... hm... hogy eltelik az idő. Te még tán nem is voltál, mikor én utoljára arra jártam... persze, hogy nem voltál. Hány éves vagy? Huszonegy? S a szegény nővéred?... Na, ez meg nyögi a keresztet... Azt se úgy nevelték pedig, hogy akárkinek a kapcája legyen... Iszol egy pohárkát, fiam? Igen finom barack, de nem afféle bóti, mert ezt a magaméból főzetem... Szegény feleségem de odalesz, ha elmondom... Aztán te minek is készülsz? Tanár-

nak? Az szép pálya. Már sok tanár volt közületek, hát családi pálya — bólogatott Benedek Sándor maga elé régi emlékek ízén csemcsegyve.

— Gyere el hozzánk, te fiú! El ne kerülj, hallod! Akármikor beállíthatok, itt lakunk a Pauler-utca végén, a Vérmező felé... persze még nem vagy ismerős Pesten. Hát, fiam, én nem sokat tehetek érted... a mai gazdasági viszonyok... a helyzet az, hogy... Ila! Ila! — csengetett is, de kiáltott is azért. — Ila!

— A taftruhás lány bejött s Benedek Sándor intett neki s szemöldökével, a két újját meg feltartotta diszkrétén. A lány kiment.

Búcsúzott az öreg.

— Hát, édes fiam, sajnálom, nagyon sajnálom... szervusz fiam... a kisasszony majd... aztán keress fel... szervusz.

Odakinnt a taftruhás lány átnyújtott egy borítékot.

— Tessék.

Aron rácsodálkozott.

Elvette, nem volt beragasztva csak úgy behajtván s belepillantott. Pénz volt. Két százezerkoronás. Levágta a pultra. Nem dühödten, nem is virtuskodva. Csak úgy odavágta és kifordult. Mire a kapuhoz ért egy szolga szaladt utána.

— Fiatal úr, fiatal úr!

Ment tovább.

— Fiatal úr, az igazgató úr hivatja.

Megállott mégis. Visszafordult.

A kisasszony zavartan mosolygott és betessékelte.

— Tessék csak bemenni.

Benedek Sándor is veresebb volt egy kicsit.

— Na, fiam, kurucvér van benned, hallod-e! Hiszen nem kell mindjárt megsértődni... Ez a rendes. Ez kijár mindenkinek, aki hozzám fordul. Na, nézz oda! Még ilyet nem láttam, ilyen vad becsületeset! Na, fiam, ha egyszer valami üresedés lesz, te vagy az első. Ilyet még nem láttam! Mondd csak be a címedet... Ila, Ila! — s csengetett — írja csak fel az én fiatal barátomnak a címet: Jóó Áron, hét kerület, Tavaszmező-utca hatvannégy, negyedik emelet tizenkettő. — A Bándyak címet mondta be. — Hát, szervusz, fiam, szent a béke... evidenciában tartalak ne félj semmit.

Elkódorgott jobbra-balra, átjött Pestre az Erzsébet-hídon, be a Kálvin-térre, a Lónyay-utcán végig, valahol a Ferencváros végén bement egy sötét kis étkezdébe, evett valamit. Ült a piros abrosz előtt s piszkálta a csontot a tányérján s a savanyú krumplit. Olyan istentelen keserűn szakadt rá, a nagyfene önállósága, hogy a torka kiszáradt... Sírni szeretett volna, egy nagyot, hangosat. De beléfagyott az is...

V.

Kilenc óra után Böhmingerné benyitott a szobába, megállott a nyitott ajtóban és azt mondta :

— Ha nem lesznek csendben, rendőrt hivatok.

Bándy Bandi felállott az ágy szélére, s odament az asszony elé — a hónaaljáig is alig ért — és felnézett rá roppant jámborsággal.

— Egyet?

— Mi? Mi az, hogy egyet?

— Egy rendőrt tetszik hívni? Egyet?

Füle Antal bámészan elvakkantotta magát az asztalnál, az asszony odapillantott s felcsattant.

— Hallja, még mókázik itt, mi? Még viccet csinál belőlem? Mit gondol, kivel van dolga?

Bándy Bandi szeliden oldalt hajtotta a fejét s úgy nézett tiszta, szelid, kék szemével felfelé, mint a macska, mikor mennydörög.

— Nem, kérem szépen, nem mókázok. Tetszett mondani, hogy rendőrt tetszik hozni, hát, mondom, csak egy rendőrt tetszik hozni? Vagy esetleg több rendőrt tetszik hozni?

— Bolond — ordított fel az asszony s elrohant, de még visszamorgott. — Ezt kellett megélnem! Ezt! . . .

Bándy Bandi kinyitotta az ajtót és utána szólt.

— Ha mégis rendőrt tetszik hozni, hát csak ide tessék menni a Konti-utcába, a kerületre. Az esik legközelebb.

Kicsit lecsendesedtek.

— Nem nagy dolog az egész ruhatárügy, nézd. — Gézához beszélt, de mindegyikhez szólt.

— Én tudom, hogy ki vagyok, te is tudod meg te is . . . te is . . . ő is . . . Akinek meg a kabátját felsegítem, az a rüpök, az nem számít. Mert rüpök, értsd meg, rüpök! Ez a kulcsa a dolognak: Semmibe kell venni . . . Majd figyeld csak, hogy én milyen murit csapok egy-egy kabát körül! — S felállott mutatva: — Á már menni méltóztatik, igazgató úr, ilyen korán . . . á, á, á . . . tessék parancsolni, tessék, hol méltóztatott vágatni ezt a kabátot, doktor úr? Remek szabás, mondhatom. Nem igen látni ma ilyen . . .

Tudniillik tényleg megkapták a ruhatarat. A Londonos teljesen megpuhult és mindent rendbehozott. Hétfőtől biztos. Valami pénzt is adott Felekinek, hát összejöttek, Bandi bevásárolt, még bort is vett.

Aron nyolc óra tájon vetődött haza s már vígan találta őket. Délután még elment ide, amoda, próbálkozott, hátha kisül valami, de eredmény nélkül.

— Na, öreg naivista — vágta hátba Bándy Bandi — kihelyezted a leveleidet?

— Hát — nevetett rossz érzéssel — úgy nagyjából. — Domány nincs itthon, Bécsbe ment három napra.

— Az jó, — Koncz Elek letette a könyvet, amit forgatott — az jó. Ha valaki elutazott, az nagyon jó. Három nap. Még három napig remélhetsz. Tiszta haszon.

Füle Tóni eléjélt Áronnak valami tepertő-félét s tele pofával szívesen kínálta oda.

— Egyél, vén levélhordó, egyél.

Feleki Jóska felkapta a fejét. Éles, okos arcélén külön élni látszott minden izom és az ujjával intett.

— Hopp... hopp, fiúk, ez nem rossz ötlet, ezzel a levélhordással! Feleki már rágta a koncot, amit elkapott s tetszett neki.

— Hidd el, nem is rossz ez — mondta. — Képzeld csak, egy boy-vállalat, egy messenger boy-vállalat egyetemi hallgatókból. Megbízhatóak... diszkrétek... fürgék... találékonyak... Barátom! Főiskolai Hallgatók Első Minta Futárvállalata! Mi? Azt hiszed, bolondság? Főiskolai Hallgatók Első Minta Futárvállalata... Nem jó?... Valami olyan kell, amit jól ki lehet mondani, ami fogalom lehet idővel, mint mac, tasz! Valami ilyen!

— Déemcé.

— Az egy pamut, te marha! Ne röhögj, Bandi, mert odavágok. Hát gondoltad két héttel ezelőtt, hogy ruhatáros leszel? Na, látod. Van itt munkaalkalom bőven, csak utána kell szimatolni. És kvalifikáció kell hozzá persze. Ahhoz, hogy a herr direktorra feladjam a kabátot, ahhoz kell legalább két-három év a technikán, vagy az orvosin, természetesen. Mi lesz az itallal, Bandi?

Bándy Bandi töltött neki. Szerették ezt a talpraesett, öreg kamaszt. Mindég tele volt tervekkel és vigasztalással s végső esetben a kősziklából is kifacsart tíz deka szalámira, falás kenyérré valót.

Áron idegenül állott a maga ujdonatúj keserőségeivel az öreg rókák között. Evett immel-ámmal, egy pohár bort is lenyelt, ámbár nem ízlett.

— Hideg van — mondta inkább csak úgy maga elé.

— Né! — s a fejére csapott Bándy Bandi. — Na, nézz oda, hát nem elfelejtettünk fűtenivalót? Nahát, barátom, idestova úgy belejöttünk ebbe a cigányéletbe, hogy tiszta csoda.

Ettek a fiúk derekasan s ittak is, egyre hangosabban voltak. — Géza intett néha, hogy pszt... behallani! De már nem törődtek vele.

Hogy Böhmingerné így berontott, még jobban elkedvetlenedett Áron s most míg Feleki Jóska a ruhatárt elkomédiázta, szinte utálta. Elment az asztaltól, elhuzódott a ládájára s ott gunnyasztott magában. Bándy Bandi Böhmingernét utánozta, később aztán Ancezeiger urat a London-Parkost — állítólag igen jól — a fiúk majd eldőltek a nagy mulatságtól — s Füle Tóni evett rendületlenül. Kenyérhaját, szalonnabőrt, mindent, ami ottmaradt. Néha egy-egy percre megállott, kinevette magát s tovább evett.

Akkor egyszerre azt mondta Feleki Jóska:

— Hát, fiúk, intézzük el ezt a dolgot, mert úgy látom, mindjárt kifogy a csepp eszetek.

Felfigyeltek mind. Áron nem tudta miről van szó. A London-Parkos négy helyet adott. Négyet! Tehát még egy valaki bejöhet. De ki?

— Hát beszélj, Áron — szólt oda Géza s Feleki is ránézett.

Áron rájuk csudálkozott.

— Én? Hogy nekem?

— Igen — mondta Feleki Jóska s látszott, hogy nem tartja igazságosnak. — Hát be akarsz állani a kompániába?

— Nem, köszönöm igazán, nagyon szépen köszönöm, hogy épen énreám gondoltatok, igazán nagyon jól esik, de nekem nem kell, nézd, Feleki, én már két-három nap mulva rendbe vagyok, igaz? — s a Bándyakra nézett.

Bándy Géza felállott, végigsétált a szobán.

— Hát igaznak épen nem igaz.

— Mi?

— Hogy te két-három nap mulva rendben vagy. Ámbár nem akarom a kedvedet rontani.

— Tóni! — szólt oda Koncz Elek.

Füle Tóni a papirok közt kutatott még valami után s intett konokul.

— Én nem! Én aztán nem!

Koncz Elek vállat vont.

— Hát pedig én sem. Akkor egy állás üres. Hirdessetek. Talán akad valaki.

Feleki Jóska végignézte őket.

— No, ez gyönyörű, ez nagyon szép! Ez a nemes vetélkedés igazán megható. Mindjárt sírok. De döntsetek, mert holnapra meg kell mondanom és ennek a számárságnak semmi értelme.

Koncz Elek leheveredett az ágyra.

— Én nem vállalom.

— Én se — mondta Füle Tóni.

— Ne haragíts, Tóni, sz' az Isten is ruhatárosnak teremtett, csak rád kell nézni! Csodálom, hogy még eddig nem fedeztek fel. Mit szerénykedsz?

Füle Tóni csak nem hagyta magát.

— Nem . . . nem kell.

Bándy Bandi körülszaladgálta a szobát.

— Gyerekek! Huzzatok sorsot! Rendben van?

— Rendben.

Elfogadták. Bandi megeskette őket, hogy a sorsnak engedelmesskednek. — Ha én húzom — mondták utána — elvállalom minden további nélkül, becsületszavamra. Koncz Elek fellökte magát az ágyról, egy szál gyufát vett elé.

— Né — odamutatta Füle Tóninak — válassz magad. Ez a szál gyufa a ruhatár . . . Ez meg üres. — Igaz? — Ökölbekapta a kezét és hátradugta. Áron ott ült megette aládán s nézte, hogy az a csontos ökle kitárul szépen, a jobbkeze két ujja közé fogja a gyufaszálat s várnak az ujjai . . . várnak, szinte látni, hogy várnak!

Füle Tóni sokáig hümmögött, jobbra-balra ingatta magát előtte, míg odavágta.

— Bal!

Ott ült Áron a ládán, a vén vasfűlűn s látta, hogy a gyufa átszalad szépen Koncz Elek másik kezébe . . . Hirtelen nem tudta, hogy is van hát? Ez magának csal?

Kicsapta Koncz Elek a két tenyerét!

— Ne . . . bal! Nesze. Itt a kinevezési okmányod, itt a dekrétum. Fogd! — s az orra alá tartotta a gyufát.

Füle Tóni szó nélkül elvette s megnézegette.

— Nem csaltál?

— Eredj már . . . a fenébe is . . . s visszahenteredett Koncz Elek az ágyra. — Nézd csak. Mert az Isten neki így felviszi a dolgát, már azt hiszi, hogy aki szegény, az nem is becsületes.

— Slussz! — zárta le az ügyet Feleki Jóska. — Hát, Tónikám, holnap délben tizenegy órakor velem jössz, bemutatlak a gazdádnek. Tölts, Bandi, ha van.

Akadtt egy kevés. Bandi ajánlkozott, hogy hoz még. Felekire néztek, láthatólag tőle függött most minden.

— Nem bánom — mondta Feleki Jóska. — Elbúcsúztatjuk a nyomorúságot, igaz-e? Hozzál vaj' egy kortyot, Bandi.

Bándy Bandi elszaladt az üvegekkel s jött is nemsokára.

— Hát te — invitálta Áront Géza, hogy az csak ült a ládán lógó orral, maga elé meredve — hát neked, hékás, tán derogál a társaság? Gyere na, kapj egy poharat.

Koncz Elek ránézett erősen.

— Ugy látszik, lelki bánata van a fiatal úrnak.

— Nincsen nekem.

— Nincs? Annál jobb. Hát akkor igyál! igyunk távollevő jóakaróinkra . . . — s egy csomó nevet sorolt fel. Jórészüknek levelet vitt Áron délelőtt, köztük Benedek Sándornak is.

— Mennyit adott?

— Mi? — ijedt fel Áron. Hát ezek már tudnak a dologról?

— Mennyit adott?

— Két százezeres volt, úgy láttam.

— Hogy-hogy, úgy láttad?

— Egy borítékban, na. A kisasszonya idenyomta a markomba.

— Aztán?

— Aztán odavágtam nekik.

— Visszaadtad?

— Persze.

— Na, ... hallod, Jóska? Áron visszaadta Benedek Sándornak a vigalmiadót.

Feleki Jóska ránevetett.

— Roppant fiatal még a gyerek. Nagyon fiatal. S mit szolt a vénember?

— Benedek? Feliratta a nevemet, hogyha valami akad, valami állás, hát értesít.

— Kitűnő! ... — csapkodta a térdét Bándy Bandi. — Kitűnő! ... Nahát ilyen maflát! ...

— Nézd, kérlek — magyarázta Koncz Elek — nézd, kérlek, tudod mi Benedek Sándornak kétszázezer korona? Semmi! A szó szoros értelmében semmi. Neked meg nem szégyen elfogadni, ezt jegyezd meg magadnak. Kétszázezer korona jónéhány igen rendes ebéd, neki meg megéri. Ez a vigalmiadó.

— Nem értem. Mi az a vigalmiadó?

— Ennek sorja van, öregem ... Ismerted te Miklós Karit Csíkból. Nem. Hát, szóval, medikus volt. De valami aranyos gyerek. Az hitta így a Benedek Sándor kétszázezer koronáit, hogy vigalmiadó. Mert az kijár minden rendes embernek, aki elmegy hozzá és panaszkodik egyet.

— Én nem panaszkodtam.

— Jó-jó, hát, szóval, aki valami ügyes-bajos dolgában felmegy hozzá, azt meghallgatja, adat neki ötvenezer koronát s elszópánkodik, elcsempeseg rajta, mert ez a betegsége. Szeret sajnálkozni, csapkodja a kezét, hogy: ó, ó, ó... jajajajajaj... na, ezt elmondom a feleségemnek, hogy fog sírni szegény. — Nem mondta? Aztán ad ötvenezer koronát vigalmiadóban, hogy olyan jól kisópánkodhatta magát. Hát, szóval, így jártál te is Benedek Sándorral. Már most Dományban van minden reménységed?

— Három nap mulva hazajön, azt mondta a portás — s a zsebébe nyult — hol is van? itt a — elővette, megforgatta a levelét. Koncz Elek rápillantott.

— Ezzel nem ajánlom, hogy felmenj.

— Miért?

Koncz Elek a levél után nyult, elvette s hangosan olvasta a Maklárny Bényi bácsi szálkás, öreg betűit.

— Nagyságos Domány Géza úrnak ... S felnézett Felekire. — Mit gondolsz, elmehet ezzel a fiú?

Feleki rögtön értette.

— Méltóságos! Méltóságos Domány Géza ...

Koncz Elek visszaadta a borítékot.

— Azért mondom. Legjobb lenne, ha már ragaszkodsz Domány Gézához, visszaküldeni a borítékot Maklárnyak, címezzen másikat az öreg.

Áron hitetlenkedve, félmosollyal nézte Koncz Eleket meg a másikat, hogy ezek ugratják itt mindenféle bolondsággal s legyintett.

— Jól van az. S aztán, ha méltóságos? 'Szen tegeződő jóbarátok Béni bácsival. Belül úgyszólván édes öregemnek vagy kedves komámnak, vagy tudom is én, minek szólítja.

— Hajaj — kacagott fel kurtán Koncz Elek — tegeződő jóbarátok! . . . Szólíthatja pityipalkónak is belül, ha már egyszer őméltósága elolvasta kívül. Ennyi kódifilozófiád már lehetne, ebből az egy napi praksziszból is!

Ittak bőven s Áronnak rendre kiveresedett a homloka. Mért kódifilozozzák ezek? Mért legyen ő néki kódifilozófiája? Ő Pestre jött, állást keres és beiratkozik. Kérni nem kért még senkitől egy vasat se. Még ő adott. A házbért kifizette úrimód s egy helyen, ahol adtak volna valamit, azt odavágta. Hát mit beszélnek itt ezek a levegőbe?

Beszéltek, beszéltek előtte ismeretlen dolgokról, gúnyal és gyűlölködve keserűséggel s dühösen, nem fiatal módon. Füle Tónt szidták.

— Te málészájú, feneketlen hordó, te — mondta neki Bándy Géza, pedig nem szokott így beszélni — miket beszélsz itt összevissza? Jó, mondd, hogy egy évet dolgozol s egy évet tanulsz. Megint egy évet dolgozol s megint egy évet tanulsz. Azt nem is számítva, hogy közben egy-egy félesztendeig lógsz minden nélkül, mikor se nem dolgozol, se nem tanulsz. Mondjuk, levizsgázol. De akkor mi lesz? — S élesen felcsattant a hangja. — Mi? Hova mész? Mihez kezdesz? El tudsz valahol helyezkedni? Megnőszül? Családod lesz? Gyerekeid? Mi? — Egyik kezét zsebrevágta, a másikkal az orra elé hadonászott. — Mi? Gyerekeid lesznek, mi? — ordította. — Hát enni mit adsz nekik? A diplomádat? Mi? Egyék meg! A diplomádat? Barátom! . . . — S a hadonászó öklével a levegőbe vágott. — Barátom! . . .

(Folyt. köv).

Török Sándor.

KAPUFÉLFA.

*Két ember csak két kapufélfa,
Állnak az ég alatt alélva.*

*Ha egymásba fut is a könnyük,
Egy kis küszöb ott van közöttük.*

*S kezüket bár egymásba fonják,
Átsuhan köztük a boldogság.*

Falu Tamás

A BAMBERGI CSÁSZÁRDÓM LOVASA.¹

BAMBERG ősidőktől kezdve tisztelt császári székesegyházát XI. Pius pápa 1923 december 4-én kiadott brevejében bazilikának nyilvánította, mely kitüntetésben ezideig Németországnak egyetlen más székesegyháza sem részesült. Ezt az egyházmegyére és a kultúrtörténelemre nézve egyaránt jelentős megkülönböztetést azzal okolja meg a pápa, hogy az egyetlen németországi pápasír a bambergi székesegyházban van. Megemlíti továbbá, hogy ebben a székesegyházban két pápa, névszerint VIII. Benedek és IX. Leó, ünnepélyes istentiszteleteket tartottak. Végül hozzáfűzi, hogy ez a templom, amelyet Szent Henrik császár építtetett, egyaránt kitűnik úgy műkincseivel, mint építészetének pompájával.

E kiváló műrecekhez tartoznak elsősorban a XIII. század elejéről való jenséges szoborművek.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a bambergi székesegyház szobrai csak egy félszázad előtt fedezték fel vagy legalább is azóta ismerték meg értéküket. Murr, ki a székesegyházat még balul sikerült restaurálása előtt látta és ismertette, 13 oldalon át szinte aggodalmaskodó pontossággal írva le minden sírkövet és sírlapot, egyetlen szóval sem emlékezik meg a székesegyház szoborműveiről.

Mint első, *Leiszt Frigyes*, Bamberg helybeli történésze említi a szobrokat 1873-ban megjelent és évtizedeken át irányt jelölő «A város és környéke» c. munkájában, «nagy történelmi értéket» tulajdonítva nekik.

A tulajdonképeni történelmi értékelés a XIX. század elején veszi kezdetét. *Bode* (A német plasztika története, 1887), *Weese* (A bambergi székesegyház szoborművei, 1897), *Hasak* (A német szobrászművészet története, 1899), *Vöge* (A bambergi székesegyház szobrai, 1902), *Leitschuh* (Bamberg, 1914), *Dehió* (A bambergi székesegyház, 1924) úttörőként hatottak. Maradandó érdeme a jelenleg Bernben tartózkodó *dr. Weese Artur* egyetemi tanárnak, hogy a Bamberg, Toulouse és Reims közötti összefüggésre, mint első mutatott rá. Már 1905-ben «Az emlékművek ápolása» c. folyóiratban megjelent cikkében azt írja a székesegyházról és szoborműveiről: «Művészileg nemzeti kincsnek jelentenek; belső érték és külső szépségben a középkori költészet epikus és lírikus műveivel állanak egy vonalban, de érthetőbbek s mindenkihez közelebb állanak azoknál, mint ahogy az már a kérdés természetéből ered».

Lang Oszkár «A bambergi székesegyház szoborművei» c. gyönyörű cikkében ezt írja: «Aki valaha is nem csupán két vonat között, de több napra szállt ki Bambergben s elmélyült a város egyedülálló szépségében, az bizonyára csodálkozott, vajjon miért tartja a német szükségesnek, hogy irigy pillan-

¹ Ezt a szép cikket «Bamberger Blätter» c. lapból vesszük át, nagy és időszerű érdekességére való tekintettel.

tásokkal Itália és Görögország mesterei felé sandítson, holott oly közel találja a jót. És iskoláink miért nem gondoltak még soha arra, hogy a művészet nagy nemzeti kincseivel megismertessék a fiatalságot? Ha azonban eljön az idő, amelyben a német nép époly bensőséges közelséget érez majd e nemzeti művészethez, mint most az idegenhez, akkor a Grünewaldokkal ékesített kolmári kápolna és a bambergi székesegyház a római loggiákhoz és a firenzei Medici-kápolnához hasonló zarándokhelyek lesznek.

A bambergi székesegyház eszményített szobrai között első helyet foglal el a *Lovas*. «Német földön egyedülálló ez a szobor. Csupán még egy lovaszoborunk van ebből az időből, Ottó császárnak a magdeburgi piactéren álló szobra, amely azonban nyilvánvalóan jóval későbbi korból származik... Minden vonala határozott erélyes és mértékletes. A szakáltalan arc keskeny oválja, az erősen megrajzolt száj és mindennél inkább nyakába omló puha, hullámos haja a ragyogó fiatalság báját varázsolják erre a büszke arcra... Hadviselésben és fegyverforgatásban megedzett magas, karcsú alakjával fékezi a lovas hatalmas harci lovát. Virágzó emberi jelenés erővel és étellel telten... minden porcikája király és hős is egyben.»

Ugyancsak ez idézett műtörténész volt az, aki először alkalmazta a lovasra annyira találó és azóta sokszor használt «Parsivál-fej»-kifejezést.

Nem csodálható, hogy a lovast, mint regényhóst is megemlítik: «Olyan büszke és szép volt kőlován... felemelten hordta fejét és ajka megvetően feszült előre». Azt azonban, hogy a «Parsivál-fej» kevésbé hízelgő másolatban az 1920 november 1-én kiadott százmárkás pénzekben is megjelent, megakadályozhatta volna egy kegyesebb sors!

Örvendezzünk a fenséges remekműnek! Tulajdonképpen közönyös lehet reánk nézve, hogy kit ábrázol a lovas; de a művész és bizonyára méginkább megrendelője feltétlenül meghatározott személyiségre gondolt, mikor a szobor elkészítésére sor került. A lovas nem csupán egy kor és egy tisztség fogalmának megszemélyesítője volt, ehhez vonásai túl egyéniék, amit a műtörténészek is kiemelnek.

«Az élet finom kifejezése... meglepően hat az egyéniesség folytán, mely itt a hasonlatosságra való törekvésben eléri a karakterrajz ideális magasságát.»

«A lovas fejének teljesen egyéni vonásai arra ösztönöznek, hogy egy meghatározott egyén, egy meghatározott király személyét lássuk benne.»

«Kit ábrázol a lovas?» Ezt a kérdést a székesegyháznak majd minden látogatója felveti, de a nyert válasz nagyon különböző.

A régi bambergi hagyomány a lángoló vérű magyar királynak, Szent Istvánnak tartja a lovast, ki a székesegyház építőjének, II. Henrik szent császárnak sógora volt.

A bambergi székesegyház munkanaplójában 1784—1785. évből van egy feljegyzés, mely szerint *Mutschele* szobrász azért kapott 2 fr-t, mivel «a lovagló István lovának egyik fülét és lábát» pótolta.

A székesegyháznak I. Lajos bajor király elhatározására történt restaurálása idején (1828—1837) *Rupprecht* bambergi festő ügyelt fel a munkálatokra, 1831 október 25-én bekövetkezett haláláig. Pontos naplót vezetett s 1829 július 15-én följegyzi, hogy «az állványt elhelyeztük Szent István lovaszobrán».

A hagyománynak tanui ezek a feljegyzések, és pedig abból az időből, mikor a lovast más néven nem is nevezték.

Melléjük sorakozik a kortársai közt nagy tiszteletnek örvendő *dr. Haupt András* bambergi főiskolai tanár, aki 1842-ben először megjelent könyvében, a «Bambergi legendák és mondák»-ban a leánykérőbe induló István királlyal is foglalkozik. A magyarországi pogány Vajk nagy kísérettel lovagol Bamberg felé, hogy hazavigye magának Henrik császár testvérhugát, Gizellát:

*«Er ritt, wer wird's dem Heiden nicht verzeihen,
Blank durch des Gotteshauses Säulenreihen,
Er reitet durch die Fürstentür,
Er reitet bis zum Thore für.
Das Ungarross erblickt
Den Kerzenschein, erschrickt,
Der Herr wird belehrt vom eigenen Pferde,
Dass hier er trete auf heilige Erde.»*

(Fényesen által lovagolt az istenháza oszlopsorain, — ki ne bocsátaná ezt meg a pogánynak, — belovagol a fejedelmek ajtaján — és lovagol egészen a kórusig. — A magyar ló meglátja a gyertyafényt és megriad, — hogy itt megszentelt földre lép, saját lova tanítja az urat.)

A monda szerint Vajk a bambergi székesegyházban legott meg is kereszteltetett és István nevet nyert. Történelmi tény azonban, hogy a magyar király már előbb felvette a keresztiséget és csak azzal a feltétellel nyerte el Gizella kezét, ha a keresztény valláshoz hű marad és pogány alattvalóit a kereszténységre téríti. Ezt ő, a pogányság és kereszténység között állandóan ingadozó atyjának, Gézának halála után eredményesen végre is hajtotta.

A bambergi hagyományoknak egész sereg alapos oka van.

Hogy a lovas *igazi királyt* ábrázol, az valóban tagadhatatlan, hogy *szent is* az, akit jelképez, a mélyen hívő középkor vallásos szelleméből következik. Az oltárhoz oly közel, a főkórus feljárata mellett világi szobor nem kapott volna helyet. Ilyen bizantinizmus távol állott az akkori időktől, amely idők, mint ahogy a Fejedelmek-kapuján a tympanon is bizonyítja, minden további nélkül eltűrték, hogy az elkárhozottak között egy pápa, egy püspök és egy király is szerepeljenek. Melyik szent királyt ábrázolja tehát a lovas?

Magára *Szent Henrikre* is gondolhatnánk. De az ő számára akkor már kialakult egy meghatározott típus, mint ahogy azt a székesegyház Ádám-kapuján elhelyezett szobra (érettkorú, szakálás, barázdákkal árktolt arcú férfi képében) mutatja.

Vagy a *napkeleti szent királyok* egyike lenne-e ő? *Vöge* a «Mágusok lovas vonulásáról» beszél és hangsúlyozza, hogy «a messze középkori plasztikának ez a jelenet különösképen megfelelt». De követhetjük-e egy olyan művész merész képzeletét, aki ily hatalmas méretekben meg tudott volna valószínűsíteni egy lovassapatot? És ha igen, a csapat számára vajjon hol adódott volna hely a székesegyház falai között? Hiszen, hogy méreteivel túlsúlyba ne kerüljön, még a *Lovas* számára is alig elégséges ott a tér.

Az a feltevés, hogy *Konstantin*, a görögöktől szentnek tisztelt első keresztény császár lenne a lovas, oly messze fekvő, hogy komolyan számításba sem vehetjük. Valószínű ezzel szemben az, hogy a székesegyházban, melyet a szent császár építtetett, arra a szent királyra gondoltak, akivel Henrik a vérség és barátság kötelékén kívül hasonló felfogása folytán is bensőségesen kapcsolódott. *Henrik számára István nem volt idegen.* Mikor az 1012-ik év május 6-ik nap-

ján, a legnagyobb pompával ünnepelt dómszenteléskor a bambergi püspökön kívül az öt német érsek : a kölni, trieri, mainzi, salzburgi és a magdeburgi, valamint az aquilejai patriárcha (a karinthiai rend birtokainak főpásztorja) az oltárokat felszentelték, *Aschericus*, a magyarok érseke is megjelent és ő szentelte fel a keleti kórusnál a kriptá előtti oltárt, tehát ugyanazt, amelynek közelében később a lovasszobor elhelyezést nyert.

A *III. Jenő* pápától 1146 márc. 14-én kibocsátott — Henrik szenttéavatására vonatkozó — bulla többek között mint különös érdemet említi : «István király és egész Magyarország megtérítését, mely az Ur közreműködésével ő általa hajtatott végre».

A bambergi székesegyház kincstárában a szent magyar király több ereklyéjét őrzik :

«*Vagyon ezen monstranciában Szent Istvánnak, magyarok szent királyának ereklyéje, ki Szent Henrik császárnak testvérét bírta.*»

«*Vagyon ebben Szent Imre ereklyéje, ki fennevezett Szent István királynak fia voll.*»

Hogy pontosan mely időben készült a lovasszobor, arra nézve a szakértők teljesen megegyezni nem tudnak. *Weese* a szobroknak egy régebbi és egy újabb csoportját néhány évtizednyi különbséggel jelöli meg. A (mai) székesegyház építészeti történetének fénykorát egészen jogosan *Ekbert érsek* (1203—1237) uralkodásának idejére teszi. Ennek a meráni házhoz és az *Andechs* grófok hatalmas nemzetségéhez tartozó papi fejedelemnek két testvére volt, akik királyokhoz mentek férjhez. *Ágnes* franciaországi *Fülöp Ágost* felesége lett, míg *Gertrud* *Endre magyar királlyal* kötött házasságot. *Gertrud* frigyéből származott *thüringiai Szent Erzsébel*, aki a *Wartburgból* való elűzetése után nagybátyjánál, *Ekbertnél*, Bambergben keresett és talált menedéket. *Ekbert* testvére, *Berchtold*, Magyarországon, Kalocsán volt érsek. Ezek a rokonai kötelékek közvetlenül magyarazzák egyrészt, miképen kapcsolódhatott *Reims* és *Bamberg* építészete, másrészt, mily szívesen szánt a dom finom műveltségű és műértő építtetője Magyarország nemzeti szentjének és *Szent Henrik* sógorának képletes megtestesítést az ő székesegyházában. Ha ragaszkodunk a régi hagyományhoz, mely történelmileg is megokolt, úgy a lovasszobor nem egy rejtélye önmagától megfejtést nyer.

Egy tökéletes lovast állít elénk a művészet, ki lovával egybenötten, játszva uralkodik felette. Bizonytalán német a lovas típusa, de a nyeregkövetelte testtartás némileg exotikus — mint ahogy egy szakértő magyar biztosított róla — hamisítatlanul magyar.

És ki lenne különben a lovas?

A *XIX.* század első fele óta *Konrád császárnak* nevezik a lovast, mivel az akkori történelmi kutatások megállapították, hogy a császárt a bambergi székesegyházban temették el. Ezt megelőzőleg *István király* nevét viselte a szobor. Idővel egymást másolva mind többen írták meg, hogy a lovas bizonyára *Konrád császárt* ábrázolja, sőt végül erről már, mint «a bambergi kutatás biztos alapokon álló eredményéről» beszéltek. De ez határozottan egyoldalú túlzás! Tény az, hogy *III. Konrád király*, az első *Staufi* (kit soha császárrá nem koronáztak) 1152 febr. 14-én, miután már hosszú ideje betegeskedett, 60 éves korában, Bambergben halt meg. Rokonai a család lorchi zárdájában óhajtották őt eltemettetni, de a bambergi papság keresztülvitte, hogy a székesegyházban pihenhessen. *III. Konrád* ugyanis nagy hasznára volt templomuknak, azonkívül a kanonokok jövedelmét gyarapította és egy régi pörben a papság

javára döntött. «Konrád, ha jelleme önállótlanágát nem vennők is számba, vad fiatalságának idején sokáig pártütésben és egyházi átok alatt élt, karddal és tűzzel, különösen Kelet-Frankhonban a templomok és a szegények birtokain irtózatossan pusztítást vitt véghez, ezért vérrel borított kezei nem voltak nagy és áldásthozó tettekre hivatva.» Keresztshadjárata által Konrád bizonyára megbűnhötte azt, amit előzőleg vétkezett, de vajjon elégséges lett volna-e ez arra, hogy számára ilyen kimagasló emlékművet állítsanak, és pedig éppen Bambergben, hová őt életteljes kötelék sohasem fűzte. Ezenkívül a művész előtt műve alkotásakor nem is lebeghetett ennek a királynak a személye! A szobor mindössze egy évszázaddal a király halála után készült. Az egész világ tudta, hogy Konrád gondtól és fáradtságtól, csalódásoktól és gyásztól (sokat ígérő fiát is elvesztette) korán megöregegve, aggastyánként hanyatlott sírba. A lovas pedig egy életbátor ifjút ábrázol, aki előtt aranyfényben tárul ki a jövő! Mindezek az okok Konrád ábrázolása ellen szólnak. Ehhez az eredményhez («valószínűleg magyarországi Szent István és nem III. Konrád») jut el «Általános műtörténelem» című nagyarányú munkájában *Kuhn* is.

Ha legújabbban az a kísérlet történt, hogy a lovast *Vilmos hollandiai királynak* (1247—1256) magyarazzák, úgy az a merészség, mely ezt a felfogást valószínűvé akarná tenni, mindenesetre érdeklődést kelthet. Egyedül találó, hogy hollandiai Vilmos gróf fiatal volt és a művész idejében élhetett.

Sokkal komolyabban veendő *Dehio* nézete, ki a lovast *Szent György lovag*-gal azonosítja. A tudós kutató azt véli, hogy úgy a «III. Konrád», mint a «magyarországi István» és a «hollandiai Vilmos» elnevezés «teljesen önkényes». Ezután a következő, valóban igaz gondolatot fejezi ki: «Templom belsejében, de különösen olyannyira megszentelt helyen, mint amilyen a kórus, világi fejedelemnek emléket állítani ellenkezett volna a messze középkor erkölcsi és gondolatvilágával». Végül azzal fejezi be: «Szent Györgyöt ábrázolják itt. Hiszen a székesegyháznak egyik főszentje is ő! A lovasszobor maga pedig ott áll a Györgykórus bejáratánál!»

Ez a megoldás egészen szép lehetne, de hiányzik minden jel, ami a sárkányölőre engedne következtetni! És ezenkívül, fején a korona! Bár a német műemlékek kézikönyvének érdemes kiadója igyekszik ezzel az ellenvetéssel is szembeszállani: «A korona, melyet a lovas fején visel, nem bizonyítja az ellenkezőt: a messze középkorban a korona viselése nem jelentette föltétlenül, hogy hordozója fejedelmi személy; elégséges magában Bambergben a Mária-fogantatása reliefre utalnunk». Igen, de Máriát éppen a középkorban szeretik a menny és a szentek királynéjaként fején koronával ábrázolni, míg Szent Jörg ezt, mint velejáró ékességet, sohasem mutatja fel.

1905 szeptember 22-én tartották meg Bambergben az «Emlékművek ápolásának hatodik napjában». Ugyanakkor látott napvilágot *Dehio*-nak (ki személyesen jelen volt) főt említett kézikönyve.

Az ünnep védnöke, *Rupprecht* bajor herceg, üdvözlő beszédében többek közt a következőket mondotta: «Ebben az esztendőben Bambergben gyűltünk össze, olyan városban, mely különösen azoknak az időknek az emlékműveiben gazdag, amikor a legjelentősebb német császárok egyike uralkodott itt és amely időkben Bambergből a német erkölcsnek és kultúrájának valóságos folyamata ömlött át határos idegen országokba és ott művelőleg hatott... A rokontörzsű Ausztria is elküldötte képviselőjét, nem kevésbé *Magyarország is, melynek kultúrája a miénkkel ugyanegy alapon áll és melynek nagy királya, István, ebben a székesegyházban nyerte el legfenségesebb emlékművét.*»

Valóban nincsen okunk arra, hogy feladjuk az ősrégi, történelmi és benső kapcsolatok által megszilárdult hagyományt, mely ragaszkodik ahhoz, hogy a dóm lovasa, ha eszményitellen is, de Szent Henrik császár sógorának, Szent István-nak, Magyarország királyának a képmása.

Dr. Senger Ádám fölszentelt püspök.
Németből fordította: gróf Ambrózy-Migazzi Lajosné.

«...IN ME MANET...»

(Jo. 6, 57.)

Ó, én tudom, hogy hol vagyok!

Káprázató fényesség vesz körül,
Magasló csúcsok lendületére hívnak
És szem nem járta völgyek mélyei
Kínálják nékem tiltkukat.
Smaragdos lejtők pompáznak virággal,
Megszámíthatlan szín- s alakcsodát
Tertlenek dús szőnyegként elém
S beláthatatlan, szabad messzeségben
A végtelen fájó gyönyörre hív.

Ó, én tudom, illattal jár a szellő
S mámorba ringat a Végtelen ölén.
Lelket tágit a csúcsok friss fuvalma
S hegygé növeszt a szent hegyek közé.

Ó, én tudom, hogy zene fog körül
Szent dal, amit szó nyúge nem aláz
És Végtelenből Végtelenbe árad
Az örök Vágyinak örök ritmusa
Mit meg nem szürkít katlogó idő.

És tudom, ó, hogy itt a zuhatag.
Az élő vér itt élet gyöngyözik
És aki — boldog — benne elmerül
Szomját elolva többre szomjazik.

Tudom, tudom. Ittam már önfeledten,
Ittam a forrást, illatot, a fényt
És látó szemmel, boldogan pihentem
A hozzám hajló Isten szent ölén.
De most örök tetszése úgy akarta
Hogy megpakuljon mámoros szemem
És változatlan lénye szent csodái
Csak tudhatom, de nem élvezhelem.

Világtalan szemem borús kötésén
A fényözön gyengén sugárik át.
Magasok hívását csak sejlhelem
S a tiltkok völgye vak mélység nekem.
Ködös terhek görnyesztik vállamat
Nem nyílhatik havas szelére keblem
És édes bódulatba nem merít
A Szépség tiltkos, égi illata.

Hiszem, hiszem, de dallamát nem értem
A tiltkos szóból nem zeng értelem
S zúgó vizeknek gazdag partjain
Tikkadtan várom enyhítő vízem.

Ó, én tudom, de béna, vak vagyok.
Ó én hiszem, hiszem!
És tikkadón és támoogyogva is
Hálát dalol szomjúhozó szívem.

Hevesi M. Angelica.

Jöjjetek, harmincas évek!

(Gróf Klebelsberg Kuno könyve.)

E könyv azt igazolja, hogy szerzője törhetetlen lélekkel hisz a magyar jövőben. A magyar politikai élet cselekvő tényezője lévén, kétségkívül a leg-hivatottabb arra, hogy az ország tényleges viszonyainak és nemzetközi helyzetének közvetlen ismerete alapján szóljon nemzetéhez s mint *praeceptor Hungariae* intsen és figyelmeztessen, tanítson és bátorítson. Irói munkásságának tanúsága szerint a szerző számolt azzal, hogy a társadalmi osztályok kiegyenlítődése feltartóztathatatlanul folyik világszerte s folyik lassúbb ütemben nálunk is. A politikai élet irányítói már nem zárkozhatnak el a profanum vulgus elől. Tudomást kell venniük a tömeglélek sajátságairól és végletek közt hányódó ingadozásairól. Tudomással kell bírniok a való élet kisszerűségeiről épügy, mint a nemzet egyetemét foglalkoztató átfogó eszmék arányairól. A modern államférfi a hivatásos orvoshoz hasonlóan, a társadalom ütőerén tartja kezét, hogy a lázas lüktetésnek vagy az elernyedtt vérműködésnek jelenségeit felismervén, a kellő időben közbeléphessen. Természetes tehát, hogy szerepe és feladata hasonlíthatatlanabban nehezebb és bonyolultabb manapság, mint volt a békeidőben. Számolnia kell a megváltozott viszonyokkal. Figyelembe kell vennie a szélesebb néprétegek azon érzületét, mely a vezető államférfiakat nemcsak a parlamentben, hanem a maga körében is hallani kívánja s igényt formál arra is, hogy közvetlenül érintkezzék azzal, akire a Gondviselés sorsának intézését bízta. Ez a szükségesség teremtette meg a *ma* azon miniszterének típusát, aki vezércikkíró, aki tevékeny részt vesz a napi élet politikai, társadalmi vagy irodalmi mozgalmában; megjelenik a rádió előtt is, hogy felvilágosítson és meggyőzzön vagy hogy felvegye a harcot a tudatlansággal és a rosszhiszeműséggel.

Ennek az iránynak képviselője gróf Klebelsberg Kunó is, aki tudatosan nyúl a sajtó útján való felvilágosítás eszközeihez. Bizonyára volt alkalma tapasztalnia, hogy a *quieta non movere* elv szentsége, a megszokás hatalma s az agrárnépek általános konzervatív hajlandósága mind akadályai a gyorsabb ütemű reformtörekvéseknek s aki nem elégszik meg a programgyártás olcsó dicsőségével, hanem valóban alkotni akar, az kénytelen a felvilágosítás és a meggyőzés minden eszközét igénybevenni törekvései hasznos és időszerű voltának igazolására. Gróf Klebelsbergnek rövid három év alatt immár ez a negyedik kötete, mely az ő nagy kulturpropagandáját szolgálja. Ez a négy kötet magában véve is tiszteletreméltó irói teljesítmény volna hivatásos publicisztától is. Tényleges államférfi részéről pedig egyenesen imponáló, főleg ha tudjuk, hogy a szorgalmas író mögött a nagyvonalú kulturális alkotások hosszú sorozata vonul fel.

Már Eötvös megírta, hogy «Magyarország jövőjének kérdése kultúra-kérdés». Ő figyelmeztetett bennünket először arra, hogy a nemzetek nagy versenyében nem elegendő többé «a mult hadidicsősége s a jelen vitézsége». «Részt

kell vennünk — úgymond — a kultúra nagy munkájában, nekünk készülnünk kell a nagy küzdelemre, sietve, mert a küzdelem elkezdett.» Trianon és az elevenünkbe vágó sok trianoni probléma után nem tagadhatjuk Eötvös megállapításainak helyességét. S el kell ismernünk, hogy nem frázis gróf Klebelsbergnek azon, többször alkalmazott meghatározása sem, hogy a kultuszárca ma a tulajdonképeni honvédelmi tárca, mert csak a kultúra fegyvereivel van módunk megtartani azt, amit Trianon meghagyott nekünk s lehet előkészíteni az új honfoglalást. Gróf Klebelsberg szent meggyőződéssel vallja, hogy elkövetkezik az a kor, mely után buzgó imádság epedez százvezrek ajakán. A harmincas évek ködfátyolán át látni is véli a hozzánk kegyelmes sors mosolyát. De ha érzi is, hogy eljutottunk már a mélyponthoz s «egészen mégis előre és felfelé» megyünk, tudja azt is, hogy az előttünk álló út hosszú és fáradságos. Erre akarja ránevelni a jelen és a jövő nemzedéket. Könyve is ezen cél szolgálatában áll.

A könyvben foglalt cikkeknek legjellemzőbb sajátja az erős történelmi erudíció. Minden cikke elárulja, hogy írója az újkori történelemnek egyik legalaposabb ismerője, aki nemcsak mesterien uralkodik a roppant anyag felett, de tökéletesen jártas is az egyes korszakok uralkodó eszméiben; meglátja a nagy összefüggéseket és biztos kezekkel választja ki azokat az analógiákat, melyek cikkeiben a bizonyító anyagot alkotják. Készségesen elhisszük neki azt, amit a történelem forrásszerűségéről megállapít, hogy «az élet nagy mestere, a história, nekünk a múlt és a jelen eseményeinek párhuzamossága révén felvilágosítást, buzdítást, épülést, tanácsokat adhat». Analógiái nem egyszer meglepők, néha talán szokatlanok is, mert ellenkeznek iskolás tudásunkkal, de soha sincsenek ellentétben az igazsággal vagy a valószínűséggel. Az analógiáknak, a történelmi párhuzamoknak a cikkek bizonyító anyagába való beállítása mindamellett nem mesterkéltséget fogás nála. Ugy vannak azok megvalogatva, hogy magától értetődőnek tetszik a reájok való hivatkozás és a velük való bizonyítás. Szívesen el is hisszük neki a levont következtetéseket, mert minden sorából az a törekvés tűnik ki, hogy — Eötvöst idézve — emlékezzünk, elmélkedjünk és emelkedjünk.

A nemzeti öntudat ápolása, a nemzeti önrzet erősítése anélkül, hogy hiúságunknak hízelegne és mindenek felett multunk megbecsülése és nagyjaink kegyelettel és megértéssel teljes megítélése, amit főként a kötet két legbecesebb darabjánál, a Tisza Istvánról és a Bethlen Gáborról tartott beszédek-nél látunk, azok az irányelvek, melyek Klebelsberget, az írot jellemzik. S valljuk meg, magyar történetírónak egyéb irányelvei alig lehetnek. Szórol-szóra aláírhatjuk, hogy — őt idézve — «vissza kell utasítani minden olyan történelmi beállítását, amely a magyarság hibáit úgy hánytorgatja fel, hogy szinte kihallatszik a gúny vagy épen a káröröm kaján szava. Berzsenyi és Széchenyi ugyan-csak ostromozták népüket, de szavukból kiérzik, hogy belsőleg véreznek a magyarság hibáinak felismerésén. Ezért ahhoz a szent tollhoz, amellyel a magyar történelem íródik, csak az nyúljon hozzá és csak annak van joga ahhoz is, hogy nemzetének fájdalmas igazságokat mondjon a szemébe, aki mélységesen szereti ezt a bűneiben és hibáiban is nagyszerű népet».

A változatos tartalmú kötet a magyar kultúra fogalmának szinte egész komplexumát felöleli. Egyetemi és népiskolai kérdések, a művészeti élet, a nemzetnevelés és a tudománypolitika problémái egymást követik benne. Éles megfigyelés, a kérdések új beállítása, meggyőző okfejtés, fordulat, eleven stílus és a tárgy fölött való abszolút uralkodás jellemzik valamennyit. Szívesen is olvassuk cikkeit, mert okulunk belőlük s megnyugtatóan bennünket. Szerző

optimizmusa észrevétlenül hatalmába ejti az olvasót. Analogiái még a sötéten látókban is felébresztik a kételkedést a lemondás sivár álláspontjával szemben s meggyőződéssé érlelik bennünk azt a hitet, hogy eljő az az idő, amikor a fel-támadást megünnepelhetjük. A kötet úgy, ahogy van, remények és kétségek közt vergődő korunk hű képe s mint ilyen értékes adat a Trianont követő évek történetéhez, melyet egy boldogabb idő történetírója meghatott lélekkel fog egykor lapozgatni.

Lukinich Imre.

Reményik Sándor.

Mint rejtélyes ködoszlop világít nemzete előtt. Arcát nem ismerik s lényege kisiklik a magyarázó szavak közül. Különös vezér: legszívesebben magános tájakon bolyong. Szokatlan költő: több mint tíz kötet sikere után ma is tele kétellyel önmaga iránt, akár a legszerényebb kezdő s akkora szigorral ítéli meg művészetét, mint aki elől egy pillanatra sem tűnik homályba a legmagasabb eszmény.

Mikor 1918-ban kiadja első kötetét, már világszerte válságba jutott a líra. Más műfajok felé terelődött az érdeklődés. De ő áttöri a közönyt. Senkinek nincs élő írónk közt egyetemesebben tisztelt neve. Homlokán nemcsak a költő és hős babérja, hanem a martirok glóriája is ott lebeg. Az ő számára a megnyilatkozás sem öröm, hanem halálos, kényszerű viadal a konok, ellenkező anyaggal. S mégsem mérhető hozzá termékenységben egyetlen mai lírikusunk sem. Lelke csupa seb, idegei kinzottan sajganak, mégis sorsunk legveszélyesebb vártájára áll, millió rémlátás és a rémeknél is kegyetlenebb felelőség zsák-mányául.

Hol ennek a sok ellenmondásnak a nyitja?

Legújabb kötetének címe: *Szemben az Örökméccsel*. Lehetetlen a szerzetesre nem gondolnunk, aki komor derűvel térdel a szent láng előtt. Ez a parányi csillám a kiolthatatlan égi tűz jelképe, s amint Reményik — szívében az élet visszanyilalló sebeivel — belémered, üzenetet hall zengeni, ama legmagasabb lét szavát, ahol otthonosabb, mint a «reklám-fényjelek» közt, a «világ torkában lüktető láva» salakos örvényei mélyén.

Aszkéta-lélek ez, inkább, mint bárki Ady nagy lírikus kortársai közül, akik sorra belekényszerültek a lemondásba, mert az élet minden forró való-ságát, el nem lohadó lázát, szerelmét, mámorát, sikerét Ady ragadta magá-hoz. Ezek a költők mind individualisták s köztük ép a tárgyi világra legszéle-ssebben táruló Babits teszi az ismert vallomást: «A mindenséget vágyom versbe venni, de még tovább magamnál nem jutottam. S már azt hiszem: *nincs rajtam kívül semmi*». Az ifjú Babits életellenessége. Juhász Gyula szerzetes-magánya azonban gyökeresen más attitűd, mint a Reményik aszketizmusa. Az ő első kötetének, a *Fagyöngyök*nek alapvető vallomása: «Akarom: fontos ne legyek magamnak». S ez már az új lírikus nemzedék vallástétele. Fontos önmagának, mert alaplényege szerint ő is individualista, de akarja, hogy ne legyen az. Babitsék konfliktusa: élet vagy művészet; a Reményiké: én vagy mindenki.

Nemcsak magával számol le a *Fagyöngyök*ben, hanem az érzékek világá-val is. A Tér «behavazott pusztaság», az Idő «örök hóesés»: íme, e fiatal költő víziója a Mindenségről. Nincs benne semmi Ady képeinek ízzó léletszerűségéből, Babits kísérteti pontosságából, Tóth Árpád tökéletes plasztikájából, sem Kosztolányi harsány, friss színeiből. «Hópelyhek az én álmaim, Fehérek, hala-

ványak» — mondja e korszak egyik legjellemzőbb darabjában. De ez a sok halvány pehely óriás halmokká tornyosul :

És akkor, mintha Istenek
Örök párbajra hínák :
A feneketlen mélybe lenn
Döngenek a lavinák !

Mennyire benne van ebben az egy versszakban az egész költő, formavergődéseivel, váratlanul kisüvöltő erejével, mennyire benne azzal a hatalmával, hogy egy természetrajzi képnek, egy költői közhelynek reveláló jelentést tud adni. Örök párbaj Istennel ! Ez a Reményik-líra főtartalma. Egyáltalán, a *Fagyöngyökben* már ott található ennek a költészetnek minden lényeges eleme. Az író ekkorra teljesen tisztázta viszonyát a világhoz, önmagához és művészetéhez. Nyoma sincs nála a filozófus költők szokott kiegyensúlyozottságának, önelégültségének, amelyet irodalmunkban Komjáthy mutat legegységűbben. A Reményik sorsa valóban : állandó párbaj : a világgal, önmagával és művészetével, örök párbaj Istennel.

Mit akar? Független ember, olyan módon rendezheti be az életét, amint legjobbnak látja. Felrevonulhatna a piac rikácsolása elől a havasok ájtatos csöndjébe, a szellem hús szépségei közé. Mégis, ez csak ritka pillanatokban jut részül neki. Nem az élvezet a küldetése, hanem a küzdelem. A rombolás üli orgiáját, az anyag brutálitása soha nem volt szembeszökőbb, fölháborítóbb, mint az ő indulása táján. Most látni meg a dolgokon az isteni ideák átsugárzását, észrevenni, hogy a rettentő ármádiák hömpölygő tűzóceánjának katonacsöppjei «külön-külön halk, bús pásztortüzek» : ez méltó emberi föladat. Nem fölületes optimizmus, nem a kívüálló, a kíváltságos páholyfölnye. Reményik idealizmusa a megrendülés óráiban a Teremtövel is szembefordul, «hogy így alkotta meg ezt a világot».

Csoda-e, ha ép az ő lelkéből sikolt aztán elő olyan döbbenetes erővel a szétmarcangolt ország halálos jaja? Szépség, jóság, igazság vagy akár csak az igazság földi helytartója, a jog, került-e durvább erőszak talpa alá valaha? S tiltakozott-e ellene bátrabb, keserűbb férfiszó, mint a Reményiké? Úgy érzem, ezeket a verseket még nem lehet a kritika közömbös műszereivel mérce-sikélni. De utalnom kell lélektani gyökerekre, írójuk idealizmusára, mely — harcban az egész anyagi világgal — követeli az eszmények érvényesülését. S annyit legalább is meg kell állapítanom, hogy ami ezeket a verseket oly kivételes magasságba emeli a kor hasonló termékei fölé, ép ennek a lelki-alkatnak a kisugárzása. Ez teszi egyénivé, élményszerűvé azokat a mondani-valókat, amelyekhez a legtöbb költő annyira általános szempontból nyúl hozzá, hogy széthull a kompozíciója, mint a tapasztalatlan rajzolóé, aki a látókör túlszéles szeletét akarja rögzíteni.

Reményik minden vershez szereti jóelőre körülhatárolni magát, a való-ságnak bármily jelentéktelen elemével. Ebben a tekintetben nem válogatós, hiszen a realitás csupán kontúrokat ad neki. Őt csak az örök eszmék érdeklik, melyeknek röntgenfénye egyformán szürke folttá mossa a vén koldus s a leg-tündöklőbb ifjú nő testét. Mindjárt első kötetében leszámol a föld örömeivel. Népe fájdalmának terhét az önfeláldozás boldogságával veszi magára. A veszély csak fokozza elszántságát, de a feléaradó siker elcsüggeszti. Már 1923-ban ezt írja Erdély népének :

... tudnod kell, hogy miként viaskodtam,
 Hogy remegtek a gyöngye idegek!...
 S mibe került, hogy hajókötelek-ké,
 Acélsodronyokká meredjenek
 A kényszerűség nagy pillanatára!...
 Hogy azután a hitevesztett lélek
 Mint csüggedt virág, roskadjon magába.

S hogy ez nem futó hangulat, mindenki tudja, akinek csak egyetlen Reményik kötettel találkozása volt 1920 óta, mikor a *Csak Így* című gyűjteménye megjelent. Amily nyugtalanul menekült önmaga elől a nemzeti tragédia viharhullámai közé, most époly riadtan zárkózik vissza egyéni fájdalmaiban. Ez a kötet a szerelemmel számol le.

Add a kezed ; lenn lakodalmas nép,
 Mirtusz menyasszonyfőn ;
 A mirtuszt édes, irigyled-e még
 Itt, e kopár tetőn?

Add a kezed, itt fenn, hol semmi sincs,
 S a zuzmó tengve él,
 A lelkünket a nagy csend összehajtja,
 Mint két ágat a szél.

Egy másik vers még nyiltabban beszél : «Nem trubadúrnak jöttem én ide, S nem küldtek engem rózsáligetek». Milyen örömet tépi ki magát az emberek közül. Fől, a rengetegbe, a szemérmes sziklák közé, *Vadvizek zúgását* hallgatni. Ebben az 1921-iki kötetben különösen jól megfigyelhető Reményik alakításmódja. Látszatra tiszta természetfestés, amit csinál, afféle *paysage intime*, a legegyszerűbb szavakkal s a legegyszerűbb formákban, melyek, távolról felelgető rímeikkel, már erősen közelednek a szabadvers felé. Minden szó azonban kezdettől valami titkos jelentést kap, az egész igénytelen kép magasabb dimenzióba kerül. Sokkal közvetlenebb benne a hangulat, hogyszem allegóriának minősíthetők, szimbólumnak viszont csaknem túllógikus, anélkül, hogy rajtakaphatnók a költőt, mikor és hogyan vetíti át érzéki benyomását eszmei síkba. Egy példa talán világosabb lesz, mint minden magyaráztatás :

A holt fenyő *pirosba* öltözik.
 Ha látsz egy foltot,
 Egy rozsdavörös foltot
 A haragos-zöld tenger közepén :
 Ereszd le messzekémlő látcsöved,
 S mondj egy imát a holtak üdveér'.
 Az a halál.
 Nem a lomberdők szelíd őszi dísze,
 Amelyre új élet következik.
 Ez a pirosban ünneplő halál,
 Ez a dacos halál,
 Ez tudja már, hogy nincs feltámadás.
 És mégis áll,
 Halott bajnok az élő katonák közt.
 Mivel másutt nincsen számára hely.

Ez az igénytelenül hangszerelt költemény, ebben a szilárd, egyszerű szerkezetben, az érzés, eszme és kép olyan tökéletes egységét mutatja, hogy csak

atombontással lehetne alkotórészeit szételemezni. S ez a hármas összefonódás Reményik legegységibb sajátja. Ekkora mértékben nem is sokszor sikerül neki. Hozzá tartozik az ő tövises útjához, hogy a kifejezésért is folyton vergődve kutasson. Már a *Fagyöngyökben* ezzel a panasszal fordul Vajda János szelleméhez: «A szót, mely másnak oly csengőn, simán jó, Mi törjük, mint a búzát a malomkő».

Olyan mély élménye, annyira állandó izgalma az alkotás, hogy külön kötetet adhat ki az effajta ihletű versekből: *A Műhelyből* (1924) címen. A vérbeli költőnek az a végzetes adománya szüli ezeket a darabokat, amely minden életnyilvánulásról számadásra kényszeríti, mert csak alkotásaiban él igazán. Nincs is a magát mindig legmagasabb erkölcsi és művészi normák szerint ítélő, s mindig *elítélő* Reményiknek nagyobb tévedése, mint ahol azt mondja, hogy válogat az érzései közt és csupán azokról énekel, amelyeknek nemeslevelet adott Isten. Ha volnának nemtelen érzései, *lényeges* érzések, époly őszintén gyónna róluk, mint sorsának arról a tragikumáról, mely folyton a közösség szenvedéseinek tolmácsolására kényszerül, bár magánosságra született s individualista lelkiakata állandóan birkózik a kor kollektív igényével.

Inai szakadoznak a felelősség súlya alatt. Menekülni szeretne a prófétaság terhétől. De nem az a harcos ő, aki el tudná hagyni őrhelyét. Iszonyú kötelesség! Néha a műzsák vére szomjaznak — panasolja egyik legegységibb versében. Követelik, hogy a költő ölje meg önmagában az embert, hitével, szerelmével, egész nyugodt, tiszta életével. S ő vállalja ezt a fölládozását önmagának: «költő és pap és hóhér egyszemélyben».

Reményik következő kötetei (*Egy Eszme Indul*, 1925; *Atlantisz Harangoz*, 1926; *Két Fény Között*, 1927) egy gazdag ihletű, örökké tusakodó lélek drámájának új meg új mozzanatait ábrázolják, az alkuvástalan idealizmus harcának ezer izgalmas fordulatát. S ez a harc, ez az eldönthetetlen párbaj a Mindenséggel folyik tovább legújabb kötetében is. *Szemben Az Örökméccsel*, szent kegyetlenségű flagelláns, lankadatlanul ostorozza magát, a remete bizonygásával fut az élmény elől s a pesszimista keserűségével hirdeti a világ hitvány-ságát. Milyen ős mélyekből tör föl ez az élettagadás! Míg a szülők tehetetlenül találgatják, mi baja síró gyermeküknek, ő tudja: «az élet fáj neki». S az őszi másodvirágzás ilyen gondolatokat súg a fülébe:

Virág, virág,
Virág az őszi gyümölcsfákon:
Te vagy az igazi.
Mögötted nincsen kiábrándulás.
Semmit sem ígérsz és mindent megadsz.
Az ígéretet megveszi a fagy,
Az ígéretet elveri a jég,
Az ígéretet aszály perzseli.
Te mindent adva, és semmit ígérve,
Ragyogva hullsz a tél örök ölébe,
Céltalan szépség, lenge-karcsú álom.

Virág, virág,
Ritka virág az őszi gyümölcsfákon.

Ez a haláldicséret mégsem a reménytelenség dala s ez a költészet végelemzésben nem pesszimista. Az emberek könehéz szíve — mondja Reményik —, ez a millió formátlan, otromba, esett kő összeáll templomfalakká, s halkan

dobognak a falakban. «Külön dobban meg minden kicsi kő, És mégis-mégis egy ütemre vernek, Egy óriási templom-dobbanással». S költőnk lírájának ez a végső szava. Ahhoz azonban, hogy ezt a hitet igaz jelentőségében fölfoghassuk s értékelhessük, alá kellett villantanunk a szakadékokba, ahonnan Reményik áh tata fölszárnnyal és szent nyugalma szerteárad. Ha egyoldalú voltam életküzdelmeinek, meghasonlott lelkialkatának hangsúlyozásában, szándékosan tettem, hogy a köztudat klasszikus, vigasztaló, gyógyító Reményikje mellett jogaihoz jusson végre egyéniségének kevésbé ismert arca, a romantikus költő is, a tragikus ember, akit ő annyira elsősorban érez önmagának, hogy új kötete végső versének bizonyosága szerint ismét menekülni akar tőle, a beteg világ testvér-közösségébe, hogy haldokló őszi légyzümmögés helyett lehessen megint csillagok közönyét riasztató, harsány kiáltás.

Esztétikai szempontból ez az új kötet még mindig fölfelé mutat. Zenéje folyton teltebb, régebbi zilált töredezettsége pedig ma már csak elvéve fordul elő. Akad ugyan néhány kiérleletlen vers itt is, mint *Az örök liften*, melynek bevezető szép sorai túldimenzionáltan hatnak a közepes folytatáshoz, van egy-két ötletre épült darabja, mint az ellentét primitív kacsalában forgó *Mi ez?* Az aránytalanul nagyobb többség azonban súlyos, érett líra, melynek legízesebb gyümölcsei közül hadd említhessem még befejezésül, a fent idézettek mellé, *A gyermek* című ciklust, melynek különösen első és negyedik darabja szép, továbbá a *Bethesda partján*, *A fordító*, *Az álarcos magyar* bűgő dallamát s a *Döntő pillanatot*, ezt a szimbolummá növelt gyermekemléket, melyben talán legfeledhetlenebbül villan elénk a *gát*, az ezer gátlással terhelt Reményik költszetének ez a folyton visszatérő motívuma. A tízéves fiú hintázik az augusztusi csillagok alatt, mikor az első, döntő látomás a lelkére zuhan.

... szemem, mint a halotté, fennakadt ...
 A csendben, messze, harsogott a gát,
 Elénekelte az én életem
 Egyetlen, örök szerelmi dalát.
 Ó, szép volt akkor farkasszemet nézni
 Ezer szemmel a régi éjtszakán,
 Azóta mindig ezer szembe nézek,
 És fennakadok millió csudán.
 Ezer szemével, tündöklő szemével
 Akkor megáldott, — s megrontott az ég:
 Egy szempárba egészen elmerülni
 Azért nem tudtam eddig soha még.

Juhász Géza.

Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete.

(Tudományos rendszerezés. Első kötet: A magyar irodalom a középkorban. Bpest, 1930.
 A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása. 769. l.)

A magyar szellemi élet fejlődésének olyatén bemutatása, mely a reánk maradt írott emlékek alapján az egyéni és kollektív lelkiség fokozatos kialakulását a maga teljességében szemléltesse: a legszebb tudományos feladatok közé tartozik. Nem könnyű dolog ez, ha meggondoljuk, mily fogékonyságot s egyben mily széles látókört és átfogó képességet föltételez a kutató részéről. Ezenkívül azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a mi viszonyaink között a tudományos munkálkodás, még az egyéni rátermettség esetén is, csak mint a hivatali elfoglaltság mellett fennmaradó energiák foglalkoztatása jöhet számba s ennek

bizony sok egyéb körülmény szab határt. Nyilván ez az egyik magyarázata annak, hogy Toldy Ferenc, Bodnár Zsigmond és Horváth Cyrill nagybecsű kísérletei után a Beöthy—Badics-féle Képes Magyar Irodalomtörténet s a Műveltség Könyvtárabeli hasonló tárgyú összefoglaló mű is csupán több dolgozó-társ bevonásával, tehát egy *szerkesztett* munka alakjában igyekezett az addigi hiányon segíteni. Az a sajnálatos tény, hogy élő irodalomtudásaink egyik legkiválóbbjának, Négyessy Lászlónak jól ismert, essayszerű kitűnő cikkeiből nem kerekedett ki a várva-várt összefoglalás, részben bizonyára szintén a fenti okra vihető vissza.

De az egyéni kezdeményezők mellett a M. T. Akadémia sem maradt tétlen. Még 1890-ben Semsey Andor bőkezű adományából díjat tűzött ki egy tudományos magyar irodalomtörténet megírására. A kétszer (1895, 1902) meddőnek bizonyult határidő lejártával, a harmadszor (1907 szept. 30-ra) kihirdetett pályázat eredményeképpen a háromezer aranykoronás jutalmat, az akkor Jászberényben működő fiatal tanár, *Pintér Jenő* nyerte el, noha a pályázattól megkívánt műből a határidőre csupán az 1711-ig terjedő rész volt benyújtható. Ez az 1909-ben nyomtatásban is megjelent két kötet a rávonatkozó bírálat szerint igen biztató ígérétül szolgált a folytatás értékére nézve.

Az anyagot egészen 1831-ig ismertető további két kötet (1913) csak fokozta a szerző képességébe vetett hitet. Sajnos, az 1914-től 1918-ig tartó világháború megakasztotta az eredeti tervzet szerinti folytatás kiadását, bár a mű ötödik és hatodik kötete 1921-ben már készen volt.

Az előző kötetek megjelenése óta eltelt idő s a megváltozott gazdasági viszonyok és kulturális szükségletek miatt a szerző jobbnak látta a befejező rész kiadása helyett az egész anyagnak — két kötetbe sűrítésével — egy tudományos kézikönyvben való közzétételét. Ez meg is történt (1921) s az egyidejű, magas színvonalú kritika a művet korszakos érdeműnek és a maga nemében minden további kutatás nélkülözhetetlen segédeszközének mondotta.

A nemes becsvágytól sarkalt szerző azonban nem hagyott fel eredeti tervével sem. Közben ugyan jeles iskolai kézikönyvekkel és a művelt közönségnek szánt nagyobb áttekintésekkel évről-évre gazdagította az idetartozó szakirodalmat, de csodálatos munkabírása arra is módöt talált, hogy a multunk egész szellemi örökségét felölelő művét az első összefoglalásra emlékeztető széles alapokon folytassa. Így jelent meg most, húsz évvel a diadalmas pályakezdés után, az 1921-inél is terjedelmesebb és részletezőbb feldolgozás első kötete, mely már külső arányaival is sejteti a benne rejlő anyag gazdagságát.

A tudományos mű értéke azonban nemcsak az anyag bőségétől, hanem a feldolgozás mikéntjétől is függ. Az új könyv e tekintetben sem fog csalódást okozni.

A tárgyilagos bírálat itt elsősorban a rendszerezés alapelvei után érdeklődik; azok után a fogalmi megállapítások után, melyek az irodalmi jelenségek vizsgálatánál követett eljárást irányították. Ezek ismertetése bizonyára azért maradt el, mert a szerző módszere oly egyszerű és világos, hogy elméleti kifejtésére nem is volt szükség. Már a bekezdő fejezetekből kitűnik, hogy alapelvek dolgában a munka ahhoz a felfogáshoz igazodik, mely szerint az irodalom korok szerint változó fogalom s a szellemtörténetileg rekonstruálható szintézist meg kell előznie a számottevő tények pontos megállapításának és leírásának.

Ez állásponthez híven a tizenhatodik század első harmadáig haladó szerző

anyaggyűjtésében a lehető legszabadabban jár el s mindössze a területi határt és az írónál az állami kötelékhez tartozást veszi figyelembe; egyébként a magyar nyelvű termékek mellett gondja van a latin nyelvűekre is, sőt függelékül a középkori hazai német irodalom ismertetését sem mellőzi. Ily módon, e századok szerinti nagyszabású összefoglalás, az említett korra nézve szinte az egész magyarországi irodalom történetének tekinthető.

Ami a munka további berendezését illeti: anyag tekintetében lehető teljességre, szerkezetében arányos tagoltságra, előadásában pedig minden kétséget kizáró világosságra törekvés jellemzi.

A pogánykori magyarság szellemi állapotának bemutatása után, a tizenegyedik századtól kezdve (amióta már adatszerűleg ismerjük irodalmunk művelőit és emlékeit) egészen a tizenhatodik század első harmadának végéig: hat főbb fejezetsorban tárgyalja az egyes korok irodalmi életének nyomait. E részek mindegyikének élén kisebb-nagyobb szakaszok az illető század történeti hátterét mutatják be, kellően hangsúlyozva a kor lelkiségére fényt derítő mozzanatokot s élesen kiemelve az egykorú irodalmiság személyi és tárgyi vonatkozásait (szerzetesrendek, könyvtárak stb.). Azután előbb a magyar, majd a latin irodalom termékei kerülnek szóba, fontosságukhoz mért részletezéssel s gyakran érdekes idézetekkel (pl. Szent László király levele stb.) szemléltetve arra érdemes sajtáságaikat.

Tudományos szempontból megbecsülhetetlen szolgálatot jelent itt az egyes kérdésekhez fűződő hozzászólások időrendi, hiteles ismertetése és eredményeiknek összefoglalása, továbbá az egyes szakaszokat állandóan követő, megrostált bibliografia. Az utóbbira főképp a ténymegállapítások helyességének ellenőrzése és a további kutatás megkönnyítése végett volt szükség. Ugyanezt a célt szolgálja a részleteiben kevésbé tárgyalható anyagnak könyvészeti utalással kísért csoportosítása, mint például a 413—7. lapokon a tizenötödik századi nyelvemlékeké, vagy a 636—666 lapokon a tizenhatodik századi hasonló termékek különböző szempontok szerinti egybeállítása.

Az így, gondosan tagolt rendszerezést követi a kétes hitelességű szövegmegmaradványokra, szövegahamisításokra, téves személyi adatokra és a magyar kapcsolatú idegen írókra vonatkozó tájékoztatás, amely természetesen számos eddigi félreértést és bizonytalanságot szüntet meg. A tárgyalt anyagra való rövid visszapillantás után (az egész nagy korszakot illető szellemi búvárkodás) végső tanulságait a szerző a következő tömör megállapításban foglalja össze:

«A középkori magyar irodalmi törekvések úgyszólván teljes egészükben a katolikus papság buzgóságának köszönhetőek. A világi papok és szerzetesek a nyugati szellemi törekvések sok kincsét áthozták a magyar földre. Mátyás király koráig úgyszólván mind elpusztultak ugyan a magyar nyelvű könyvek, nem maradt fenn sok a latinnyelvű kódexekből sem, azontúl azonban egyre sűrűbben jelentkeznek a magyar irodalom útjelző maradványai... Nem volt ez a szellemi élet gazdag és virágzó, de nem volt sivár és terméketlen sem. Mire építhettek volna a mohácsi vész után következő nemzedékek, ha a magyar nyelvnek és magyar irodalomnak névtelen középkori hősei — a magyar prózai stílus és verselés úttörői — meg nem alapozták volna a szellemi művelődés jövőjét?»

Az itt közölt idézethez hasonló, közvetlen, világos előadás jellemzi az egész könyvet elejétől végig. A részletekre is kiterjedő szakbírálat bizonyára tüzetes vizsgálat alá veszi majd az anyagelrendezésben és tárgyalásban érvényesülő szempontokat s lehet, hogy egyes mozzanatok problémátörténetében kifogá-

solni fogja a legelső feldolgozástól eltérő tömörséget, de annyi már most is bizonyos, hogy a munka mai alakjában a művelt közönség soraiban több olvasóra fog találni, mint a régebbi, utalásokkal és jegyzetekkel súlyosbított, inkább a szakemberekre tekintő előadásbeli forma.

A könyv bevezetéséből is látni, de a föntebbi rövid tájékoztatóból is megállapítható, hogy a szóbanforgó újabb rendszerezés merőben más elgondolás szerint jött létre, mint a szerző azonos tárgyú, előbbi munkái. Meglátszik rajta az időközi kritikák figyelembevételével s elterjedtségét valószínűleg ez a körülmény is kedvezően fogja befolyásolni.

A tárgyalt anyag feldolgozása főképp a ténymegállapítások pontosságára törekszik, de emellett az érdekkeltés fontosságát sem téveszti szem elől, miáltal a történeti távlatú jelenségek még a laikusok számára is könnyen megközelíthető szellemi élvezet tárgyává alakulnak. E pontra nézve azonban, mintha itt-ott némi kénytelen engedményt is látnánk némely, más szempontok rovására. Mert igaz ugyan, hogy a fejlődés sokfelé ágazó szálainak összefogása a tények pontos ismerete előtt nem járhat sikerrel, de azért nem ártott volna helyenként *több szóval* is rámutatni arra, hogy a mi középkori szellemi életünk változásai hogyan függenek össze az európai szellemi áramlatokkal. Bizonyos, hogy a szerző maga is tudta ezt, de a «több szó» esetén a könyv méretei is nőttek volna; innen: a kénytelen engedmény. A szerkezet világosságára való törekvés egyik erénye a szerzőnek. Kérdés azonban, hogy nem túlzás-e ennek érdekében a jelenségeket annyira elkülöníteni, mint e műben látni? Bár ez eljárás gyakorlati haszna némi kárpótlás lehet azok számára, kik az elaprózástól a fejlődés egységének szemléletességét féltik.

Nagy érdeme a műnek az a szinte személytelenségig fokozódó tárgyilagosság, mellyel a szerző a gyakran vitás kérdéseket ismerteti. Kiténik ez abból az eljárásból is, mellyel a néha homlokegyenest ellenkező nézeteket egymás mellé állítja. (Pl. az Anonymus-kérdést illetőleg a Melich—Hóman—Jakovich-félel szemben a Karácsonyiét.)

Ez a meggyőző tárgyilagosság csak egy ponton, a legelső magyar bibliafordításról szóló fejezetben halványabb a szokottnál; amikor t. i. a könyv véglegesen leszámol e nevezetes emlék huszita eredetét vitató föltevessel. A kérdés kategorikus elintézése mellett, az olvasó itt is szívesen venné a másik álláspont érveinek részletezőbb bemutatását.

Ugyanígy az sem lett volna hiábavaló fáradság, ha a századok szerint ismételt szöbáhozott *népköltésszettel* kapcsolatban e gyűjtőfogalom értelmezése is erősebb távlatú megvilágítást nyer. Nyilvánvaló ugyanis, hogy e korban, mikor a meghonosuló írásbeliséggel szemben a nemzeti hagyományok — szélesebb körben — csak a szóbeliség útján érvényesültek, az így előálló irodalmi élet primitívsége dacára sem azonosítható az átlag köztudat szerinti népköltéssel. A részletezőbb magyarázat elmaradása itt is abból a kényszerű tömörségből ered, mely miatt a nagyszabású szintézisek részletkérdései olykor a könyvészeti utalásokba szorulnak. A szerző böles ökonomiáját dicséri, hogy e részben is mindig megtalálja a helyes középutat. A föntebbi óhajszerű észrevételek is olyanok, hogy alig érintik a könyv értékét.

Elfogulatlanul megállapítható, hogy a magyar középkor szellemi életének Pintér Jenő most megjelent művéhez hasonló méretű és tudományos megbízhatóságú áttekintése az időszerint nincs és eddig sem volt. *A korszakos jelentőségű* munka az előző feldolgozások tárgyi értékeit a tudomány újabb ered-

ményeivel kiegészítve nyújtja, s a multhoz képest haladást jelentő, vonzóbb előadásban teszi közkinccsé. Oly teljesítmény ez, mely a szakirodalom és a művelt köztudat részéről egyaránt hálaóra számíthat. Ez a felfogás különben, a tény történeti fontosságának megfelelő, ünnepélyes keretek között is kifejezésre jutott azokban a szép szavakban, melyekkel az erre legilletékesebb tudós, Négyessy László, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke, Pintér Jenő nagybecsű művének elkészülését a nevezett Társaság 1929 dec. 14-iki ülésén a M. T. Akadémiában bejelentette.

Baros Gyula.

Muraközy Gyula: A prédikátor könyve. (Tanulmányok, előadások, prédikációk. Kecskemét, 1929. Kultúra-könyvkereskedés kiadása.) Vannak könyvek, melyekben már az első lapon a lelkünkhöz tapad egy szó, egy kifejezés vagy mondat s az egész olvasás alatt velünk marad. Állandó kísérőnk, sokszor felvilágosítónk és irányítónk, néha pedig az összegező szerepet vállalja magára. Biztos lábbal járunk a könyvben, van mire támaszkodnunk s nem egyszer legerősebb bizonyítéka annak is, hogy az írói erő sem imboldog, hanem egyenes lépésekkel halad a mondanivaló végéjéig felé. Ilyen kifejezés Muraközy Gyula irodalmi tárgyú tanulmányaiban az «evangélium esztétikája». Talán nem is először találkoztunk vele e lapokon, tartalmát átélhettük másutt is, ezt főlegesen most itt ellenőriznünk, de észre kell vennünk már tanulmányainak első sorai után, hogy számára e kifejezésben oly irányító tartalom van, mely igényt tarthat az irodalmi jelenségek új értelmezésére. Elv az elvi konokságtól mentesen, magaslati pont, ahonnan nemcsak átlátjuk, hanem ki is tágítjuk a lát-határt.

Ez az evangéliumi esztétika a legösszetettebb és legfelelősségteljesebb kérdést teszi fel az irodalmi mű előtt. Mennyit tükröz vissza az örökkévalóságból? Igaz és szép misztikus eggyé-olvadása ez az örökkévalóság a felénk néző Krisztus-arcon. «A szépség milyen új márványszobrával szépítetted — kérdi az írói mütől —, az igazság milyen új bazaltoszlopával erősítetted azt a lelki székesegyházat, amivé a pusztá világot átépíteni akarjuk, amit a mi Mesterünk Istenországának nevezett?» A vitázó analízisnek, a tudományos székszisznek tisztelettel és alázattal kell megállnia ez előtt az elv előtt és csak azt kérdezheti, tud-e ez az elv Muraközy Gyula ajkán olyan búvóserejű Szézá-m-szóvá lenni, mely kincsházak zárait pattantja fel s a nyitott ajtókon át drágakőragyogást

villant felénk. Annál inkább feltolakszik ez a kérdés, mert láttuk már ezt az elvet jóhiszemű, de tétova kezekben, melyeknek minden mozdulata egy-egy csodálva-féltve őrzött írói remeket söpört le az asztalunkról. Visszatettük a megtaposott könyvet a helyére, de a hitünk lesiklott az evangéliumi esztétika kristálytalapzatáról. Muraközy Gyula könyvének szorosán irodalmi érdekű hat tanulmánya biztos ejtéssel mondja ki a hétpecsétű lakatot nyitó Szézámot.

Az evangéliumi esztétika bátorra tesz. Muraközy Gyula mer felfedezni. Elhatol az irodalom olyan területeire, melyeknek határán szinte a legutóbbi időnkig visszariadva állt meg épen a vallásos gondolat. Így lesz nála Ibsen, Arany János és Shakespeare testvére s munkái «a lelkiismeret hősköteményének egymással összefüggő darabjaivá». Nem lesz kisebb a zseni az evangéliumi világnézet tükrében, sőt — ez a másik vonása az evangéliumi esztétikának — a már elismerteket is többnek látjuk. Muraközy Jókai-tanulmánya illusztrálja ezt a legteljesebben. A szokványos Jókai-arc, a szelíd bölcs, a délibábokat építő örök gyermek, a nagy romantikus mesemondó, a nemzeti narkotikum mutatja meg általa igazabb oldalát, «tóvá leszen vándorló, szomjas népe számára, hogy a csillagokat akkor is lássa, ha fáradtan lehajtja fejét». A Jókai-hősök sem a csapongó és telített fantázia teremtményei csupán: rejtőzködő énünk ők, nem azok, akik vagyunk, hanem akik leszünk, vagy akik lehettünk volna. Termékeny és új asszociációkra is indító ez az evangéliumi esztétika. A magyar végzet nagy törvényei ismer-szenek fel Arany Toldijában, Attilájában és Csóri vajdájában. A «tragikus magyarság» Ady Endrével kapcsolatos megfogalmazása nyúl vissza itt a mult gyökeréig, nem az érdeknélküli analízis, vagy a nemzeti borongás retorikai színei kedvéért, hanem hogy megmutassa az új nemzeti élet alapjait.

Attilának, Toldinak és Csóri vajdának kell találkoznia ennek az új életnek a nevében, feladatunk annak a megoldása, hogyan lehetnek a harc, melynek díjával az élet adós marad, az alkotás, mely önmagában hordja végezetét, a képzelet, mely álomból születik, testvérekké. Az irodalmi tanulmány biztos lendülettel emelkedik itt fel az indulási pont fölé s az egyetemes nemzeti élet útmutatójának jogos szerepét veszi magára.

Ugyanígy megkereshetnénk tanulmányaiban és beszédeiben az evangéliumi hazafiság, az evangéliumi szociológia és pedagógia eredményeit. Itt is vannak felfedezések, többletlátások és útmutatások. Kereshetjük írói erejének fővonásait, a dialektikus párhuzamosságot, mondatvégre tolt vilámszerűen becspapódó képeit. Néhol hézagokat is vehetünk észre. A jó és rossz, a morál e két ellentett pólusán álló párhuzamosság a negatívnak felismert oldalt sokszor leegyszerűsíti, tudjuk, hogy a kontraszt kedvéért, de az igazság is szenved általa. Ilyen dialektikus egyszerűsítés például a görög életderű, mely még a «*stille Einfalt und edle Grösse*» fogalmából táplálkozik, pedig Nietzsche óta ismerjük a görög lélek másik oldalát is. Vitába szállhatunk ezzel a tételével is: «nem a dallam a fontos, hanem a harmónia», mert sejtjük, hogy szemléletének teljességéből hiányzik az önmagában való forma jelentőségének tudata.

Mindez azonban akart hiánykeresés. Gazdag és felemelő élmény emlékével tesszük le a könyvet. S most, amikor Muraközy Gyula írói mivoltának értékességét szeretnénk a magunk számára megfogalmazni, igen jól tudjuk, hogy számára nem lehet más érték- és irányjelző, mint az, amit egyik XVI. századi elődje így mondott meg: «Irtam pedig nem én, hanem az Úristen, ki sokképen erővel kényszerít reája». Mégis úgy érezzük, nagy öröm a hallgató számára, ha a legmagasztosabb Művész, a mindenható Gondolat alkotásai egy kitűnő hangszerezen szólalnak meg előtte.

Kerecsényi Dezső

Dr. Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilmek. (Budapest, 1929. A Magyar Bibliophil Társaság kiadása. 40, 304 l. + 39 képmelléklet.) Hoffmann Edith, kitűnő műtörténetírónk, ebben a külső kiállításában is mintaszerű, értékes könyvében a világszerte szétszórt régi könyvtárainkból fennmaradt miniatu-

rás könyveink ismertetésével kapcsolatban ezek egykori birtokosairól maga is mesteri miniatürképeket fest. Nagy Lajos király korán kezdve a mohácsi vészig sorra vonulnak el előttünk középkori kultúránk rég porladó, nagyműveltségű, finom ízlésű és áldozatkész képviselői. A nagy pusztulás ellenére, mely századok viharai folyamán mindenfajta emlékeinket érte, szinte meglepő a gazdag és változatos hatású anyag, amelyet egykori tulajdonosai szerint csoportosítva szerzünk szellemes fejtegetései keretében s temérdek illusztráción bemutat. Sok, a magyar-nál ma hatalmasabb s kulturális téren is előbbre haladt nemzet büszke lehetne erre a gazdagságra. Pedig Hoffmann Edith ugyancsak szigorú kritikával rostálja meg kódexeinket, állapítja meg, hogy díszítésükben mennyi része volt hazai tényezőknek s mennyi a külföldi mestereknek.

Mint egyéb műkincseink, Magyarországnak történelmi katasztrófáival kapcsolatos ismételt kifosztása alkalmával, miniatúrás kódexeink zöme is külföldre került s ezekkel ép ezért rendszerint külföldi kutatók foglalkoztak először. A magyarság multját nem ismerve külföldi írók a magyarországi eredetű miniatúrás emlékeket többnyire mindenünnen származtatják, csak Magyarországról nem. Budáról, Esztergomból Bécsbe, Salzburgba s egyebüvé került kódexek kapcsán például nem egy lendületes tanulmány látott napvilágot az osztrák miniatúrfestésről. Kutatóinkra még ugyancsak nagy munka vár, hogy visszahódítsák, amit külföldi kollégáik, rendszerint jóhiszeműen ugyan, a tőlünk származó emlékekkel kapcsolatban a maguk régi kultúrájának a javára könyveltek el.

Ebben a tekintetben Hoffmann Edith nem egy tanulmányával máris jelentős eredményeket ért el. Hogy középkori miniatúránk értékéről, fejlődéséről egyre tisztább a képünk, azt főleg idevágó, mindig alapos, szellemes és finom ízléssel megírt tanulmányainak köszönhetjük. Mostani könyve igen helyesen megszerkesztett összefoglalása ezeknek s a találó portrék, amelyeket régi könyvtáraink emlékeinek ismertetésével kapcsolatban ezek tulajdonosairól fest, még fokozzák az érdeklődést, amelyre műve a szakkörökön kívül a művelt közönség szélesebb rétegeiben is méltán számíthat.

Nagy Lajos királlyal kezdődik középkori szellemi előkelőségeink képmás-

sorozata. A nagy király udvari festőjének keze alól került ki a bécsi Képes Krónika, ez a csodálatos, színpompás, végtelenül beszédes miniatúr képsorozat, amely a magyarok történetét meséli el elbájolóan naiv felfogással, mégis annyi kritikai érzékkel, hogy ebben a tekintetben nagy, tudományos apparátussal dolgozó mai történeti festőink is tanulhatnak az 1370 körül készült kódex mesterétől.

Tüzetesen foglalkozik szerzőnk Zsigmond király, a császár, titokzatos mesterével, Martinus Opifex-szel, akinek rejtélyét talán sikerül megfejteni, ha nem német szempontból nézzük Zsigmond király udvarát, akiről külföldön azt hiszik, hogy német császár létere környezete és mesterei mind csakis sült német emberek lehettek. Történetíróink régen megbizonyították, hogy Zsigmond király budai udvara, külföldi utazásain császári kísérete is zömében magyarokból állott. S aki ismeri történetünket, lehetetlennek fogja találni, hogy akadt volna festő, aki a királyt 1414 után, amikor Cilley Borbálát, feleségét botrányos élete miatt Váradra száműzte, vele együtt oly bizalmas helyzetben örökítette volna meg, mint a nagy bécsi breviárium pompás címlapján, amely minden bizonnyal a Borbálával kapcsolatos botrány miatt maradt félben úgy, hogy valószínűleg csak Albert király fejeztette be s Bécsben. Hevesy Andor feltétlenül budainak tartja a minden ízében eredeti Márton mestert.

Hoffmann Edith hovávalóságának kérdésében még habozik. Annál tüzetesebben sikerült meghatároznia későbbi miniatorainkat, akik többek közt Pálóczi György és Vitéz János érseknek, de főleg Mátyás királynak dolgoztak. A renaissance térfoglalásával kapcsolatban miniatúránkban természetesen olasz mesterek és olasz hatás kerülnek túlsúlyba. Budán azonban a királyi vár könyvmásoló és készítő műhelyében, amelynek főmestere a milánói születésű János modenai apát volt, az olasz renaissanceból egész sajátos budai stílus sarjad, amelynek műtörténeti méltatása Hoffmann Edith könyvének leg-sikerültebb részlete.

S Mátyás halála után mint a művészet egyéb ágaiban, a miniatúrában sem hal ki nálunk a renaissanceban gyökerező új művészet. Sőt a renaissance Budáról terjed el Európa keleti felében mindenfelé Boroszlóztól Moszkváig, amire szerzőnk miniatúr-képirá-

sunk emlékeiből is egész sor döntő bizonyítékot mutat be.

Szinte megható a lelkiismeretesség, amellyel különösen a magyar irodalomból Hoffmann Edith minden, még oly jelentéktelen adatot is regisztrál, amely nagy, összefoglaló tanulmányának anyagával kapcsolatos. Ez manapság nem igen szokás nálunk. Látunk könyveket, amelyek szinte egész kép- és adatanyagukat mások munkáiból kölcsönzik a forrás gondos agyonhallgatásával. Hoffmann Edith kellően kritizálja mindenkit felsorol, aki nálunk valaha a miniatúráról írt vagy régi kódexeinkről bárminemű adatokat közölt. Ez a lelkiismeretesség, bár nem annak szánta, még határozottabbá teszi művének forrásmunka jellegét.

Divald Kornél.

Tarczai György: Mikó solymár. A Szent István-Társulat kiadása. (A kiváló művészettörténetíró, Divald Kornél rejtőzik a főttebbi álnév alá, ha regényt vagy novellát ír. Mikor harmincöt évvel ezelőtt megkezdte tudós és szépirodalmi munkásságát, bizonyára attól tartott, hogy a tudósnak szemére vetik poétaságát, a poétának pedig tudós voltát, ezért szinte titkolta, hogy Tarczai és Divald ugyanaz a személy s még ma sem veti le inkognitóját.)

Pedig a tudós akadémikusnak nem kell röstelkednie Tarczai szépirodalmi «bűnei» miatt.

Tarczainak különös érdeme, hogy a régi magyar városok társadalmi és művészi életének, ennek a történeti elbeszélőink által eddig elhanyagolt milliónek lett a krónikása. A tudós nem nyomja el benne a költőt. Mozgékony képzelete tömördek tárgyat talál az említett körben s romantikus mesékké szövi őket, melyeknek nem annyira újságával, kompozíciójával, stílárís szénességével és lélekrajzi elmélyítésével hat, mint rendkívül hű, finom részletekben gazdag és hangulatos korrajzi háttérével.

Ez a regény művei hosszú sorozatának méltó tagja. Hőse az Árpád-kori oklevelekben is említett «auceps Myco», háttére a tatárjárás, személyei többnyire történeti alakok, pl. Merzse vitéz, színhelye a később keletkezett Eperjesnek, a regényíró szülővárosának környéke, a «terra Epuryses». Cselekménye a tatár veszedelemre való előkészület, a Mikó által erődde alakított Szent László-kolostor megvédése a tatárok ellen s egy szerelmi történet.

A meseszerű elem különben nem is fontos a regényben, hanem a vonzó vagy érdekes alakok megmintázása, a nagyesszű, energikus és vitéz solymáré, két bájos kamasz-fiáé, a ragyogó szépségű és jókedvű flamandus leányé, Gődülé, az apostoli lelkű ferences baráté, a csábító bizánci hetairáé, a derék vitézeké.

Legfontosabb és legértékesebb azonban a tudós széleskörű ismeretein alapuló s a költő képzeletében megelevenedő érdekes, gazdag színezésű s új vonásokban bővelkedő rajza IV. Béla korának s a terra Epuryes magyar és flamand népe e korbéli életének.

Látjuk a várak vitézi életét, a valóságos életet, látunk ötvösműhelyt, polgári vendégséget, sólyomszelidítést, nagy vadászatokat, húsvéti körmenetet, melyet a flamand telepések tartanak és sok-sok egyebet. Ezek nemcsak külsőségekként vannak rajzolva, hanem a szereplők lelkével összeforrasztva, amint mindez a kor országos fontosságú politikai eseményeivel együtt egy kicsiny, eldugott országrész lakosainak lelkében tükröződik. Lelki hangulatokba olvadnak a Szepesség gyönyörű tájainak üdítően friss képei is.

Ez a regény Divald egyik legsikerültebb munkája, még stílus is könnyedebb és színesebb, mint régebbi elbeszéléseié. *Szinnyei Ferenc.*

Perlrott Csaba Vilmos művészete. Bornemissza Géza előszavával. Budapest, 1929. Az út, amelyet Perlrott Csaba Vilmos festő tett meg, a nagybányaiak utáni tétovázó generáció útja. Mint annyian, ő is a Ferenczy Károly nagyhatású kezdeményezéséből indult ki, majd Cézanne varázskörébe került, de Cézanne stílusát másodkézből, a német posztimpreszionisták hatása alatt iparkodott megközelíteni. (Csendélet női szoborral, 1911.) Később Matisse is hatott rá, majd sokfelé kísérletezett: Derain, Kokoschka, Braque, sőt még Márfy Ödön és Kmetty János ízlése is nyomot hagyott munkásságában. Ez a kétségtelenül figyelemreméltó művész ma

már ötvenéves s mégis alig hagyott igazán jellemző, eredeti zamatú alkotást maga mögött. Csendélet falusi házakkal c. temperaképén (1928) jól látható művészetének heterogén elemekből összetett volta: az előtér kubista csendéletének semmi köze a háttér szelíd posztimpreszionista modorban festett házához.

A könyvet harminchárom reprodukció díszíti. Kifogásolhatnók, hogy a szövegben szó van Révész Béla arcképéről, amely az illusztrációk között is szerepel, itt azonban egyszerűen férfiarckép a neve. Bornemissza Géza szép bevezető szavain és a művész érdekes önéletrajzán kívül Kassák Lajos rövid cikke is található a kötetben. Ez utóbbinak magva egy következetesen felépített, megkapó hasonlat. Az elébe és utána toldott ilyféle közhelyek: «Az élet organikus, a művészet organizált egység», vagy «A valóban nagy művészet nemcsak alkotójának, hanem korának is reprezentánsa» bizvást elmaradhattak volna.

Genthon.

Prónai Lajos: A puszták börtönében. (A Szent István-Társulat kiadása.) Orosz hadifogságba került katonáink sorsáról, megpróbáltatásairól és szenvedéseiről beszél ez a könyv a mai ifjúságnak. A «puszták börtöne» a sivatag, amely a turkesztáni Kazalinszk városát körülveszi. Itt csak álmodni lehet a szökésről, de megkísérelni egyenlő volna az öngyilkossággal. Négy tisz, szűkebb családba verődve, toldozza-foldozza hánytvetett életét, csitítgatja a hazavágyódás éles kínját. Eleinte kaszárnnyába zárják őket, később azonban több szabadságot kapnak és a Szirdarja partján jurtában élnek. A szerző megelevenítő tollal rajzolja elénk a kirgizek életének sok érdekességét, mozgalmasságát. A festői színek szerencsésen enyhítik a fogolyélet nyomasztó tragikumát, amelynek során sokan pusztulnak el ott az idegenben. Az érdekes és tanulságos könyvet számos eredeti fénykép díszíti. *M. Gy.*

Arno Holz.

(1863—1929.)

[1163-1929]

A mult év végén magánosan, sőt keserű meghasonlásban önmagával, mint a rég elfelejtett, megtagadott naturalizmus élő lelkiismerete, teljesen magárahagyatva halt meg Arno Holz, akinek többet köszönhet a német költői nyelv fejlődése, mint bárkinek a XIX. század második felében. Harcok és kudarcok hosszú során jutott a teljes elszigeteltségig, amely csaknem nevét is kitörülte az élő irodalomból. Igazi sikere sohasem volt s ha néha a tetszés és népszerűség rövid időre mellé szegődött, az mindig a legkeserűbb fájdalommal töltötte el, mert sikereit meggyőződése ellenére aratta. Ezért nem is tudta a siker elragadni. Kemény bírálatot tartott önmaga felett. A sikert megtagadta és visszakanyarodott megint a kietlen útra, ahol nem várta megértés vagy elismerés. Darabjainak, a Traumulusnak váratlan diadala a kezébe adta a fegyvert, amellyel győzelmesen küzdhetett volna a közönség közönye ellen. Eldobta ezt a fegyvert. Nem próbálkozott az olcsó színpadi szentimentalizmus hatásvadászatával, amely *Sudermann*t, hangos színpadi siker szelével hajtotta a népszerűség dagadó hullámain. Arno Holz mélyen és tisztán átérezve a századforduló hatalmas válságát, hozzáfogott nagy drámai ciklusának megírásához, amelyben «Sozialaristokraten» gyűjtőcím alatt Berlin nagy társadalmi szatiráját akarta összefoglalni az idők nagy pálfordulásának szemszögéből. A ciklusnak csak két darabja készült el: a *Sonnenfinsternis* és az *Ignorabimus*. A *Sonnenfinsternis* a teljes sikertelenségbe fult. Az *Ignorabimus* pedig, amelynek 454 oldalra terjedő öt felvonását kilenc órán át kellett volna játszani, soha nem is került színpadra s lassankint úgy járt, mint Holz többi műve, beleveszett a feledés homályába.

Mi hát Arno Holz jelentősége? Ő volt egyik legkövetkezetesebb harcosa a német naturalizmusnak és úttörője annak a modern lírának, amely tetőpontját az expresszionizmusban érte el. Ő fejtette ki az úgynevezett «következetes naturalizmus» elméletét, amely messze túlment a francia naturalizmuson. Holz bizonyos fokig szemben állt Zolával és ki akarta küszöbölni a naturalizmusból az összes oda nem tartozó elemeket, a pátoszt, a romantikus inspirációt, amely Zola műveit felemássá teszi. Holz megtagadja a geniet, aki Carlyle szerint az érzéklet fölötti világ követe. Holz szerint az új művészetnek az a célja, hogy teljesen természetessé, egyszerűvé és következetessé váljék. Zola naturalizmusa a témák naturalizmusa, Holzé viszont a formaké és eszköze az úgynevezett «*Sekundenstil*», amely szinte másodpercről másodpercre követi a történést a legaprólékosabb lelkiismeretességgel. És a leírásokban is a részletmegfigyelések ezer meg ezer egymásmellé rakott benyomásából állítja össze az egész képet és a legpontosabb következetességgel jegyzi fel az összes érzékleteket és benyomásokat, míg a nyelv teljesen a köznapi élet lokalszíneiben és hanghordozásban is híven visszaadott nyelvének mása. Ennek a stílusnak gyakorlati próbáját is adta Holz Johannes Schlaf-fal közösen írt novella ciklusában, a *Papa Hamlet*ben, amely a következetes naturalizmusnak valóságos iskolapéldája.

A lírában a szabad vers harcosa volt *Holz*, de egészen másképp értelmezte a szabad verset, mint az amerikai *Walt Whitman*, akinek hatása alatt az európai szabad vers kialakult. *Holz* szerint *Whitman* ritmusa szónokias, a vers ritmusainak pedig magából a tárgyból önkénytelenül kell kisarjadnia, a legválaszthatatlanabb összeforradásban a költő lelkivilágával. Így aztán *Holz*nál folyton változik a ritmus, élesen lüktetőből hirtelen szélesen, lomhán hömpölygővé válik. Egy-két szótagból álló rövid sorokra szinte enormisan hosszú lélekzetű sorok következnek. Ezekbe a folyton változó sorokba beleöntött mindent, ami a mult, jelen és jövő zibongó kaoszából lelkében visszhangzott. Egymás mellett van itt a köznapiság és ünnepélyesség, a valóságról készült fotográfia s az extatikus látomás, közel és távol, a közvetlen érzéki benyomás brutalitása s a sejtelen légiessége, az egész világegyetem egy hatalmas fantázia szárny-suhogásával átröpülve. Ez a *Phantasia*. *Holz* fő lírai műve, mely egy természeti idill szelid elegikus alaphangjával indul, hogy aztán a mai társadalom szikrázó, groteszk szatirójává dagadjon. Halk hangulatok, szerelmes epedés, finom szimbolika, merengő részletfestés, csipkedő humor, groteszk fintorok, orkános felviharzások vannak egymás mellé zsúfolva ebben a művében, amelyet ő maga *«Mein Riesenphantasia nonplusultra Poem-nek nevezett*. A világirodalomban szinte páratlan ez a barokk gazdagság és nem is meglepő, hogy *Holz* ezután a barokk-kor verseinek tökéletes utánzásával keltett feltűnést.

A háború óta kívül állott az irodalom egész élő valóságán. Közönsége nem volt. Írók nem tanultak tőle. A következetes naturalizmus megalkuvást nem ismerő lovagja lobogó utópiák álmainak szélmalomharcait vívta. A halál volt számára az egyetlen realizmus.

Kállay Miklós.

Tudományos élet.

(Magyarország honfoglaláskori etnikuma. — Egy magyar Sibylla-legenda. — Mi a népballada? — A dunántúli magyar. — A budapesti egyetem csillagdája.)

Nagyjelentőségű eseménye a magyar tudományos életnek, hogy *Melich János*nak öt évvel ezelőtt megindított *A honfoglaláskori Magyarország* című könyvének utolsó része megjelent. A magyar tudományos világban a könyvterjedelmű munkák száma elég alacsony s már ezért is örömmel kell üdvözlönnünk *Melich János* könyvét, mely amellelt a magyar nyelvtudománynak monumentális alkotása.

Mint a cím is mutatja, a nyelvészet e műben nem önmagáért van, hanem egy tisztára történeti célt szolgál: a szerző ugyanis nyelvtörténeti alapon törekszik annak a problémának megoldására, amihez a gyér történelmi forrásmunkák bizony csak kevés támaszpontot nyújtanak, t. i. hogy milyen népek voltak Magyarország területén, mikor a magyarok mai hazájukat elfoglalták. Az eredményhez főleg a *helynévkutatás* segítségével jut el a szerző. Itt természetesen nem esik abba a hibába, mellyel a cseh-tót nyelvtudományban

általánosan és az oláh nyelvtudományban is elég sűrűn találunk, t. i. hogy a mai helynévkészletet szőröstül-bőröstül visszavetítik az őskorra, abban a feltevésben, hogy minden tót vagy oláh helynév a honfoglalás előtti korból ered. A helynév csak akkor értékes a magyar őstörténet szempontjából, ha valami történeti adat megerősíti régiségét. Általában láthatólag legrégebb tanúságot nyújtanak a folyónevek, aztán a városnevek; legfiatalabbnak látszanak, egy-két kivételtől eltekintve, a hegy- és tájnevek.

Ami *Melich* módszerét az előző próbálkozásoktól megkülönbözteti, az a szigorú hangtörténeti alap, melyről sohasem tér le. Inkább függőben hagyja a problémákat, hogyan a hangtörvények tanúságait mellőzve, holmi önkényes összevetések alapján következtessen. Mint európai hírű szlavista, természetesen a honfoglaláskori szlávok helyzetének bonyolult kérdéseire fűzi legszebb fejtegetéseit.

Igy sikerült neki már korábban kimutatnia, hogy a magyarok a Dráva-Száva közén és az Al-Duna mentén szlávok bolgárokat találtak, sőt azt is sikerült bebizonyítania, hogy a felső Tiszavidék, a Tiszántúl és Erdély is

a szlávósodó török-bolgár birodalom érdekszférájába tartozott s hogy a magyarság a nevezetesebb erdélyi folyóneveket (Maros, Körös, Temes, Szamos, Küküllő) csakis egy ilyen török-bolgár nyelvű néptől vehette át. Könyvének legújabbban megjelent részében pedig a tótság honfoglaláskori elhelyezkedését mutatja ki a helynevek alapján. Megállapítja hangtani alapon, hogy a nyugati Felvidék morváit, kiket a magyarok nyílt ütközetben levertek, a mai tótság ősei és hogy a germán eredetű folyóneveket (Morva, Nyitra, Vág, Garam) a tótok ajkáról vették át a honfoglaló magyarok. Méltó kritikában részesíti azon tót nyelvészeket, kik minden tót helynevet ősinek fognak fel és sikerül bebizonyítani, hogy ezek nagy része egészen késői, sőt sok esetben a tótság a magyarok ajkán átváltozott helyneveket újra vette, elfelejtve a régi őstót hangalakot. Tótokat mutat még ki Melich a Balatontól északra és megfejti a tótok népvénének titkát is, melyet az indogermán népek-nél igen elterjedt népnévi formának tart. (*Teutones, Tauti* stb.) és mely eredetileg egy trák-dák népnek lehetett a neve s így került át a velük együtt élő, vagy helyükbe kerülő tótságra. Ugyancsak sikerül Melichnek kimutatnia, hogy a Rába vidékén és a Balaton mellett bajor-német telepek is lehettek a honfoglalás korában, kiktől származott a Balaton német neve, továbbá a Raab, Ödenburg, Moson, Lajta és a Lapincs nevek. Inkább gyanítja, mintsem állítja, hogy a rómaiak utódjaiképen is maradtak még a Dunán túl a honfoglalás korára valamilyen újlatin (nem oláh) nyelven beszélő néptöredékek, kik talán a Zala (Szala) és a Marcal nevét adták át a magyaroknak és akiket *pastores Romanorum* néven emlegetnek a középkori források.

Erdélyben a török-bolgár eredetű neveken kívül még honfoglaláskori orosz neveket is mutat ki Melich; s még nevezetesebb az a megállapítása, hogy az Erdélyben található számos szláv eredetű név nem származhat a honfoglalás előtti időből, hanem későbbi letelepülések emlékei (pl. a székelységben előforduló szláv-orosz nevek).

A magyar őstörténeti kutatásban egészen új álláspontot foglal el Melich János az oláhok és magyarok első érintkezésének kérdésében is. Természetesen elveti a dakoromán őslakóelméletet, amit semmi sem igazol, mert

hiszen az oláhság minden hely- és folyóneve, amennyiben nem későbbi keletű és még el nem nevezett helyekre vonatkoznak, kimutathatólag magyar eredetű. Ellenben néhány történeti adat segítségével azt állapítja meg, hogy az oláhság már a IX. század végén, de mindenesetre a X. század elején érintkezésben állt a magyarokkal. Itt főleg Anonymus adataira támaszkodik, ki szerint az oláhok (*Blasi*) egy magyar nevű (*Gelou*, innen *Gyalu* község neve) vezér alatt harcolnak a honfoglaló magyarokkal, Keán bolgár fejedelem országában, Erdélyben. Melich szerint ezek az oláhok a Macedóniából már ekkor felszivárgó oláhságnak előőrsei, kik még a bolgár hadiszervezetbe illeszkedve, mint bolgár alattvalók kerülnek szembe a honfoglaló magyarokkal. Ajtony őse, *Glád* (nem oláh név) alatt is harcoltak oláhok Anonymus és Melich szerint, ki Anonymus minden névbeli adatát hitelesnek mutatja ki. A voltaképeni oláh bevándorlás aztán a XIII. században indul meg, amikor már a történeti tanúságoknak is bővében vagyunk.

Nem vagyunk biztosak benne, hogy Melich kitűnő módszerességgel felépített fejtegetéseinek ez a része meg fogja-e állni a tudományos kritikát. Nem tartjuk kizártnak például, hogy a Névtelen említette Blacus-ok talán más pásztornépet képviselnek, mert hiszen ez a népnév, mint általában a népnevek, eléggé mobil elnevezés és lehet, hogy valami más latin nyelvű, vagy talán nem is latin nyelvű népet jelöl. Elvileg talán tetszetős Melich magyarázata, de végleges következtetéseinket csak akkor lehetne levonni Anonymus adataiból, ha a román nyelvű és általában a pásztornépek elnevezéseiről kimerítő tanulmány lenne kezeink között. Melich többi nyelvészeti kritériumai csupán a XIII. századi erdélyi jelenlétről tesznek kétségtelen tanúságot. Különben ha fennáll is Melich hipotézise, csupán jelentéktelen tömegekről lehet szó, mint ezt maga Melich is mondja, melyek egyetlen régi hely-, illetve folyónevet sem adtak át a honfoglaló magyaroknak. Az oláh nyelvtudománynak minden arra vonatkozó erőlködése, hogy Erdélyben dák-oláh continuitást tanúsító helyneveket mutasson ki, *a priori* sikertelenségre van kárhoztatva. Nem segít a »hegyekbe húzódás» elmélete sem, mert a hegyek nevei kimutathatólag újabb keletűek (*Magura*),

semmiféle történeti adat nem tanuskodik régiségükről. A helynevek tanúsága szerint — s ez Melich legérdekesebb eredménye —, a magyarság Erdélyben ősbibb települő, mint az oláh-ság, csakúgy mint a Felvidék keleti részein is hamarabb jelenik meg, mint a tótság.

Egy nagyon érdekes elvi megállapítása is van Melichnek a magyar eredetű helynevekre vonatkozólag. Sikertült ugyanis kimutatnia, hogy a magyar helynévadás a legrégebb időkben egészen sajátos módon történt: a telep, község vagy város legtöbbször egyszerűen valamely személy nevét kapta (Csaba, Megyer, Tétény) s így olyankor, midőn egy város magyar neve ragtalan név és a szláv vagy német név ragos alak, egészen bizonyos, hogy a magyar név az eredeti. Így derül ki, hogy pl. *Kassa* egy *Kassa* nevű magyar ember nevéből, míg *Košice* vagy *Kaschau* csak a magyar név származékai (annyi mint: Kassáé). Vagy például ugyanígy őrizte meg a Névtelen *Orsova* eredeti magyar nevét: *Ūrsü-t*, amely ugyanaz, mint a másutt is megtalálható mai *Ūrs*. Orsova csak későbbi délszláv továbbképzés. Ebből a megállapításból az is következik, hogyha valamely helység idegen (német vagy szláv) eredetű nevet visel is, a névadást magyarok végezték, ha a helységnév alakja ragtalan személynév, mert ilyenforma helynévadási mód az indogermán nyelvekben (tehát a németben és szlávban is) ismeretlen.

Reméljük, hogy Melich János könyve valamilyen külföldi nyelven is mihamar napvilágot fog látni. Fejtegetéseiből már eddig is tett közzé egyes részeket külföldi szaklapokban s ezek mindenütt a legteljesebb elismeréssel találkoztak, vagy — főleg tót és oláh nyelvészek körében — élénk vitát keltettek, melyben mindig ő maradt felül. A magyar nyelvtudománynak igen magas szintjét jelenti ez a mű, s ha részletein az idő talán fog is egyet-mást változtatni, módszerében és nagy távlatával oly tudományos eredményeket produkált, melyek korjelzők maradnak a magyar nyelvstudomány történetében.

*

A Szent István Akadémia kiadásában jelent meg legújában György Lajosnak értékes irodalomtörténeti tanulmánya *Egy középkori sibylla-vers régi magyar irodalmunkban* címmel. A szerző az Erdélyi Irodalmi Szemle és az Er-

délyi Tudományos Füzetek szerkesztője, Erdélyben működő tanár, ki az ottani nehéz viszonyok között bámulatra méltó kitartással és eredménnyel dolgozik a magyar irodalomtörténet terén. Művei csaknem kizárólag — néhai Heinrich Gusztáv, Katona Lajos és tanára Dézsi Lajos szellemében — tárgy-történetiek, de témáit époly széles összehasonlító irodalomtörténeti alapon dolgozza fel, mint amazok. A legutóbbi két évben különösen sűrűn jelennek meg dolgozatai. Nemrégiben két renaissanceskori dialógus magyar fordítását tárgyalta egyik érdekes tanulmányában: az egyik a harcos Gyula pápa ellen írt pamflet, melyet az tesz érdekessé, hogy szerzőjének az összeférhetetlen Balbi Jeromost tekintik, ki II. Lajos magyar király nevelője volt. A másik, melynek magyar fordítását Gyirva Vencel adta ki a XVII. században, a földön megfordult és onnan keserves tapasztalatokkal visszatérő Szent Péter dialógusa az Ūristennel, melyben a magyar fordító a protestáns célzásokat katolikus szellemben ártíra. Szintén nemrégiben tárgyalta György Lajos a nagyszüleink korában még igen népszerű és a magyar ponyvát is roppantul elterjedt Genovéva-legendát és annak magyar változatait. Egyik értékes dolgozatában meg András Sámuel anekdótáinak forrásait mutatja ki.

Legújabb tanulmánya kétségtelenül legértékesebb műve. Itt is Gyirva Vencelnek egy töredékesen ránk maradt XVII. századi népkönyvet adja ki s egy nagyszabású tanulmányt fűz hozzá, a népkönyvben előforduló legendás elemek megvilágítására. S ez az igénytelen, zötyögő vers csakugyan megérdemli ezt a nagyarányú elemzést, mert a középkor legendás hiedelmeinek egy igen jelentékeny csoportja csapódott le benne. Megismerkedünk a képzőművészetre is oly fontos Sibylla-kultusszal és különösen a tiburi Sibylla legendájával, ki a megváltás és az utolsó ítélet körülményeit jósolja meg; a szent kereszt legendájával, melynek fája Ádám sírjából nő ki (ezért látjuk sokszor a Golgota kereszt-fája alatt Ádám koponyáját), a Sibylla libalábanak átváltozását emberi lábbá, mikor Salamon király jelenlétében inkább a vizen gázol át, hogysem azon a pallón átmenjen, melynek fájából majdan a szent kereszt készül; megtudjuk, hogyan módosulnak a sibyllai jóslatok a császárkultusz, utóbb egészen kicsinyes politikai célok szolgálá-

tában és végül megismerkedünk a világ végét jelző 15 csodajel legendájával, melyen át a Sibylla-legenda összekapcsolódik a pseudo-Methodius jóslataival. Ezekről ép a minap emlékeztünk meg e helyen Kmoskó Mihály tanulmányai kapcsolatban. Aki e hiedelmeket összes komplikációikkal együtt nem ismeri, nemcsak a középkori és renaissance-művészet számtalan ábrázolásával szemben marad érzéketlen, hanem a régi magyar irodalom számos fejezetét sem értheti meg. György Lajos tanulmánya pedig, melyben természetesen a német filológia nagyszabású munkásságát használja fel egy magyar vonatkozású kérdésben, arról tanuskodik, hogy a középkori filológia magyar vonatkozásainak terén még sok tenni való van, még ha azokat csupán tárgytörténeti szempontból tekintjük is.

*

A mostanában megjelent Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből, mely a székelység élniakarásának legszerencésebb megnyilvánulása, külön kiemeljük Solymossy Sándor rövid tanulmányát a székely népballadáról. Pár lapon a modern tudományosság szintjéről összefoglalva megkapjuk itt a híres székely népballadákról mindazt, ami fontos. Egyszer s mindenkorra leszámol a régi Gyulai—Beöthy-féle balladaelmélettel, mely szerint a hegyvidék népei szagatott előadású drámai balladákban, a sík déli népei inkább szélesebb előadású *románok*ban adják elő verses elbeszéléseiket. Magyar viszonyokra alkalmazva, a székely hegyvidék és az Alföld népét állították szembe ugyanilyen értelemben. Ez a német eredetű (Vischer) elmélet nem állta meg a tudományos kritikát, de azért ma is tanítják középiskoláinkban a tévedésektől, kritikátlan állításoktól, idejétmúlt meghatározásoktól hemzsegő «poétika»-ban, melyet épen ideje volna testvéreivel a retorikával és stilisztikával együtt korszerűvé tenni vagy az oktatásból teljesen kiküszöbölni.

A valóságban találtak balladákat Olaszország és Spanyolország verőfényes síkjain és túlnyomóan románokat Skóciában és Skandináviában is. Épen a sokat emlegetett Percy-féle gyűjtemény alapján lehetett megállapítani, hogy ezek az elbeszélő költemények sokszor állandó átalakulásban vannak és a még Percytől lejegyzett

románcszerű vers később már leredukált, rövid, drámaibb előadású balladaként bukkan fel. Megállapítható az is, hogy az ú. n. népballadák nagy része hivatásos énekmondóktól származik és históriás énekekből alakultak lassan balladákká. Többnyire a XVI.—XVII. századból valók azok a históriás énekek is, melyek utódaiul tekinthetjük a ma ismert magyar-székely népballadákat. Igen sok közöttük a nemzetközi tárgy, még pedig az egyetlen *Kőmives Kelemenét* leszámítva, mely balkáni eredetű, a nyugati témakincshez tartoznak, ami megint csak azt bizonyítja, hogy a nyugateurópai kultúrközösség Magyarország keleti határainál áll meg. A magyar balladák régiségét bizonyítják és a vezetéknevek nélküli jobbágyok korára utalnak a mesterséget jelölő nevek: *Molnár Anna, Kádár Kata, Kőmives Kelemen, Kerekes Izsák. Kádár Katának és a Szilágyi és Hajmásinak* XVI. századi őseit ismerjük is (Kádár Kata a *Telamon históriájából* származik). Egyik balladatípusban megtaláljuk a jobbágynyomor törökkori szomorú emlékeképen, hogy a mostoha vagy a testvérbátya eladja a leányt a töröknek, ki aztán bánatában, mielőtt elvinnék, elpusztul. Az is megállapítható, hogy a balladák melódiája általában a Tinódi-féle dallamok típusával egyezik, sőt a *Tolvaj feleségének* dallama teljesen azonos a XVI. századi énekszerző Dési András egyik dallamával.

A valószínűleg egykor sok helyen egyaránt ismeretes elbeszélő énekeket a székelység területi elzártsága miatt tudta jobban megőrizni; mint ahogy más országokban is megfigyelhető, hogy a geográfiailag zárt területek a régiebb kultúrát jobban konzerválják. Így a faer-óri szigeteken napjainkban megtalálták a dán Ravengár-balladát, még pedig szószerint és hangról-hangra ugyanabban az alakban, mint ahogy ezelőtt 300 évvel lejegyezték.

Mindezek igen szép eredmények, de mikor fognak tankönyvíróink is hozzájuk felemelkedni? Még talán évek múlva is azt fogják tanítani a balladáról, amit Greguss Arany tudatos művészetére támaszkodva megfogalmazott: «A ballada dráma dalban elbeszélve».

*

Bartucz Lajos, kinek kutatásai a magyar nép antropológiai jellegének mind pontosabb meghatározására vezetnek, a Föld és Emberben érdekes eredmé-

nyekre jut a Dunántúl népének antropológiai vizsgálatával kapcsolatban. A kiásott koponyák és sírok alapján megállapítja, hogy a honfoglaló magyarság európai és ázsiai rasszelemek keveredéséből álló konglomerátum, melyben a keletbalti és a kaukázusi-mongoloid típus körülbelül egyenlő arány szerint van képviselve. A honfoglalás után lassú eltolódás konstatálható, de a Dunántúl a hasonnemű keleti rasszelemek erősen ellensúlyozták a szláv és német alpi, dinári, nordicus elemeket, melyek mind nagyobb tömegben keverednek a magyarokkal. A mongoldulás és különösen a török-dúlás után a keletbalti és a kaukázusi mongoloid elemek nagyon megfogynak a szláv és német település fokozódó arányában. A Dunántúl nyugati fele azonban még a török alatt sem változott lényegesen. A többi részeken meg az Alföldről menekülő magyarság erősítette a keleties faji jelleget. A török hódoltság tehát a Dunántúl inkább rasszelkeverő, mint kicserélő hatással volt a magyarságra.

*

A Magyar Szemle népszerű, egy-pengős Kincsestára, mely a régebbi hasonló vállalatoktól annyiban is eltér, hogy tervezetében, füzetei megjelenésében nem az üzleti szempont, hanem egysesgyedül a magyar közönség kulturális nevelésének gondolata vezeti, újabb három kötetcskével szaporodott. Mindhárom a magasabb szellemi kultúra problémáiba vezeti be az olvasót. Babits Mihály *Dantéja* a világ egyik legnagyobb, de sokak számára legnehezebben érthető költői alkotásának, az *Isteni Színjátéknak* világos, művészi, szószaporítást kerülő kommentárja. Babits Dante személye körül életrajzszerűen csoportosítja a műben elszórt, de rendszerbe foglalható adatokat, majd rámutat a mű nagyszerű szerkezeti titkaira. Ilyen tömör kis exozét csak az tud írni a nagy műről, aki annyira ismeri Dante útjait, mint annak legművészebb magyar fordítója. Szabó Vendel egyetemi tanár a *Katholicizmus* tanait ismerteti igen meggyerő, világos stílusban, hangsúlyozva a katolicizmus élnék kapcsolatait a ma problémáival és mindenütt leszámolván a katolicizmusról a köztudatban elterjedt tévedésekkel. Tanulhat e könyvecskéből mindenki, aki nem vesztette el érzékét az emberiség legnagyobb kincsével, a vallással szem-

ben, mely a XIX. századi visszaesés után a modern időkben mind hatékonyabb szerepet játszik az emberiség sorsának intézésében. A *filozófia nagy rendszerei* c. könyvecskében pedig Nagy József ismerteti a nála megszokott világgossággal a legnagyobb bölcséleti rendszereket, melyek legalább vázlatos ismerete nélkül ma már műveltebb ember el sem képzelhető.

*

A budapesti egyetem közelgő tricentenáriuma alkalmából elhatározta, hogy megírta az egyetem történetét. Az előkészítő munkálatok folynak és remélhetőleg 1935-re el is készül a mű, mely a magyar tudomány- és művelődéstörténetnek elsőrendű forrásműve lesz. Egyes fejezetekhez most váratlan segítőerők jelentkeztek: így Kelényi B. Ottó megírta és a *Historia Könyvtárban* kiadta az egyetem csillagvizsgálóintézetének érdekes történetét. Már a nagyszombati egyetemen, 1754-ben állították fel az első obszervatóriumot, melyen az európai híru jezsuita, Hell Miksa barátja, a magyar jezsuita Weiss Ferenc működött és szerzett európai hírnevet az első magyar obszervatóriumnak. Az igaztalanul «tespedés» korának nevezett XVIII. századi periódus után bizonyos visszaesés következett, mert az egyetem Pestre helyezése alkalmával új intézetet kellett építeni s ezt meglehetősen kedvezőtlen technikai és személyi viszonyok között a Gellérthegyen emelték. A gellérthegyi obszervatórium története a bécsi születésű Pasquich János nevével kezdődik. Ő ügyel fel az építkezésekre és ő mutatja be az ujonnan és sebtében épült csillagvizsgálót Ferenc királynak, Sándor cárnak és III. Frigyes Vilmos porosz királynak. Az impozáns, Józsefnádori empire stílusú épület azonban az 1849-iki budai várostrom alatt elpusztult, felszerelésének csak egy csekély részét sikerült megmenteni, a többi összelőtték Hentzi útegei és széthordták, feldúlták a hegy lakói és a honvédek. Végül az épület falai is igen csekély kivétellel, eltűntek, mikor 1850-ben a katonai citadellát felépítették. I. Ferenc József szándéka, hogy a csillagvizsgáló a váron belül újra épüljön, tudományos szempontból kivihetetlennek bizonyult. E korszakban a már magyarul prelegáló Albert Ferenc volt a csillagda vezetője, ki azonban európai szempontból kevésbé jelentős egyéniség volt, mint az első

csillagda igazgatója. Reméljük, hogy az ujonnan épült svábhegyi csillagda, mely könyvtárában őrzi a régi egyetemi obszervatórium megmaradt könyveit és műszereit, hírnévben mihamar méltó lesz tudományos őskéhez, a nagyszombati obszervatóriumhoz.

Eckhardt Sándor.

Színházi szemle.

Hagyományossá kezd válni, hogy Szilveszter éjtszakájára a Nemzeti Színház a maga szigorúbb mértékének némi alábbszállításával gondoskodik közönségének szórakoztatásáról. Ilyenkor szólalt ott meg a Plinchar trombitája, ilyenkor a Kukorica Jancsi karikásostora is. Ezidén úgy hirdette, hogy a Morländer (valójában: Moritz Engländer)-féle ásatag *Színházi képtelenségekhez* lesz szerencsénk, de szerencsétlenségnek igazán nem mondható az sem, hogy ennek szövegkönyvét nem sikerült előkeríteni s ezért helyette Sardou sokszorosan kipróbált *Madame Sans-Gêne*-jét láttuk viszont azon a színpadon, melyen most felújításnak csak azért nem számít, mert időközben maga a színpad cserélt gazdát s lett a Népszínházából a Nemzetiévé. Ezeket a deszkákon mondogatta oda annak idején ropogós őszinteségeit Blaháné-Hübscher Cathrine Szirmai-Napoleonnak. Az örökséget később a Magyar Színház vette át, Fedák Sárít és Törzs Jenőt állítván utódokul. A darab tehát — ahogy sportnyelven mondani szokás — ismételtelen «kifutotta a formáját».

Merőben kicsépelte szalma azért mégsem lett belőle. Most is kiderült, hogy a «mesterember» Sardou legalább a mesterséget csakugyan kitűnően értette. Képességei a mélyebb jellemrajz határára mondanak csüörtököt s ezért művei abban a mértékben hervadtak meg, amily elszánással a komoly dráma effektusai felé törekedett. Könnyű muzsája — a pusztá mulattatás szerényebb igényeivel — még ma is helytáll magáért: ügyes mesebonyolítása, szellemes dialektikája s a szív hangjai iránt sem érzéketlen komikai tehetsége valamirevaló előadásban még most is megindítja a színpadon a vérkeringést.

A Nemzeti Színház előadása pedig mind gondos összjáték, mind egyes színészi teljesítmények dolgában kiváló. A darab tónusa e magasabb feladatokhoz szokott együttes tolmácsolásában valamelyest emelkedettebbé lett, de az

is Sardou becsületére válik s az olcsóbb charge komikum színvonalát meghaladó vígjátéki vénájára vall, hogy művében helytel-közzel a színészek finomabb jellemzőképességei is találhatnak fogódzót. Cs. Aczél Ilona, kinek gondjaira a «szókimondó asszonyság» figurája jutott, ösztönösen megkereste az alak lelkibb vonásait s a társasági előkelőséggel állandóan hadilábon álló exmosónó rajzába belevegyítette a lélek valódi nemességének és előkelőségének színeit. Ezeket a jó vígjátéki színészno gazdag gyakorlatából vette, míg a rikitőbb bohózi vonásokat jobbra színészi rutinjára bízta; e részben (ez itt elkerülhetetlen is) elszántan átcsapott a bohózati területére, de sohasem az izléstelenségére. Ebben az alakban csakugyan van egy jókora adag «színházi képtelenség»: benne az ellentétet úgy szemre-színre össze kell fogni, viszont elsimítani sem szabad oly mértékben, hogy ez az igyekezet a vidámság rovására menjen. Aczél Ilona eltálla a jó mértéket: mulatságos volt s amellett emberi is. Ugyanez Petheő Attila Napoleonjáról is elmondható. Megadta az alaknak a császári tekintélyt, de adós a szerelemföltő férj gyámultalanságának komikai színeivel sem maradt. A karikatúra határára mozgott, de a garasos torzképtől izlésesen tartózkodott. Gál Gyula ravasz Fouchée-ja csillogó mozaikmunka s a Lefebvre bővérű és jó humorú Lefebvre marsallján is mindvégig megérezni, hogy a danzigi herceg selymei alatt a karja — tetoválva van. Szabó Margit és Füzes Anna meggyőző ragyogással hordozta az udvari gálát s ügyesen villantotta elő mögüle a kispolgári mulat. Pethes Sándor bágyatag-finom táncmestere, Hajdu József «békebeli» komornyikja és Fehér Gyula poltron rendőrminisztere is megérdemelt tetszéssel találkozott.

*

A Vígszínház évad derekán elhódította a Nemzetinek egyik legtörzsbőkebb háziszerezőjét, Csathó Kálmánt, alighanem csak átmenetileg s alighanem csak azon az okon, mert Csathó, ki színpadi témákért rendszerint regényeihez fordul, most az *Ibolyka* sorsával kívánczozott színpadra, ezt pedig már könyvében is csiklandósabban és szabadszájúbban mondta el, semhogy ez a pesti értelemben «flott» hang nemzeti színházi darabjainak enyhe polgári tónusából szembetűnően ki ne rítt

volna. Ibolykából a színpadon *Matyika* lett, aki *színész nő szeretne lenni*. Ezt a célját hihetetlen kitartással, sőt a kívánalmakat messze meghaladó túlbuzgósággal szolgálja. A szerző — egy újságnyilatkozata szerint — hősnőjében típust lát, melyből százával szaladgálnak a legkülönbözőbb példányok Budapest aszfaltján, «az ismeretlenség kálváriautóját» járva, mely «próbaköve az igazi tehetségnek». Csathó az elhullásra méltó, tehetségtelen Matyikák között a magáéban egy «véletlenül tehetséges»-et mutat be, akit tehetségéért a legnagyobb rokonszenvvel néz s akinek esetében minden etikai aggodalom jogosulatlan. «Az igazi tehetségnek mindent meg lehet és meg kell hocsátani» s ha «keresi a maga útját és érvényesülni akar, nem szabad kicsinyes szempontokkal meggátolni útjában».

A darabban azután el is juttatja Matyikáját a hön sóvárgott színpadra, bár ezt «kirakat»-nál többnek a vígjáték záróakkordjában sem tekintik: csillogó kirakatnak a csinos nő női érvényesülése számára. S a «művészi» cél elérése, mely állítólag szentesíti az itt épen nem válogató eszközöket? Efelől meglehetősen kétségben maradunk. Matyika három felvonáson át jobbára csak afféle «tehetséget» bizonyítgat nagy adakozó-kedvében, melyről inkább a színházi pletykarovatban szokott szó esni, mint a kritikában. Nem: ez a Matyika nem típus, vagy ha az, nem a tehetséges színész nő típusa, hanem más valamié. «Esete» vőlegényével, hírlapíró-udvarlójával, a «nagy» színművésszel, meg a kegyelmes nagybácsival: egészen szinguláris eset, melyből Csathó kanyaríthat három felvonásra való, eléggé mulatságos bonnyodalmat, csak az élet valóságával ne kacérkodjék, mert attól mérföldnyire marad.

A Vígszínház sem fogta fel föladatát több vagy mélyebb dimenziójúknak, mint aminőt falai között akárhányszor — legsűrűbben néhai Szenes Béla műfajában — eddig is nagy rutinnal megoldott. Most is kitűnően pergő előadást produkált, de alapjában eléggé a felszínen maradt. Egyetlen jelenet akad a második felvonás végén, melyben Csathó szerencsés inspirációval állít szembe két orránál fogva vezetett szerelmes férfit. Itt valódi írói lelemény jutott szóhoz, az operettszerű fordulatok közé pár percnyi finom vígjátéki jelenet ékelődött s ebben Törzs

és Rajnay művészete is szinte lobbott vetett: ezt a néhány szót csakugyan lélekből hozták fel s nem a kézelőjükből rázták ki. De már merőben ilyen «manzetta»-szerep a Csortosé, kit pedig ez alakításával kapcsolatban széltere úgy magasztaltak, mintha vele művészpályájának csúcspontjára érkezett volna el. Mi e nagy tehetséggel szemben nem akarunk ilyen optikai tévedésbe esni. A Góth-pár szereplése is ismert s már kissé megunt sablonok között mozog. Gál Franciska — kinek a fantázia nem a legjellemzőbb vonása — ezúttal meglepően sok új játékötlettel rajzolta meg Matyikát, de egyre modorosabb, nyafogó beszéde olyan tulajdonság, melyről tanácsos volna leszoktatni mindazokat a Matyikákat, akik színésznek szeretnének lenni. Dayka Margit — hál' Istennek — még ismeri a természetes, üde beszéd közvetlenségét. Finom dikciójával tűnik ki rövid jelenetében Vértess is, egy még rövidebb jelenetben pedig Maklár Zoltán akkurátus rendőrfigurája vonja magára a figyelmet és méltánylást.

*

Szinte csodaszámba megy, ha a Vígszínház új magyar szerzőt juttat szóhoz. Ez a csoda most egy fiatal kolozsvári újságíróval történt meg. Hunyadi Sándornak hívják s útját erre a színpadra talán az is egyengette, hogy fia az itt sok sikert megért Bródy Sándornak. Származására maga a *Július éjszaka* című darab is ugyancsak rávall, vele a századvégi naturalista romantika támad fel, némi nemzedéktávolságnyi módosulással. Erdélyi mánásmilióban játszódik a vígjáték, ami benne történik, az — szerzője vallo-mása szerint — a valóságban csakugyan meg is esett, úgy hogy a darab tulajdonképpen nem egyéb «drámai riport»-nál. Meglehet, hogy ez így van, de ebből a vígjáték értékére nézve semmi sem következik: a nyers, művészileg le nem faragott valóság a színpadon époly valószerűtlenül «hiteles» hangot adhat, akárcsak amaz «athénei ember malaca». S a brutálisan odavetett téma mindenre alkalmas, csak arra nem, hogy az erdélyi mánásvilágról adjon képet általánosságban, pedig a szerző újságnyilatkozataiban váltig azt hangoztatta, hogy ezzel a ránk nézve ismeretlen, de neki annál otthonosabb légkörrel árasztja majd el a Vígszínház nézőterét. Ha tapasztalatainak hinni

lehet, ebben a környezetben minden a grófok és grófnők mohó szerelmi lángolásai körül forog, melyek igen szorosan kapcsolatosak a kastélybeli lakások és komornák erotikus ügyeivel. Tipikusnak ezeket a figurákat bajos elfogadni, legfeljebb annyira tipikusok ezek, mint természet, amennyire Csathó Matyikája a budapesti színésznő. Hunyadi Sándor nemcsak egyoldalú, hanem már-már gyanúkteltően az: szertelen a végletekig, de izommutogatásában túlságosan sok az eltökéltség. Ezzel a túlhangossgal és elképesztő szándékú nekirugaszkodással rontja le akárhány jelenetét, melyben pedig nem egyszer valódi drámai elevenséget, pszichológiai rátermettséget és beszéltető készséget is éreztet. Írói hivatottságát kétségbe nem vonjuk, de felőle igazában majd csak akkor győződhetünk meg, ha elszántan szakít a felesleges legénykedéssel.

A Vígszínház nagyon gondos előadással támogatta a fiatal szerzőt. A rendező, Hegedüs Tibor, tapintatosan és finom mértéktartással úgy «hangszerte» az előadást, hogy ami a darabban vaskosan «erős», megszólaltatva vaskosan durvává ne váljék. A közreműködők is egytől-egyig azzal tettek az írónak legnagyobb szolgálatot, amit figuráinak bántóbb szegleteiből lefaragtak. Az ifjú Ráday Imre, kit a Belvárosi Színházban valóban sokat ígérő tehetségnek ismertünk meg, ide is magával hozta üdítő közvetlenségét, fiatal férfiaságát, mely oly jólesően elüt a közismert színpadi bonviván-édeskészségtől. Csak pillanatokra téved még valamelyes «játék»-többletbe; ilyenkor színészi eszközöket látunk, melyek nélkül pedig mindig biztosabban célba talál. Főthly Erzsí is most mutatkozott be ezen a színpadon. Szerepe szépen indul, de banálissá válik, ezen változtatni módjában nem állt. Egyelőre annyi bizvást megállapítható róla, hogy megjelenése, mozgása, alakja szép és kellemes, hangjában őszinte melegség van s bánni is tud vele: jól és kifejezően beszél. Dayka Margit máris kitűnően beleilleszkedett az együttesbe, ezúttal egy-két komikaibb hangja is meggyőzően sikerült. Maklárly viszont a lakáj szerepében éppen a komolyabb akcentusokkal tűnt fel, noha efélét esztendeje már a *Beszterce ostromá*-ban is hallottunk tőle. Makay Margit «démon»-a megint azt bizonyította, hogy ez a biztos stílusérzékű művész nő ugyanahhoz az örökké ismét-

lődő alakhoz is talál fantáziájával valami újat és egyéni színűt. Góthné most éppen ezzel maradt adós: anyagrófnőjében nagyon sok olyat üdvözölhetünk régi ismerősként, amit láttunk tőle akárhányszor, mikor nem anyát játszott s még kevésbbé grófnőt. Törzs higgadt és fegyelmezett játéka, Góth bonhommiája, Hajmásy könnyed szeretetreméltósága és Mátrai élesen megfigyelt figurája is igaz elismerésre tarthat számot.

Rédey Tivadar.

*

Ferenczy Ferenc. (1861—1930.) A Nemzeti Színház századeleji műsorán sűrűn felbukkanó, szívesen látott név volt a neve s az intellektuális társasági életben elmaradhatatlan, mindig szeretettel fogadott alak volt finom, kezesetlen úriasságú alakja. Francia megibseni hatások alatt írt, formában nagyon újat, művészi igazságban nagyon meglepőt nem nyújtott, ereje és eredetisége inkább a hangban nyilatkozott meg. Finomlelkű, szellemes ember hangja volt ez, sok megértés és még több megbocsátás szölt belőle, a szkeptikus emberismeret némi fenntartása s ugyanakkor a fenntartás nélküli emberszeretet.

«Társadalmi» színműveiben egy negyedszázad alatt éppen a társadalmi kolorit fakult meg legjobban, csevegését mindmáig élvezni lehet, távolinak és meghaladottnak inkább azt érezzük, amiről cseveg. *Flirt*-jében találta meg leginkább a neki való hangot, itt nem bajlódott problémák ballasztjával, de számottevő megfigyelőképességgel mutatta meg a «szalon» világának finom rétegződését, a sima formák alatt megbúvó feszélyezettségeket.

Szalonember volt egész lény szerint maga is s ha néhányadmagával bárhol s bármikor beszélgetésbe fogott: mindenki szinte magától értetődőnek érezte, hogy átvegye az ő urbánus modorát, minden érzékenységgel szemben vég-sőkig tapintatos állásfoglalását. A modornak ez udvariasságához nála a szív udvariassága szolgáltatta az ércfedezetet. Budapest legodaadóbb színházlátogatója volt s e szerelme iránt holtáig el nem fásult. Fiatalos melegséggel, sőt áhítatos tisztelettel viseltetett minden iránt, ami a színház világával kapcsolatos, a fölényeskedőket, a mindenhez jobban érteket túrelmesen meghallgatta, de maga a gáncsoskodás helyett kihalászott magának még

a legelejtesebb ujdonságból is valami kis szerény értékekét, egy-egy jobb mozzanatot, — ha Sodomában tíz igaz szem akadt: beérte akár eggyel is.

Két egymást hamarosan követő színházi főpróba között támadta meg orvul a halálos betegség. Törékeny alakja eltűnt a nézőtérrel s nemsokára el az életből is. Elmaradhatatlan színházi látcsöve gazdátlanra árvult. Egyéb örökség bizony nem igen maradt utána. S ez is bárkinek tulajdonába kerül ezután: hogy új gazdájának is olyan eszményítve mutassa a színpad képeit és hőseit, mint ahogyan az ő szelíd tekintetű szemének csillogtatta, az az öntetszelgő hiperkritika mai napjaiban szinte elképzelhetetlen.

R—r.

Képzőművészeti szemle.

A *Műcsarnok* téli tárlatán csaknem hatszáz műtárggyal szerepelnek festők és szobrászok s épen a Városliget szélén álló palota számszerint impozáns méretű kiállításai azok, amelyek — immár négy-öt év óta — a saját legerősebb támadásait váltják ki maguk ellen. Ezek a támadások annyira egységesek, a jobb- és baloldal részéről annyira egyöntetűek, hogy bizonyára a *Műcsarnok* vezetősége is elmékedett már okain s a támadásokat ezután már nemcsak a töle sugallt, ellenkező végletekbe eső, áradozó dícséretekkel teli cikkekkel próbálja leszerelni. A felmerült bajokkal szemben nem szabad, nem lehet arra hivatkozni, hogy a párizsi nagy Szalon Vernizsage-jai általában lényegesen alantasabb nívón állanak, mint a *Műcsarnokéi* s a londoni Képzőművészeti Társulat kiállításain szereplő tárgyakhoz képest a budapestiek egytől-egyig remekművek. A mai Magyarország nem engedheti meg magának a fényvűzést, hogy ne a legjobbat adja, midőn értékek felsorakoztatására kerül a sor.

Nem akarunk tanácsokat adni a vezetőségnek a bajok orvoslására vonatkozóan, mint annyian tették előttünk, akiknek felszólalása egytől-egyig pusztába kiáltott szó volt. Azt a néhány sort, melyet a téli kiállításra szentelhetünk, nem hozzá intézzük, hanem a művésztárgyakhoz, azok közül is az idősebbekhez. Emlékezzenek vissza, hogy annak idején, a század első évtizedében milyen nívón állottak a *Műcsarnok* kiállításai. Akkor is voltak fiatalabb, frissen beérkezett művészek — Ferenczy Károlyra, Csókra, Iványi-

Grünwaldra gondolkodok —, akikkel együtt szívesen és sokszor állítottak ki a nagy megbecsülésre szert tett öregebbek, Székely Bertalanok és Lotz Károlyok. A téli kiállítás hiába keressük a társulat jelentős pozíciójú művésztárgyait. Félreállnak, nem szerepelnek annak az intézménynek az életében, amelynek dísz és súlyt az ő nevük ad. Hatszáz kép között bizonyára akad selejtes, gyöngé holmi, de ezekről szívesen megfedlekedik a látogató, ha a termekben néhány valódi értékkel kerül szembe. Értéket pedig a társulat mai összetételében csak az idősebb művésztárgyak adhatnak, tőlük nem kívánja senki, hogy lázas iramot diktáljanak, sőt elővigyázattal teli konzervatívságuknak szerepe van és kell, hogy legyen szerepe művészetünk fejlődésében. Arra kérjük őket, ne tartsák feleslegesnek a kiállításban való részvételt, mert ha elhanyagolják a *Műcsarnokot*, a hangsúly oly csoportra toódik át, amelynek szerepeltetése csak a szűkebb családi kör érdeke, de semmiesetre sem az országé.

Nem lenne értelme annak, ha az általánosságban mondtok után sorra vennők a «kiemelkedőbb» objektumokat s behatóan foglalkoznánk velük. A felsorolás untatná a közönséget, felzaklatná a kiállítókat, akik mindannyian meg vannak győződve tervszerű küldetésükről, segíteni pedig nem segítenek semmit. Azt az egyet azonban nem értjük, hogy miképp akaszthatott ki a zsűri oly veszedelmesen modern vásznat, mint az 530. számú, ugyanakkor, mikor a többi között a lehangosabban modernkedő képek nyugodtan készülhettek volna 1890 körül s miért épen ezzel a másodkézből új, jelentéktelen képpel képviselteti a mai magyar pikturát.

*

A Nemzeti Szalon LXVII. csoportkiállítása nem emelkedett felül az átlagos kiállítások szintjén. Ez a fürge és mozgékony intézmény néha csapnivalóan rossz kiállításokat rendez, ami talán ép fürgeségével menthető. Elég, ha mindössze két festőre szentelünk figyelmet: *Vuchetich* Lászlóra és *Pap* Gézára. Az előbbi színpompás és formára is tetszetős akvarellel szerepel. Idén nyáron lenn járt Olaszországban, végigjárta Umbria szelid lankákon épült városait, sokat dolgozott Perugiában, amelynek görbe síkatorai, toldott-foldott öreg épületei bőséges

témákkal szolgálnak. Vuchetich a témákat romantikus oldalukról fogja meg, de nem ül nyakig a romantikában, mint az Itáliát járó, festegető öreg angol missek. Ábrázolásában sok a frissesség, ami jótékonyan hat kiállító-társainak pedáns szárazságával szemben. Pap Géza az életet az ólomkatonák merev szeméin keresztül látja; annyira leegyszerűsíti a mondanivalóit, hogy végül alig marad belőlük valami. A látható világ ezerféleségét néhány kontúr vonalra redukálja, de ezek a kontúrok nem idegesek, nem kifejezők, nem engednek következtetni az előttük és mögöttük domborodó tömegre. A tömegszerűség nem játszik szerepet művészetében, amely épen azért vonalas, a maga módján stilizáló, illusztrátori jellegű. Megfigyelőképeségének éles volta, amely különösen bizarr hatású állatrajzaiban érzik, nem kárpótolhat az említett hiányokért.

*

Az Ernszt-Múzeum CVIII. csoportkiállításán négy művész mutatja be újabb termését, Csók István, Perlmutter Izsák, Csóka István és Feszty Masa. Az első kettő már régóta a legjelentékenyebb kiállítóink közé számít. Ami Csók Istvánt illeti, teljes joggal vetődik nagy figyelem az alkotásaira. Mindenki megegyezik abban, hogy egyike a legkitűnőbb magyar festőknek s munkássága örökké számottevő marad a magyar művészettörténetben. Fejlődéstörténetileg a nagybányaiak után helyezkedik el, impresszionista a szó legigazabb értelmében, igazabban mint Szinyei-Merse Pál volt, aki a Majális nagyszerű kísérlete után megállt fejlődésében, ha ugyan vissza nem fejlődött. Szinte érthetetlen és hihetetlen, hogy Csók István, a vidékről szakadt tömzsi és sűrűvérű magyar mily könnyűszerrel s mily differenciált fogékonysággal sajátította el a francia impresszionizmus bonyolult formanyelvét, azt a nyelvet, amelyet a legretinósabb német festők (Liebermann, Slevogt) évtizedes erőlködés után is csak dadogva beszélnek. Vannak képei, amelyek utánózhatatlan festőiségükkel, a színhatas káprázatos raffineriájával megütik a legjobb francia impresszionista-képek mértékét. Csók Renoirral rokon leginkább, a nagy francia mester rokokóízű gyengédségével szemben azonban komorabb és erőteljesebb hangokat üt meg. Sóvárgó, perzselő érzékiség hullámai söpörnek

végig a vásznain, aktjain, e véres ajkú bestiákon épűgy, mint állig felöltötött figuráin és harmatosan friss csendéletein. Erzékisége nemcsak téma-választásánál irányítja, ott lobog tájképein, az utolsó fűszálon is. Azoknak, akik a műalkotásban nem pusztán esztétikai értéket keresnek, hanem etikusat is, vissza kell döbbsenők e sötéte égő szenvedély láttán. Akárhogy is van azonban, ennek a művészetnek nagyvonalúságát, nagyszabású voltát nem lehet kétségbe vonni.

Új képei csak egy termet töltöttek meg, de egytől-egyig érdekes és értékes alkotásokkal. Kiemelhetjük ezek közül a Támár utólagos vázlatát, mély tűzű színeivel. (Az utólagos vázlatok nagy szerepet játszanak Csók munkásságában; sikerültebb képeit ötször-hatszor is variálja, többnyire kisebb méretekben.) Említhetjük még a *Szénagyűjtés* színpompás jelenetét, Züzü profilját az ablakon át látható havas tájjal, vagy a fehérrehangolt aktfigurás interieur.

Perlmutter Izsák, a másik kiállító ugyancsak régi és ismert név. Úgy hisszük azonban, méltánylása revízióra szorul s ezt a revíziót a mai generáció könyörtelenül végre fogja hajtani. Perlmutter is impresszionista vagy legalább is az impresszionizmus felé húz. Évek hosszú sora alatt véglegesen kipróbált egy kompozíciótémát, amelyet rendkívüli tömegben, de kevés változtatással használt fel: deréknál elvágott figurát, kissé felülről nézve, gazdag és aprólékos interieurbe helyez. A figura néha szembefordul, olykor a profilját mutatja, akad olyan is, amelyik elfordítja a fejét. A háttér ugyanolyan fontos, mint az elébe helyezett alak s többnyire ugyanolyan színes is. Vibráló nyugtalanság jellemzi ezeket a képeket, nyugtalanul, kielégületlenül vándorol maga a látogató is a termeken. Képei nem színesek, hanem tarkák, valeurjei kiegyensúlyozatlanok. Sokszor az az érzése a nézőnek, hogy a piros fejkendő helyén kék is lehetne, anélkül, hogy a kép jobb vagy rosszabb lenne tőle. Perlmutter pikturája időben rohamosan távolodik tőlünk, a multba halványodik. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy az első terem apró tájképecskéi műkereskedelmi tömegcikknek, nem valóik kiállítási terembe.

Feszty Masa és *Csóka* István grafikát állított ki. Az a néhol édeskés pasztellszerűség, mely Feszty Masa olajképeit jellemzi az olasz vedutákban, itt-ott

sikerrel alkalmazható. Úgy vesszük észre, hogy a fiatal művésznő manuális készsége jelentősen fejlődött az utóbbi időben, mióta Olaszországban tartózkodik. A sokat sejtető és keveset mondó elmosódott formák kódét hamarosan elüzi a Castagno és Piero della Francesca könyörtelen éleslátása. Csóka István egyelőre még küszködik a kifejezésmóddal, előadása nehézkes és darabos. Biztos rajzkultúrája arra enged következtetni, hogy mint grafikus idővel derekasan megállja a helyét.

Az Ernst-Múzeum vezetősége a kiállító művészek alkotásain kívül a régebbi magyar piktúra néhány remekbekészült darabjával kedveskedik a közönségnek. A *magyar remekművek* első sorozata, melyet remélhetőleg még sok fog követni, a magyar magángyűjtemények jelentékenyebb szaporodását mutatja be. Kupeczky Jánostól Munkácsy Mihályig egy sor szebbnél-szebb kép ékesíti az Ernst-Múzeum nagytermet, amely méreténél fogva különösen alkalmas ilyféle sorozatok kiállítására. A sort *Kupeczky* mély tónusú, fényel és árnyékkal átítatott hatású férfiarcképe vezeti be. *Barabás* Miklós 1842-ben készült friss tájképe új oldaláról mutatja be a hallatlanul produktív biedermeier-művészt, úgy látszik az angol akvarellisták széles ecsetkezelése nemcsak vízfestményeire hatott, hanem olajképeire is. *Borsos* József két kisméretű képe közül A kis festő c. genrejelenet a kvalitásosabb. *Markó* Károly itt szereplő képeinél sokkal szebbek is ismertek, hogy csak a Szépművészeti Múzeum visegrádi tájára emlékezzünk. *Brocky* Károly Vénusz és Ámorja jól megállja helyét a mester oeuvrejében. *Székely* Bertalan két vázlatos Szalay László portréján kívül remek tájképpel is szerepel. (Érthetetlen, hogy ez a nagy művész, kinek oly sokféle arculata volt s aki ontotta a szebbnél-szebb vázlatokat, a köztudatban még ma is mint száraz historíafestő él s nem akad jelentőségéhez méltó monografusra) *Mészöly* két finom tájképe után Lotz Károlyról kell megemlékezni. Lotz kisméretű aktos kompozíciója még a biedermeier-festészetben gyökerezik, nagy fekvő aktja abba a szép sorozatba tartozik, melyet ez a fölényes dekorátor legjobb éveiben festett. A külföldre szakadt *Liezen-Mayer* Sándor szép ideálportréja (Margit) váratlanul meghaladja az egyenetlen erejű festő átlagmunkáit. *Munkácsy* colpachi tájképén kívül érdekes és jel-

lemző Az agár c. interieur-képe. Ennek a nagy magyar géniuszunk képességeit mutatja, hogy az izlés és női divat legszerencsétlenebb idejének hű megörökítésével sem árt kvalitásainak. Kortársának, *Paál* Lászlónak három képe bukkan fel e kiállításon, amelyek közül a Düsseldorfban festett, *Mocsa-ras* vidék c. korai tája mély tónusú, poétikus alkotás. Későbbi képei is szépek, de a késői *Paál* nagy kvalitásai ellenére egyhangúvá vált. Egy-egy képe, egymagában sokkal többet mond, mint összegyűjtött életműve, amelynek sokféle értékei között a *változatosság* sohasem szerepelt.

*

A KUT ötödik kiállítása tölti meg a Nemzeti Szalon termet, mikor ezeket a sorokat írjuk. Ez a társaság, amely legmodernebb törekvésű művészeinket fogja össze, ezúttal is szép és érdemes anyagot mutat be a közönségnek. Előjáróban említeni szeretnénk azt, hogy ami a gerincét alkotó művészcsoporthoz illi (Aba-Novák, Bernáth, Derkovits, Egry, Kmetty, Márffy, Pátzay és Szőnyi), régen túl jutott a kísérletezésen s olyan értéket reprezentál, amelynek gyökerei mélyen belenyúlunk a magyar humuszba. Annál elszomorítóbb, hogy alig akad KUT-kiállítás, amelyen oda nem tartozó, bántó és kellemetlen jelenségek ne zavarnák meg az anyag egységes komolyságát s ne diszkreditálnák azt. A mult kiállításán *Kassák* Lajos értelmetlen papírkivágásai ütötték meg ezt a cseppet sem kívánatos hangot (Kassák két képarchitektúrája ezúttal is szerepel), a mostanin egy Kepes György nevű fiatalember ragasztgat fényképarabkákat a vásznára. Elmúltak már hál-isten az idők, mikor ezek a kised játékok kiállításképesek voltak, elmúltak, mint a rossz álom, mint a szecesszió, még a spekulatív német piktúra is lerázta magáról emléküket.

A kiállító között *Berény* Róbert nagyobb kollekcióval szerepel, amelynek egyes darabjai, ha nem is mindig kiegyensúlyozottak, jelentősek. *Egry* József Kain és Ábel-ja a kiállítás leg-szebb képe. Sajnáljuk, hogy *Egry*, aki monumentális formavilágát oly hibátlanul hangolja össze tüzes színeivel s a rejtelmes fényekkel, nem próbálkozik meg méretre is nagyszabású alkotásokkal *Bernáth* Aurél és *Márffy* Ödön egy-egy képet küldött be mindössze,

mindketten gyűjteményes kiállításra készülődnek. Az előbbi rendkívül finom, Márfy félaktja kevésbé érdekes; *Szónyi* István két őszi tájképe hatalmas összefoglaló erejével s a rőt lombok gazdag változatosságával tűnik ki. *Kmetty* János képein szervezett rend uralkodik, ez az őszinte és becsületes művész kisebb lélekzetű dolgaival is mindig jó nivót reprezentál. *Hincz* Gyula további fejlődéséhez nagy reményeket fűzünk, noha egyelőre még nem tud szabadulni a francia művészet erős hatásától. Érdekesekek, ha nem is jelentősek *Pekáry* István Henri Rousseauból és a magyar népművészetből összegyűrt képei.

A szobrászati anyagból *Medgyessy* Ferenc színezett leányfigurái és *Vilt* Tibor pompás férfifeje emelkedik ki. Ami ezeken kívül látható, nem jelentékeny. *Bor* Pál művei vértelenek, unalmasak. *Mátis-Teutsch* János Archipenhot, *Schaar* Erzsébet Bokros-Birman Dezsőt, *Vörös* Béla Csáky Józsefet utánozza. Igen szép és gazdag az építészeti rész, amelyen már nemcsak tervekét látni. A nagy multjával szakított, megújuló *Kozma* Lajos kúnszentmártoni villája és körüli gyógszertár-kiképzése elsőrangú munka, ugyancsak az Szigeti Pál és Molnár Farkas gellérthegy-i villája. A tervek között *Arkay* Bertalan hatalmas energiájú vázlatain kívül *Masirevich* György diáküdülőtelepét említjük, amelyek méltók az emlékezetre.

Genthon István.

A Szépművészeti Múzeum Bartolozzi-kiállítása.

(A művész születésének kétszázéves fordulójára.)

Az előző évek *Dürer*, *Zichy*, *Goya*, *Daumier*-féle centennáris kiállításai után karácsonyra újabb emlékkiállítás nyílt a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályában. Ezúttal *Francesco Bartolozzi* művei kerültek bemutatásra. Kissé elkésve ugyan, mert *Bartolozzi* 1728-ban született, de mivel *Daumier* és *Goya* forduló-i művészi szempontból fontosabbak voltak, *Bartolozzi* kiállítása egy évvel eltolódott.

Francesco Bartolozzi egyike volt a legtermékenyebb grafikusoknak. *Daumier* után, kinek körülbelül 5000 lapja maradt reánk, neki ismerjük legtöbb művét. Legújabb életrajzírói, *De Vesme* és *Calabé* 2552 metszetét sorolják föl. Tekintetbe véve a legbonyodalmasabb

technikákban készült műveinek fáradságot nem ismerő nagy gondosságát, ez a szám még akkor is csaknem megfoghatatlanul magas, ha tudjuk, hogy *Bartolozzi* munkas élete 87 évre terjedt, melyből 70 év jutott az alkotásra.

Múzeumunk gyűjteményét néhány lap kivételével *Esterházy* Miklós herceg vásárolta meg *Fr. Bartolozzi* életében, számszerint kb. 900 lapot; ehhez további 5—6 lap járult hozzá báró *Podmaniczky* László szintén XIX. századeleji gyűjtéséből. Olyan gazdag sorozat ez, mellyel keves gyűjtemény dicsekedhetik. A kiállítás ebből az anyagból körülbelül 200 darabot ölel fel; helyet foglalnak benne teljes bőséggel *Bartolozzinak* minden korszakában készült fontos munkái, a művészi reprodukció mesteri alkotásai.

Mіндеzen munkákban következetesen mutatkozik meg *Bartolozzi* művészi jelleme. Mindenekelőtt rendkívüli tudása és lelkiismeretessége, mely lehetővé tette számára, hogy bármily technikában, melyhez hozzáfogott, virtuóz dolgokat alkosson. Másodszor szokatlan alkalmazkodó képessége, mellyel bele tudta magát élni a reprodukálásra választott művészek egyéniségébe. Ez a lelki sajátsága mintegy predesztinálta arra, hogy saját egyéniségét feladó, reprodukáló művésszé képpezze ki magát.

A florenci születésű művész munkásságának első főállomása Velence volt. A XVIII. századi divatos művészek: *G. Zocchi*, *F. Zuccarelli*, *I. Amiconi*, *G. B. Piazzetta*, *P. Loughi* festményei után készített itten, a tárgytól megkívánt könnyed és szabad modorú rézkarcokat. Reprodukív munkái az igazi velencei művészekétől abban különböznek, hogy florenci tradíciói és erős rézmetszői iskolázottsága következtében amazoknál egy kissé mindig nagyobb súlyt vetett a vonalra. Önálló kompozícióiban azonban teljesen ezekhez a mesterekhez igazodó művészeknek látjuk. Velenceies stílus pásztorjelenekek kerülnek ki karcoló tűje alól, egy általánossá vált művészi irány tipikus képviselői, kedves, könnyed, de egyéni íz nélküli, személytelen munkák.

Velencei korszakának legvégére esik egyik legérdekesebb sorozata, mely angliai jövőjét is megalapozta: a *Guercino*-rajzok utáni rézkarcok. E valóban artistikus lapok nagyobb részén az eredeti művek rajzkarakterét *Bartolozzi* szinte hiánytalanul volt képes visszaadni. Utóbb még néhány, az

elsőhöz minden tekintetben méltó, s a művész finom utánérző képességéről tanuskodó rajzszorozat következett Castiglione és Holbein művei után. Mindezekből reprezentáns sorozatokat mutat be a kiállítás.

Bartolozzi 1764-ben került Londonba. Ekkor kezdődik az a korszaka, melynek voltaképeni világhírét köszönheti. Az élelmes művész azonnal felismerte, hogy eddigi dolgozói modora nem az, mellyel új közönséget kielégítheti. Nem rézkarcra vagy épen-séggel rézmetszésre volt itt szükség, hanem az angol festők és grafikusok festőibb, tónusosabb modorához hasonlóbb eljárásra s Bartolozzi hirtelen elhatározással a nemrég felmerült «pontoszó modort» választotta. Csakhamar e reá nézve teljesen új technika legnagyobb virtuózává, sőt újtójává lett.

Vonalak helyett sűrű egymás mellé rakott, finom pontokkal dolgozott, melyek erősödve és gyengülve, enyhe átmenetekben olvadtak össze s e lehelletszerűen könnyed, lágy felületekkel rendkívüli gyöngédséget adtak lapjainak.

A változott technikával az új környezetben a reprodukáláshoz választott előképek is mások lettek. Az olasz mesterek helyét részben Reynolds, Gainsborough és Lawrence foglalták el, kiknek portréi után készült lapjai angliai korszakának legjavát teszik ki. Alkalmazkodva az ábrázoltakhoz, női arcképeknél a leggyöngédebb modorban, csaknem kizárólag pontocskákkal dolgozott, míg a férfiarcképeknél az erőteljesebb hatások kedvéért a rézkarc, krétamodor és rézmetszéssel való kombinálásokhoz folyamodott. Munkásságának legnagyobb, ha nem is leg-szerencsésebb részét azonban Angelica Kauffmann és Giovanni Battista Cipriani népszerű, divatos műveinek reprodukálása foglalja le, mitológikus vagy allegorikus ábrázolások, édeskés, erőtlen modorban, amelyeknek eredeti karakterét semmi más eljárás sem tudná oly tökéletesen visszaadni, mint a pontoszó modor.

Történeti szempontokat nagyon ma-gunk elé kell idéznünk, hogy ne csodálkozzunk azon, hogy Bartolozzi lelkéhez ép ezek a művek férkőztek legközelebb. Legalább is erre kell következtetnünk abból a körülményből, hogy e korból származó önálló kompozícióit alig lehet megkülönböztetni Cipriani híg és fölületes bájú ábrázolásaitól, Kauffmann Venusaitól és amoretteitől. Velencei

korszakára emlékezve, meg kell állapítanunk, hogy Bartolozzi művészi jel-leme rendkívül hajlékony volt.

Dekoratív szempontok és a népszerúség keresése vitték rá Bartolozzit, hogy lapjain mindinkább a színössze-tőrekedjék. Leggyakrabban fekete nyomdafesték helyett vöröses tónust választott, hogy a papír fehérsége és a szokásos festék sötét tónusa közötti ellentétet enyhítse. 1773 óta a sötét nyomásban a húsrészeket már rózsaszínűre kezdi venni, s hogy az egész lap levegősebb legyen, a háttér egész és fáit világos kékszínben. Végül rátér a minden részletükben gyengéd színekben nyomtatott lapokra, melyeket oly gondnal és művészettel állított elő, hogy előkelő színösszeállításban csaknem finom aquarellminiatűrök hatását kel-tik. A Szépművészeti Múzeum kiállításán ezekből is látható néhány pompás darab, noha az anyag ritka gazdag-sághoz arányítva, a színes lapok nin-csenek kellő mértékben képviselve. Esterházy Miklós herceg ugyanis már a XIX. századeleji gyűjtő szemével mérte a színes metszeteket: az empirekor már ismét száműzte a színt a grafi-kából. De a XVIII. század utolsó negyedének fényűző légkörében, mikor e lapok keletkeztek, a legnagyobb ke-resletnek örvendettek, mint ahogy ma is fantasztikus árakat érnek el a világ-piacon.

Bartolozzi népszerűsége szinte párat-lan volt. Egyik lapjából már előfizetés útján 1720 példány kelt el, ebből 320 írás előtti. Olyan szám ez, melyről ma-napság még csak álmodni sem lehet. Lapjai egyszerre jelentek meg a világ-piac különféle centrumaiban, Londonban és Bécsben, vagy Londonban és Párisban. Tekintélye szinte korlátlan volt. S ha e tekintélyét nem is tartotta meg teljes mértékben, ha lapjainak egy része számunkra élvezhetetlenné is vált már — épen Cipriani és A. Kauff-mann eredetije miatt —, mégis tisztel-jük benne a mesterségbeli tudást, mely oly fokot ért el, hogy helyet biztosít Bartolozzinak a grafikai művészet nagy mesterei között. *Dr. Hoffmann Edít.*

Zenei szemle.

Mozart vígoperája, a «Cosi fan tutte», 140 évvel bécsi bemutatója után a minap került először színre a magyar Operaházban. Ennyi idő után mintha ma ismét közelebb jutott volna Mozart zenéje az emberek szívéhez.

Mintha ma ismét nagyobb volna a vágyódás Mozart világa, a tiszta szép ég, a tiszta érzések világa után. Épen ez a kis opera buffa a legszebb példája annak, hogy az igazi lángelme miképp tud megneemesíteni, eszményíteni mindent, amihez hozzányúl.

Nem hiába fakadt ki Mozart leveleiben kora operaszövegírói ellen. A «Cosi fan tutte» szövege Da Ponte műve frivol banalitásával, pszichológiai valószínűségeivel, épen elég okot szolgáltatott azokféle átdolgozásra, amiben része volt.

Az egész cselekmény egy fogadáson épül fel, amely két fiatal katonatiszt, Ferrando és Guillelmo, valamint egy öreg filozófus, Don Alfonso között jön létre. Utóbbi ugyanis azt állítja, hogy az asszonyhűség phönix, amit még senki sem látott és ez alól Ferrando és Guillelmo menyasszonya, Dorabella és Fiordiligi sem kivétel. A két vőlegény, bebizonyítandó az ellenkezőjét, belemegy a próbatételbe. A harcterre való sürgős rendelésük ürügyével elbúcsúznak menyasszonyaiktól, majd albán nemeseknek öltözve álszakállal állítanak be hozzájuk. A hamis szobalány, Rosina segítségével megkezdik az ostromot a két hölgy — mindenik a másik jegyese — szíve ellen. Ezek eleinte hősiesen ellenállanak, de ügyes trükkökkel mégis elérik a célt: előbb Dorabella, majd Fiordiligi meghódítását. A jegyzőnek öltözött Rosina előtt már megkötötték a házassági szerződést, midőn hirtelen visszaérkezik a két elhagyott vőlegény. Miatán jól ráijesztettek csapodár jegyeseikre, felfedik a játékot — s bár kissé keserű szájjal — elfogadják Don Alfonso böles filozófiáját, amely ebben a motóban összegeződik «Cosi fan tutte». (Mind így csinálják.) Ugy kell az asszonyokat venni, mint amilyenek, mert máskülönben mindketten örök agglegények maradnak.

Mozart itt olyan cselekménnyel állt szemben, amelynek nem volt semmi benső súlya. A személyeknek — talán Fiordiligit kivéve — nincs egyéniségük, igazi szenvedély helyett színlelt vagy homályos érzéseket mutatnak. Az olasz opera buffa rendes típusai ezek, ahol a szövegíró az alsóbb komikum eszközeivel, túlzásokkal akarja a jellemzés hiányát pótolni. Mozart az ő felülmulthatatlan mély bensőségével még ezt a szöveget is élettellel tudta megtölteni. Magává teszi az olasz opera formakincsét, de ez az ő kezében

a jellemzés eszközeivé válik. Gluck reformtörekvéseit ő viszi teljes diadalra. A mythos világa nem érdekli, csak az emberek: emberi érzések, emberi cselekedetek.

A rövid nyitány játékos jellege már megadja az opera derült, könnyed alaptónusát. Ilyen bevezetés után bizonyosra vehetjük, hogy a darabban nem lesz nagyobb izgalmakban részesünk. A férfi-terzetek ugyanezt a hangulatot erősítik. A menyasszonyok duettje már emelkedettebb, tele eleven színekkel, de inkább ragyog, mint melegít. A sóvárgásnak az a halk, finom accentusa, amelyet Mozart a szerelem legbensőbb kifejezésére olyan utlíérhetetlenül tud éreztetni, itt sehol sem cseng keresztül. Igazi remekmű az első felvonás quintettje. A clair-obscur igazi mozarti alkalmazását csodálhatjuk benne. A lányok válásfájdalmán finoman sugárzik át Don Alfonso ironikus mosolygása és ezzel Mozart együttérzést tud kelteni anélkül, hogy megindítana. A búcsújelenetbe még egy kis komikus szín is vegyül, midőn a lányok megtört zokogását a férfiak félig tréfásan utánozzák, de a befejező adagiónál diadalmaskodik Mozart igazi bensősége. A panasz oly megindítóan hangzik fel Dorabella és Fiordiligi ajkán, hogy a férfiak is elérzékenykednek és Don Alfonso elhallgat. Az egész szerelmi jelenetnek a zenekar gazdagabb, lágyabb színei adnak gyönyörű háttérrel. Az egyes áriák, amelyek az olasz operákban teljesen különváltak a drámai cselekménytől, Mozartnál a zenejellemzés kifejező eszközeivé lépnek elő. Dorabella áriáiból ismerjük meg a leány élénk, de felületes érzelmi izgalmakat kereső és kiélvező temperamentumát. Ezzel szemben az idősebb nővér, Fiordiligi jellemzése kedvezőbb, melegebb. Nagyszerű bravouráriája a me' és ugrásokkal amazonszerű büszkeséget áru el a visszaautasított imádókkal szemben. Midőn érzi, hogy szívét kezdi behálózni az érdekes idegen, előlötti megbánása mély, igazi érzésben jut kifejezésre. Mozart itt mesterien tudta éreztetni, igazolni, hogy egy ilyen rajongó, szentimentális lélekre mély hatást gyakorolhat Fernando, akinek áriájában ugyanilyen érzések nyilvánulnak. A pillanat varázsa őt elragadott két érzelmes lélek csak Mozart zenéjében támadt életre. Da Ponte szövege mit sem sejtett belőle. Guillelmo ábrázolása világi jellemének megfelelően könnyed,

tetszetős. Menyasszonyának, Fiordiliginék, erősebb ellenállása még erősíti ezt a derűs hangot. Mozart így fogta fel alakjait, mert komikus operát, tehát kellemes, könnyű szórakoztatást akart nyújtani, amelynek a vidámság, a szeszély adja az igazi jelleget. Ez a szándék legerősebben Rosinán, a szobalány jellemzésében nyilvánul. Ebben igazán nem találunk érzést, csak hetyke gondtalan, felelőtlen léhaságot, de emellett annyi kecsességet és kellemet, az álruhás jelenetekben annyi komikumot, hogy önkénytelenül is felkelti érdeklődésünket.

Don Alfonst már szerepénél fogva sem illeti meg önálló jellemzés. Ezért külön áriája nincs, hanem az együttesekben a fogadás megegyezése céljából színlelt érzések kifejezésében, mint kontraszt jelenség jut érvényre. Ezekben az együttesekben — főképp a finálékban — a tetőfokát éri el Mozart jellemző művészete, amellyel, hogy a «jólhangzás» a formai arányosság legcsodálatosabb élményét nyújtják. A recitációk (cembalóval kísért énekbeszéd) nagy nyelvkészséget igénylő lüktető tempója az opera buffa eleven cselekményét szolgálja. A «Cosi fan tutte» partitúrájának ebből a gazdag tartalmából — kitűnő előadóművészeink dacára — sok minden csak hangjegy maradt. Talán ezért éreztük az együttesekben kevésbé bővelkedő II. felvonást egy kissé monotonnak. A mozarti buffostílus rokokó könnyedsége, rendkívül finom érzelmi árnyalatai a legérettebb előadóművészeket is próbára teszik. Mozart híveinek azonban így is nagy gyönyörűségben lehetett részük. A díszletezés — tekintve a rokokóképek gazdag lehetőségeit — meglehetősen egyhangú volt. Ugy látszik a fantázia itt teljesen kimerült a megmérhetetlen mennyiségu selyemfüggönyök alkalmazásában. — Ezeknek az előrágatása hozott némi változatosságot a háttér sivárságába.

*

Filmharmónikusaink ideai hangverseinein a magyar szerzők igen szép arányban szerepelnek. A legutóbb hallott *Ádám Jenő* «Dominica» című s iteje újabb bizonyíték volt arra nézve, hogy mennyire nem kockázatos ez a vállalkozás. Hiszen csak természetes, hogy annyi külföldi zene után jól esik a magyar fülnek, ha gyönyörű ősi magyar témák hangzanak fel Dohnányi mester karmesteri pálcája nyomán.

Kodály iskolájából került ki a nagyon tehetséges Ádám Jenő. Művét, a vasárnapot ünneplő magyar lélek rajzát, most másodsor adják elő a filharmónikusok.

Az első tétel fő témája egy borongós magyar kantiléna — amely lassan emelkedik ki a sejtelmesen halkhangú vonósok háttéréből — csupa fájdalom, csupa panasz. A munkáshét kábitó hajszájából egy kis időre magához érkező lélek öneszmélése. De mintha csak a fájdalom, a gond edzenék gerincessé, acélkeménnyé ezt a lelket, nem érzeleg, nem puhul el egy pillanatra sem. Az áhítatos choraltémában erős hittel emeli fel tekintetét az ég felé. A teljes zenekar a harangokkal együtt zengi Szenczi Molnár Albert ősi magyar zsoltárát: «Te benned bíztunk eleitől fogva... És Te megmaradsz minden időben».

Nagyon hangulatos a III. tétel: «Erdély felől fehér az ég» dallamát egymástól veszik át a hangszercsoportok. A tilinkó egyszerű édes-bús szólama sir fel a fafúvókon, mintha a gyönyörű erdélyi hegyek közül egy kis székely falu nótás lelke küldené üzenetét. A dacos magyar virtus pazar pompában lángol fel az utolsó tétel erőteljes táncritmusában. Nagyszerű lendülete meggyőző, melegít, magával ragad. A szítt felépítésében még itt-ott hiányzik az összefogó erő, a túlláradó mondanivalóval szemben ki-kiütődik a formálás bizonytalansága, de mindenütt érezni az ösztönszerűen teljes irányba meginduló igazi tehetség nyomát. A fiatal magyar műzene általa ismét egy lépéssel nagyobb tért hódított magának, tehát mindenképp rászorul a magyar közönség érdeklődésére és bátorítására.

Honegger «Rugby» című sportszimfoniáját először hallottuk Budapesten. Honegger a háború után megalakuló legmodernebb francia iskolához, a «Groupe de Six»-hez csatlakozva kezdte meg pályafutását. Ez a csoport részint az impresszionizmus formanyelvét használta fel tagjainak egyéni sajátysága szerint (Poulenc), részint ennek legjelesebb ellentétébe, a Stravinskiéjól megindított, szinte brutálisan elementáris zenei futurizmusba csapott át (Milhaud). A svájci születésű Honegger mintegy közvetítő volt a két irány között. Közös jellegzetességük ezeknek a modern franciáknak a polytonalitás (minden szólam egyidejűleg leg más-más hangnemből van) és a színezésre

szolgáló zenei eszközök élesen elválasztott csoportosítása.

» Honegger nagy híret a nálunk is előadott «Dávid király» oratóriumával szerette. Ebben még sokkal erősebbek az impresszionisztikus elemek, a «Rugby» — zeneillusztrációja a híres amerikai labdajátékoknak — már inkább a másik irányhoz tartozik. Ez az egészen különleges hanghatású mű érdekes tanubizonysága annak, hogy nagyot fordult a kocka Amerika és Európa kulturális viszonylatában. Ma azok a nemzetek, akik a zene terén kimerítették már otthoni forrásaikat, Amerikára szorulnak, hogy az ottani élet grandiózus méreteiből, szédületes tempójából merítsenek ihletet. Honegger híres «Pacific 213» című, már régebben bemutatott műve volt erre az első példa. A «Rugby» megismerése alkalmából önkénytelenül tollunkra kívánkozik az összehasonlítás. A modern kor, mint a gépek, a sportok, a céltudatos energia korszaka hívebb kifejezést zenében bajosan nyerhetne. A «Pacific» azt a hatalmas vizuális benyomást és fizikai élvezetet akarja zenébe önteni, amelyet egy 300 tonnás vonatot húzó, óránként 120 km sebességgel az éjszaka sötétjén keresztül száguldó lokomotív felébreszt bennünk. A pihenés nyugalmas lélekzétvételének, a megindulás gigantikus erőfeszítésének, a gyorsaság folytonos fokozásának az egész folyamat hatalmas páthoszáának zenei festésével Honegger a szinfonikus dinamizmus épen olyan mérföldkövet teremt meg a «Pacific»-ben, mint amilyenre a «Rugby»-ben a sportrekordért folyó vetélkedésnek, hatalmas embertömegek felkorbácsolat teljesítményének izgalmaktól túlfűtött légköre ad anyagot. Az amerikai élet ritmusa egyenesen, megállás, pihenés nélkül diktálja a tempó szédületes lendületét. Az egyéni lélek teljesen felolvad a tömegnek a közös célra összpontosuló erőmegfeszítésében. Egy egyszerű onalís melódia a mozgópont, amely közé a többi szölamok szövése fonódik. A rézfuvók «tutti»-ja időnként refrainszerűen jelzi a diadalt. Gondtalan, örömteljes hangulat. Szinte érezzük a sporttól kitágult tüdő egyszerű könnyű lélekzését, amely a testet valósággal a kosmos részévé avatja.

Mesteri hangszerező és ellenpontozó technikával megírt mű a «Rugby». Jellegetes, érdekes, illusztratív erejével a figyelmet rögtön felkeltő, de — nem kívánnánk többször hallani. Min-

den kápráztatása mellett csúf és rideg; győzelmi fantáziák az erőszak és nem a lélek diadalát jelzik. Vajjon az energikus céltudatosság és objektivitás együtt kell, hogy járjon a szívvelenséggel és ridegséggel?

A másik bemutatóról, *Kelen Hugó* Részek a «Sírató» című szinfonikus énekből, nincs mondanivalónk. Legszébb volt benne a — szöveg *Ady Endrének* «Szeretném, ha szeretnének» kötetéből. Az énekszólámat *Baillides Mária* interpretálta.

Haydn ritkán hallható 101-ik szinfonijája (D-dur) jóleső ellentétképen hatott. Címét. «Az óra», a második tétel bájos, zenélőórát utánzó témájáról nyerte. Itt is megfigyelhetjük, hogy *Haydn* rendkívül éles lemeje, gazdag leleményében látszólag jelentéktelen kis motívumokból a kidolgozás során milyen nagyszabású színterületek lesznek. A III. tétel mottója egyike a legtökéletesebbeknek, amit ezen a téren írtak. Könnyen felfogható, népies, egyszerű téma, derűs, üdítő a szó legnemesebb értelmében. Ebben a stílusban filharmónikusaink a nagyszerű vezetéssel valóban elsőrangú teljesítményt nyújtanak.

*

Molnár Imre dr. dalestjei valósággal nemzeti hivatást töltenek be a budapesti hangversenyéletben. Töbgyökeres magyar előadóművészete élményszerűen fedi fel előttünk a magyar népdalköltészet rejtett szépségeit, igazi jellegzetességeit. Bár volnának többen énekesek közül, akik a nagyvárosi közönség számára ilyen életközelségbe tudják hozni a magyar falu lelkét.

A már széles körökben népszerűvé vált «Daloskert» (négy évszázad dalterméséből válogatta *Molnár I.*, zongorakísérettel feldolgozta *Kern Aurél*) most is ott szerepelt szép műsorának magyar számai között. «Édesanyám is volt nékem» (*Lajtha L. gyűjt.*), «Szürke számár szomorkodik» (*Vikár gyűjt.*) érzelmi bensőségükkel, egyszerű őszinteségükkel rögtön megfogják a hallgató szívét. «Itt az idő, szántani kék» (*Gálffy L. gyűjt.*), egy darab magyar élet egy pár sorban, egy pár sötét-bús zenei motívumban a tragikus magyar sors: verejtékes, nehéz magyar munka ára mindig-mindig más zsebébe vándorol.

Igen érdekesekek voltak *Tóth István* kiskunfűlőpszállási orgonista-kántor

«Ariák és Dallok verseikkel» c. gyűjteményéből (1832) bemutatott dalok. Ezek tulajdonképp Pálóczi Horváth Ádám «Ó- és új ötödfélszáz énekek» c. gyűjteményéből átvett dallamok későbbi színesebb variánsai. A magyar késő-barokk legjellegzetesebb megnyilvánulása pl. az «Áldott magányosság» Csokonai szövegére írt dal. Nem más ez, mint a korabeli ária-stílus magyar talajba való átültetése. *Hodoula István* feldolgozásában kitűnően érvényre jutottak a gyűjtemény többi előadott dalai is. Különösen megkap Pálóczi Horváth Ádám híres táncdalának: «Azt mondják, hogy nem illik a tánc a magyarnak» pompás, eleven humora. Kitűnő jellemzéseért érdemes a szövegből e pár sort idéznünk: «A franc tánc mind negédes, mind szeles a német, Nincs mutációja, csak egyről varr himet, Melankolos az angol szövevényes tánca, Csak az igaz magyar tánc a szent Dávid tánca».

Csodálhatjuk a nép konzerváló erejét, amely századokon át épségben tudta megőrizni a Zabolai Basa Pistáról, II. Rákóczi György fejedelem 1657-iki lengyelországi hadjárataiban elesett testőrkatonájáról szóló népballadát. (Lajtha L. gyűjtése Diósd, Szilágy m.) Remek zenei példája minden ilyenfajta tömör, a maga egyszerűségében megárazóan emberi népköltési formának. Egyszerű, homofon-kísérettel hangzik fel először az ősi dallam: «Megölték Basa Pistát, Fejedelem katonáját...». Lassan drámaibb, izgatottabb lesz az előadás. A kíséret gazdagabb, nyugtalanabb harmóniában ad háttérrel a dráma lefolyásának. «Az életét kioltották, Ékes aranyos dolmányán végigömlött piros vére...» Mindig ugyanaz a dallam ismétlődik, csak előadásában símul szorosan a szöveg értelméhez. A befejezésben a kezdet komor kíséretével hangzik ki: «Fehér Julis hazavárja vacsorára, Ne várd, Julis... Ne várd, Julis...». Mennyi panasz, mennyi egyszerű szívből fakadó mély fájdalom, ami itt a lefelé haladó molltercekben megnyilvánul! *Lajtha László* különösen ennek és a Kossuth verbunkosnak konzseniális feldolgozásával mutatta be e téren alapos ismereteit és hivatottságát. Az utóbbi gyűjtő hatású katonavirtusa, lendületes, színes kísérete Molnár Imre előadásában talán még a holtakat is felrázná sírjaikból.

A zongorakíséretet *M. Hir Sári*, szülőhangversenyeiről jól ismert kitűnő

pianisztikus és muzikális képességeivel látta el.

*

A Zeneművészeti Főiskola tavaly elhunyt nagynevű igazgatója emlékére *Mihalovich-emlékünnepelet* rendezett, amelyen az emlékbeszéde^t gr. *Apponyi Albert* tartotta. A magyar zenepedagógia önállósításának céltudatos, megalkuvást nem ismerő nagy kiépítőjéről emlékezett meg Apponyi gróf, Nagymagyarország volt kultuszminisztere. A kitűnő intézeti zenekartól előadott «Toldi szerelme» előjátékának és a IV. szinfoniának nemes szelleme, dallam invenciójának egyéni szépsége, banális, olcsó hatásokat megvető őszintesége, komoly ideálizmusa arról a le-tűnt, szerencsés korszakról beszélt, melynek a lelkét, a világháború óriási szakadékan keresztül, ma már igen kevesen értik. De midőn Apponyi gróf nemes alakja szembefordul az ünneplő sokasággal, egyszerre varázsütésre megmozdulnak a tenyerek és mindenki érzi, hogy ez a rajongó tisztelet és lelkesedés nemcsak a szónok nagy személyének, hanem az ő személyében a régi Nagymagyarországnak és annak a multnak is szól, amely ilyen jelleme-
ket tudott adni a hazának.

Prahács Margit.

Magyar folyóiratszemle.

Kornemann Ernő «A német egyetemek szerepe a nemzet életében» címmel írt a *Budapesti Szemlé*-be tanulmányt, amelyhez a magyar egyetemi tanárok boroszlói látogatása nyújtott tapasztalati anyagot. Megfigyelhető, hogy a mai Németországban egy új ember-típus alakul ki. Ez a típus a gazdasági életben tevékeny férfiaké, akik az egyetemek és kutatóintézetek tudományos életében nemcsak anyagi eszközök nyújtásával, hanem saját magas szellemi műveltségükkel is tevékeny részt vesznek. Itt az idő, hogy az egyetemek kilépjenek abból az elszigeteltségből, amelybe az előző korszakokban jutottak és beleilleszkedjenek a nemzet életébe. Kétségtávol nagyon előmozdítja ezt a törekvést az olyan tudományoknak fejlődése, amelyek új szervezetükben az egyetemi munkával kapcsolatban egyes laikusok munkáját is megkövetelik. A boroszlói egyetem mellett, hogy a szlávok előrenyomuló hullámaival szemben kifelé jelentékeny munkát végez, rend-

szeres munkát folytat abban az irányban is, hogy a várost és a vidéket egyaránt szorosabban az egyetemhez kapcsolja és az egyetemet a szellemileg egységes területek gyújtópontjává tegye. Az elméleti és gyakorlati élet közti úr áthidalásának nehéz munkája az egyetem barátai szövetségének feladata. Ez a szövetség elsősorban az egyetemi tanárok tudományos munkájának támogatója, de ezenkívül fontos tevékenységi köre a városban és vidéken egyetemi előadások rendezése, melyek hivatva vannak a tudomány eredményeinek népszerűsítésével a lakosság feltörekvő rétegeit közelebb hozni az egyetemi színvonalhoz. A német ifjúság körében most erős mozgalom jelentkezik az egyesületi élet fokozására, a társadalmi különbségek áthidalása útján, melyek Németországnak ipari állammá való átalakulása folytán élesebbé váltak. A borszlói Löwenberger Arbeitslager-ben az egyetemi ifjúságot évi összejöveteleken összehozzák a földművelő és munkásifjakkal kölcsönös megismerkedés és megértés céljából. A mai folytonos külső nyomás mellett az egyénben s a különböző néprétegek egymáshoz való viszonyában erős koncentrációra és önmagára eszmélésre van szükség.

A magyar egyetemi ifjúság kebelében hasonló mozgalmakat észlelünk. Ezekről a mozgalmakról a *Magyar Szemle* decemberi számában *Könyves Tóth Kálmán* nyújt összefoglaló képet. Arra törekszik, hogy az ifjúsági parlament és a szegedi tanyasettlement komoly törekvéseit kritikai szemmel mutassa be. A magyar értelmi ifjúság ügyis mozgolódik. Erzi azt a nagy úrt, ami közte és a dolgozó tömegek, különösen az ipari munkásság, továbbá a falu tanyanépe és kérdései között van. Az ifjúság érzi, hogy a súlyos szociális kérdések előtt tájékozatlanul áll s kötelessége teljesítése felé az első lépést azzal tette meg, hogy fölvetette az ifjúsági parlament gondolatát. A Bartha Miklós társaság egy demonstratív vitailés alakjában akar foglalkozni a szociális kérdésekkel és ily módon lehetőséget keresni az értelmi ifjúság és a munkásság közötti ellentét kiküszöbölésére. Ezt a tervet a MEFHOSZ is felkarolta és a különböző ifjúsági egyesületekkel megegyezett az ifjúsági parlament összehívásában. Jellemző a helyzetre, hogy ugyanazzal a célkitűzéssel és programmal

egyre-másra alakulnak ifjúsági társadalmi egyesületek, amelyek ugyan eddig csak szónoklatokat tartottak, de a létük maga az ifjúság szociális érdeklődésének élénk bizonyossága. Az ifjúsági parlament mellett a szegedi egyetemi Bethlen Gábor Kör elhatározta, hogy a magyar mezőgazdasági, különösen pedig tanyai népesség szociális viszonyait személyes tapasztalatok és kapcsolatok útján a helyszínen tanulmányozza és az ismeretközlésen túl segít és nevel is. A mozgalom eszközeül az angol settlement gondolatát vetette föl és ennek megvalósításához már megnyerték az újpesti főiskolai szociális telep első settlement igazgatóját Erődi Harrach Béla egyetemi tanárt is. Ahhoz, hogy e kísérlet valóban aktív működést fejthessen ki még sok nehézség leküzdése szükséges. A magyarországi ifjúság tevékenységéhez mintaképül szolgálhat a csehszlovákiai magyar főiskolai hallgatók ú. n. sarlós mozgalma, amely az értelmi ifjúság mindegyik korcsoportja részére feladatokat jelöl és őket fokozatosan felépített nevelési rendszerébe állítja be. Tevékenységi körébe már a középiskolában bevonja az ifjúságot s a diákszervezeteken keresztül gyökeres magyar kultúrára, szociális felelősségérzetre és az egyetemmel korszerű megismerésére neveli. Az ifjúsági mozgalmakban sok erkölcsi érték rejlik, amelynek felhasználása a magyar társadalomnak eminens érdeke.

Thienemann Tivadar a *Minervában* folytatja annak a szellemi alkotásnak az analízisét, amelynek tárgya a könyv és írója. Abból a számos relációból, amely a teremtő egyéniség és műve között fennáll a következőket ragadjuk ki: Az író befelé fordult lelki ismerete nemcsak magát látja, hanem evidenciában tartja azt a tükörképet is, amely másokban alakul ki róla. Az egyre mélyebben hatoló individualizmus újabb jelensége, hogy nemcsak egyik embert különíti el a másiktól, hanem felbontja látszólag az összehatatlan misztériumát és különbséget tesz az ember belső valója és külső társadalmi arculata között. Az egyén mindig változik, más-más funkciót teljesít, más-más szerepet játszik, amint változó társadalmi viszonyok közé kerül. Az író, aki a nyilvánosság porondjára lép, hogy a figyelmet magára vonja erendő rokonságban van a szerepjátszó mimussal: tudatosult magatartással alakítja tár-

sadalmi arculatát és saját akarata szerint eleve el akarja dönteni, milyennek lássa és milyennek tartsa őt a közönség. Mihelyt a nyilvánosságra gondol, föltűnik mögötte az a másik én, amit mások szeméből kell kiolvasni. Ez az árnyék ott terem mellette, amint tollat vesz kezébe, sőt elkíséri őt a napló, az önéletrajz legtitkosabb diszkréciójáig is. Nem mondhatunk ki mindent, amit gondolunk és nem írhatunk le mindent, amit mondunk. Az irodalom kezdettől fogva az embernek csak mások felé fordított arculatát tükrözi vissza. De ez a társadalmi álarc teljesen hozzánőhet az egyéniséghez és ép ez a fegyelmezett magatartás ad akárhányszor értéket és erkölcsi tartalmat az életnek. Magánosság és szerepjátszás: az író e két ellentétes társadalmi formába van zárva és mint két szembenálló tükörben egyik arcképét csak a másik fénytörésében láthatja meg.

A kultúra és arisztokratizmus sokat vitatott kérdéséhez szól hozzá *Hunyadi Ferenc* gróf a *Széphalomban*. Hangsúlyozza az arisztokratikus lélek egyensúlyozott és harmonikus voltát, amely lényegében olyan, mint a növény: gyökereit azokban a gondolatokban találja meg, amik szellemi növekedését meghatározták és folyton növekedik szerves fejlődéssel emelkedve a nap felé. Épen ezért a mozdulatlan forma, a retrográd gondolkodás és a fejlődéssel szembenhelyezkedő makacsság távol áll attól, hogy arisztokrata

jellemvonás legyen. Csak az arisztokratikus eszmény elfajulása hozta létre a merőben konzervatív, sőt reakcionárius gondolatot, melyet gyakran összetévesztenek az arisztokratizmus-sal, de amely sohasem azonos ezzel. Az arisztokrata igazi lényegét a mások életével való kapcsolatait teszik. Mennél jobban hangsúlyozza a modern fejlődés a magánéletben a gazdasági állapot fontosságát, mennél inkább a természetes egoizmus kerül az emberi élet központjába, annál fontosabb, hogy az arisztokrata olyan valaki legyen, aki uralkodik érdekei fölött. Az anyagi élet az arisztokratánál a legcsekélyebb fontossággal sem irányíthatja azokat az elhatározásokat, amelyek másokhoz való viszonyát kialakítják. Az arisztokrata érzi, hogy képességénél fogva van tekintélye, nem pedig azért, mert hatalomhoz jutott; tudatában van saját értékének és annak a fontosságnak, amelyet tevékenysége a nemzet életében betölt. Ő az egyetlen embertípus, amely uralkodik a haladás fölött nem pedig rabszolgája a haladásnak. Ilyen formán a kultúra arisztokratikus koncepciója nem más, mint természetes fejlődés és a dolgok állandósága. Ami az emberi tulajdonságokat illeti az arisztokratikus kultúra az egyensúlyozottságban, harmóniában lényeges, de ösztönös korlátozottságban áll. A magán- és közéletre vonatkoztatva pedig: felelősség és érdeknélküliség.

K. B. O.

A NAPKELET minden közleményéért írója felel. A folyóirat szerkesztője: TORMAY CECILE; s. szerkesztője: HARTMANN JÁNOS. A kiadásért felelős: HEGEDŰS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.